

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Sofia Engel-Berglund

”Gruppvåldtäkt”

Sexuella kränkningar i grupp – våldtäkt eller
sexuellt utnyttjande?

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Per Ole Träskman

Straffrätt

HT 2001

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Introduktion	5
1.2 Definitioner och begrepp	5
1.3 Historik	6
1.4 Syfte, metod och material	8
1.5 Disposition	8
2 RÄTTSSÄKERHET I SVENSK RÄTT	10
2.1.1 Allmänna rättsgrundsatser	10
2.1.2 Bevisfrågor	12
2.1.3 Flera gärningsmän	14
3 SEXUALBROTTEIN – GÄLLANDE RÄTT	16
3.1 Våldtäkt	16
3.2 Sexuellt tvång	18
3.3 Sexuellt utnyttjande	19
3.4 Sexuella övergrepp i grupp	20
4 SOU 2001:14 SEXUALBROTTSUTREDNINGEN	23
4.1 Utgångspunkter för kommitténs arbete	23
4.2 Sexuell handling	23
4.3 Råntvång eller bristande samtycke?	24
4.4 Kränkningen ska vara avgörande	27
4.5 Vanmakt och hjälplöst tillstånd	28
4.6 Gruppvåldtäkter	31

4.7	Ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande	32
4.8	Sammanfattning	32
5	STATISTIK	34
5.1	Antal anmälda brott	34
5.2	Mörkertal	34
5.3	Antal fall som tas upp till prövning	37
5.4	Antal fällande domar	37
6	SAMHÄLLETS VÄRDERINGAR	39
6.1	Allmänna rättssociologiska aspekter	39
6.2	Feministisk teori om våldtäkt	40
6.3	Attityden till alkohol	42
6.4	Unga människor och våldtäkt	43
6.5	Medias roll	45
6.5.1	Tidningar	46
6.5.2	Pornografi	47
6.6	Sammanfattning	48
7	RÄTTSFALL	50
7.1	NJA 1997 s. 538, "Södertäljemålet"	50
7.1.1	Referat	50
7.1.2	Synpunkter	53
7.1.3	Alternativt domslut	56
7.2	Rissnemålet, målnr. B 3935-00	56
7.2.1	Referat	56
7.2.2	Synpunkter	60
7.2.3	Alternativt domslut	62
8	ANALYS	64
8.1	Sammanfattning av föreslagna ändringar	64
8.2	Skäl för och emot en förändring	65
8.2.1	Sexuell handling	65
8.2.2	Olaga tvång	66
8.2.3	Vanmakt och hjälplöst tillstånd	67
8.2.3.1	Introduktion	67
8.2.3.2	Diskussion	67
8.2.3.3	Slutsats	71
8.2.4	Grova våldtäkter	71
8.2.5	Höjd straffskala för sexuellt utnyttjande	73

8.2.6	Sammanfattande slutsats	74
8.3	Avslutande funderingar	75
	BILAGA – UTREDNINGENS FÖRSLAG TILL NY LAGTEXT	79
	LITTERATURFÖRTECKNING	81
	Offentligt tryck	81
	Litteratur	81
	Periodica	83
	Övrigt	84
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	85
	Rättsfall från Högsta domstolen	85
	Rättsfall från hovrätterna	85
	Rättsfall från Europadomstolen	85

Sammanfattning

En gruppvåldtäkt definieras som ett sexuellt övergrepp med två eller flera gärningsmän. På senare år har ett antal sådana fall uppmärksammats i media och väckt debatt om den rådande lagstiftningen på sexualbrottsområdet. Gällande rätt sägs ge det budskapet att berusade offer får skylla sig själva om de blir utsatta för sexuella övergrepp. 1998 tillsattes en kommitté, Sexualbrottskommittén, för att se över brottsbalkens sjätte kapitel. I uppdraget ingick även vissa specifika uppdrag, så som att undersöka om våldtäkt i framtiden bör grundas enbart på ett bristande samtycke istället för som idag, då det krävs en viss grad av tvång för att en sexuell kränkning ska betraktas som våldtäkt. Kommittén lade fram sitt slutbetänkande under våren 2001. Flera ändringar föreslås, bl.a. att även offer som själva berusat sig ska betraktas som våldtäktsoffer, och inte som offer för sexuellt utnyttjande, vilket är normen idag. Fler våldtäkter ska även betraktas som grova, enligt förslaget. Kommittén kom dock fram till att våldtäkt även i framtiden bör grundas på ett visst krav på tvång, även om det s.k. råntvånget ersätts av det mildare ”olaga tvång”.

Sexualbrott är en känslig fråga som berör många. Vår syn på sexualitet är till stor del uppbyggd kring en mängd myter om hur de båda könen ”ska” vara och reagera i olika situationer. Detsamma gäller vår syn på mäns respektive kvinnors alkoholförtäring. Gräver vi djupare i oss själva är det nog få som är helt opåverkade av de värderingar som existerar i vårt samhälle. Våldtäkt och andra sexuella kränkningar kan därför till lika stor del sägas vara en attitydfråga som en lagstiftningsfråga. Så länge en sexuell kränkning accepteras, eller åtminstone nonchaleras, av samhället kan troligtvis inte en lag förändra något. Problemet är därmed mycket komplext och svårt att lösa.

Den lösning som presenterats av Sexualbrottskommittén kan synas enkel och lätt att tillämpa. I mina ögon skapar den dock en hel del nya problem och banar väg för ytterligare diskussioner om vad som är en ”normal” kränkning och vad som är särskilt kränkande. Därtill kommer de betydande bevisvårigheter som redan idag existerar i våldtäktsfall. Beviskraven kan inte sänkas, vilket innebär att den nya lagen ändå till stora delar skulle förbli tandlös. Formuleringen i det nya lagförslaget bygger slutligen till stora delar på en dom som, enligt min åsikt, är extraordinär och därför inte bör tillmätas någon större betydelse utom möjligen som ett varnande finger i liknande fall. Min slutsats blir därför att endast delar av det nya förslaget bör antas och att en delvis förflyttning från bestämmelsen om sexuellt utnyttjande till våldtäktsparagrafen inte är lämplig.

Förord

När jag började skriva denna uppsats var jag förvissad om att jag skulle uppnå ett visst, bestämt resultat. Gruppvåldtäkter är mycket allvarliga brott som väcker starka känslor. Jag menade att allt som kunde förbättra situationen för de utsatta offren måste göras. Självklart menar jag detta även idag, men jag har insett att allt inte kan målas i svart och vitt. Vari skulle en förbättring ligga? I ett strängare straff? I en annan brottsrubricering? Under arbetets gång har jag ändrat ståndpunkt minst en gång i veckan. Den ena dagen är jag mera ”människa”, vill förändra hela världen och befria den från våldtäktsmän, den andra ser jag med juristens mer krassa ögon på problemet och tycker att ingenting ändå tjänar någonting till. Problemen kvarstår så länge allmänheten inte själv är benägen att förändra sina attityder gentemot kvinnor och sexualitet.

Under denna rubrik vill jag också passa på att tacka alla som hjälpt mig med mitt examensarbete. I denna skara ingår självklart Per Ole Träskman, min handledare, och Ulrika Andersson, som hjälpt mig med att hitta lämplig litteratur. Dessutom riktas ett stort tack till min familj och framför allt mina vänner som fått stå ut med att många fester slutat i grubblerier och diskussioner kring gruppvåldtäkter och samhällets övriga faser och orättvisor.

Sexualbrotten avser gärningar som är svåra att påverka genom straffhot. I alla tider har funnits en övertro på den moralbildande verkan hos auktoritetens förbud. Särskilt bevissvårigheter och obenägenhet att göra anmälan gör lagföringen ojäm.

Nils Jareborg

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
DNA	Deoxyribo Nucleic Acid
Ds	Departementsserien
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätt
LUL	Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
RH	Rättsfall från hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätt

1 Inledning

1.1 Introduktion

Under de senaste tio åren har debatten kring de så kallade gruppvåldtäkterna tagit fart. Anledningen har troligen varit ett antal fall som väckt allmänhetens vrede, inte så mycket på grund av själva brottet, utan mer beroende på vad gärningsmännen dömts, eller snarare *inte* dömts till. Det finns redan här i inledningen anledning att göra en åtskillnad mellan gruppvåldtäkter som begås mot kvinnor som är vid sina sinnens fulla bruk, det vill säga opåverkade av alkohol eller droger, och sådana som begås mot kvinnor som inte har möjlighet att värja sig, just på grund av sin berusning. I de förra fallen är samhällets och rättsväsendets uppfattning om vad som har hänt oftast samstämmiga. En våldtäkt har begåtts. Den stora frågan i dessa fall blir ofta om brottet ska betraktas som grovt eller av normalgraden. I det sistnämnda fallet går uppfattningarna dock isär. Enligt gällande rätt kan inte våldtäkt begås mot en person som frivilligt berusat sig till den grad att hon eller han inte längre är medveten om omgivningen och vad som händer. Istället blir ansvar för sexuellt utnyttjande aktuellt. Gemene man blir dock ofta upprörd över denna syn. Varför skulle en berusad person inte ha samma rättsskydd som en nykter?¹ Samtidigt kan det ifrågasättas om brottsrubriceringen våldtäkt är den enda som kan anses rättfärdiga offrets lidande. Har det gått inflation i sexualbrotten? Har verkligen sexuellt utnyttjande så mycket mindre ”värde” än våldtäkt?

1.2 Definitioner och begrepp

Det som av samhället och media kallas gruppvåldtäkt kan kort definieras som ett sexuellt övergrepp med två eller flera gärningsmän. Det finns ingen egen brottsrubricering för gruppvåldtäkter, utan de bedöms antingen som våldtäkter (alternativt sexuellt tvång) eller sexuellt utnyttjande. Jag har valt att i fortsättningen använda mig av uttrycket gruppvåldtäkt, då det är ett allmänt vedertaget begrepp. Jag är dock fullt medveten om att brottet trots sin språkliga bestämning inte alltid behöver utgöra en våldtäkt enligt lagtextens mening. Begreppet gruppvåldtäkt används i detta arbete som kontrast till ”vanlig” våldtäkt, som då enbart benämns som våldtäkt. Vidare har jag för enkelhetens skull valt att i texten utgå från att offret är en kvinna, trots att detta inte är förenligt med dagens verklighet. Gällande rätt gör inte någon skillnad mellan män och kvinnor – båda anses kunna utsättas för sexuella övergrepp av olika slag. Rapporter säger oss också att övergrepp mot pojkar och män sker, troligen i större utsträckning än vad vi tidigare trott. Trots detta har jag alltså använt mig av en kvinnlig offerdefinition,

---

¹ I texten nedan kommer dock att visa sig att denna syn på saken innehåller motsättningar, se vidare under kapitel 6.

mest beroende på att i de fall av gruppvåldtäkt som blivit mest uppmärksammade har offret varit en kvinna.

När det gäller avsnitt som behandlar vanmakt och hjälplöst tillstånd återkommer ofta meningar med innebörden att en kvinna som berusat sig har försatt sig själv i hjälplöst tillstånd. Det kan kännas märkligt att sätta likhetstecken mellan att dricka alkohol och att vara redlöst berusad, något som självklart inte behöver vara en sanning. I arbetet har jag dock för enkelhetens skull använt mig av begreppet ”att berusa sig” som en synonym för att dricka stora mängder alkohol, så stora att personen i fråga försätts i hjälplöst tillstånd. När ordet undantagsvis används i annan bemärkelse kommer det att framgå i texten.

1.3 Historik

Att hitta gruppvåldtäkternas historia är svårt. Fenomenet har aldrig i historien betraktats som skilt från ”vanliga” våldtäkter. Det jag kommer att utgå ifrån i denna historiska del är därför våldtäktsbrottets historia, berättad i korta drag. Generellt kan dock sägas att moderna forskare anser att gruppvåldtäkter alltid förekommit och alltid har utgjort en ganska konstant del av alla våldtäkter.² Därför drar jag slutsatsen att nedanstående sammanfattande historik även är relevant för gruppvåldtäkter.

Så långt vi kan gå tillbaka i rättskällorna kan vi se att det alltid har förekommit våldtäkter. Det som har förändrats genom historien är vad som ansetts vara brottsligt och straffbart, och vilka som fått tillfälle att åtnjuta rättsväsendets skydd. Under medeltiden stiftade Birger Jarl fridslagar, bland dessa kvinnofridslagar. Dessa var dock inte främst till för att skydda *kvinnan* från övergrepp såsom kvinnorov och våldtäkt. I stället ansåg man att förövaren medvetet kränkte de samhälleliga normerna och mannens ägorätt genom att angripa hennes makes eller släkts egendom, - dessas ära hade skymfats och därför skulle han straffas, ofta med mycket hårda straff.³ Undantag i de hårda straffen förekom dock. I en kommenterad utgåva av Kristoffers landslag 1726 sägs att:

”Våldtar någon en kvinna som förr är kränkt och således redan sin kyskhet och ära förlorat: Det belägges med extraordinarie straff...”

Med extraordinarie straff menas här ett mildare straff än som var normalt i andra fall, d.v.s. döden eller edsöresbot.⁴ En redan skymfad ära kunde alltså skymfas flera gånger ”på köpet”, hon var redan skadat gods. Att få till stånd en fällande dom var då som nu en svår uppgift. Beviskraven var höga och

---

² Lees, ”Carnal Knowledge. Rape on trial”, s. 37.

³ SOU 2001:14, s. 107, Hedlund, ”Våldtäkt – vanmakt. 60 män berättar” (1983:2), s. 14, Eliasson, ”Mäns våld mot kvinnor”, s. 30 och s. 76.

⁴ Jansson i Granström m.fl., ”Kvinnorna och rätten”, s. 76 f.

ord stod mot ord. Ett erkännande från gärningsmannen var ofta i praktiken det enda som kunde leda till att han fälldes.⁵

Genom 1734 års lag förbättrades förhållandena något, och möjligheten att få en man fälld för våldtäkt blev större. Våldtäkt ansågs nu främst utgöra ett hot mot ordningen i samhället.⁶ Fortfarande levde dock det gamla synsättet kvar i mångas sinnen. Inte förrän i början av 1800-talet började det framföras att våldtäkten även kränker kvinnans sexuella frihet.⁷ Dock menade många att det var stor skillnad mellan om offret var en ärbar eller lösaktig kvinna. Inför 1864 års strafflag ville en del införa skilda regler för de olika grupperna. Argumentet för detta var att en kvinna som frivilligt hade sexuellt umgänge med olika män inte rimligtvis kunde tas med våld, inte heller kunde hon vara trovärdig. Dessutom hade hon ju ingen dygd att försvara, hon var redan stämplad som lösaktig och kunde därför inte vara lika rädd om sitt rykte som en ärbar kvinna. Förslaget gick inte igenom, men säger en del om den allmänna inställningen till sexualbrott.⁸ Trots allt blev kvinnans rättsliga ställning under 1800-talet mer betonad och hennes självbestämmanderätt mer accepterad.⁹

I 1864 års strafflag låg våldtäktsbrottet under brotten mot annans frihet. När brottsbalken trädde i kraft 1965 flyttades våldtäkt och andra sexuella övergrepp till kapitlet för sedlighetsbrotten, d.v.s. det blev ett brott mot person, och inte mot allmän ordning eller dylikt. Även våldtäkt inom äktenskapet kriminaliserades, men de inblandades relation ansågs vara en förmildrande omständighet, varför mannen i dessa fall endast skulle dömas för våldförande istället för våldtäkt.¹⁰

År 1984 genomfördes en betydande reform av det kapitel som idag behandlar sexualbrotten, brottsbalkens sjätte kapitel.¹¹ Det bytte namn till det mer moderna ”Om sexualbrott” och genomsyrades av grundtanken att kvinnans rätt att själv bestämma över sig och sin sexualitet var ovillkorlig. Våldförandebrottet slopades och våldtäktsbrottet blev könsneutralt. I den senaste ändringen av våldtäktsbrottet som trädde i kraft 1998, har fokus satts på *kränkingsgraden* i handlingen. Följaktligen ingår förutom samlag eller samlagsliknande handlingar även annat sexuellt umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med ett påtvingat samlag. Slutligen har det även blivit straffbart att underlåta att avslöja att en våldtäkt är på väg att begås.¹²

---

⁵ Eliasson, s. 76.

⁶ Eliasson, s. 77 f.

⁷ SOU 2001:14, s. 107, Jansson i Granström m.fl., s. 89.

⁸ Jansson i Granström m.fl., s. 77.

⁹ Jansson i Granström m.fl., s. 90.

¹⁰ SOU 2001:14, s. 107, Hedlund (1983:2), s. 15.

¹¹ Prop. 1983/84:105.

¹² SOU 2001:14, s. 108, prop. 1997/98:55, s. 94.

1.4 Syfte, metod och material

Under 1998 beslutade regeringen på rekommendation från bland andra kvinnovåldskommissionen att sexualbrotten skulle genomgå en grundlig översyn. Detta resulterade i sexualbrottskommitténs utredning SOU 2001:14. Denna utredning ligger till stor del till grund för mitt arbete. Kommitténs förslag innebär en omfattande förändring av brottsbalkens sjätte kapitel, i vilket sexualbrott regleras. En del av ändringarna berör i högsta grad de paragrafer som blir aktuella vid gruppvåldtäkt, särskilt i fall där offret frivilligt berusat sig.

Mitt syfte med denna uppsats är att undersöka om de ändringar som föreslagits i BrB 6:1 och 6:3 bör antas och därigenom bli gällande rätt. Tyngdpunkten ligger på offer som själva berusat sig. Den metod som använts för att rätt bedöma detta har huvudsakligen varit litteraturstudier. Min önskan i detta arbete är att även ta hänsyn till andra faktorer än de rent juridiska. Anledningen till det är att gruppvåldtäkter berör många fler än de som råkar ut för dem. Debatterna kring gruppvåldtäkter har gått höga och krav på lagändring har väckts bland allmänheten. Detta är något som jag inte velat bortse från i mitt examensarbete. Sexualbrottskommittén tillsattes ett drygt halvår efter att domen i det s.k. Södertäljemålet¹³ fallit.¹⁴ Debatten i media var vid denna tidpunkt livlig. Att detta inte skulle påverka både beslutet att tillsätta kommittén och dennas arbete vore otroligt. Jag har därför valt att ägna ett kapitel åt samhället och dess värderingar, bl.a. i fråga om lagar, sexualitet och alkohol. Den litteratur jag studerat är därför både juridisk, d.v.s. förarbeten, doktrin och juridiska artiklar, och mer sociologiskt inriktad. Dessutom tillkommer brottsstatistik och rättsfall. De sistnämnda har jag valt att behandla i tre steg. Först refereras de, varpå synpunkter på domen tas upp. Slutligen görs en bedömning av vad resultatet skulle blivit om sexualbrottskommitténs förslag varit gällande rätt. Detta för att få en bild av om en ändring verkligen skulle förändra något i praktiken. Utifrån ovan nämnda material har jag till slut dragit en förhoppningsvis väl underbyggd slutsats där de olika för- och nackdelarna med förslaget diskuteras och vägs mot varandra.

1.5 Disposition

Uppsatsen kan delas in i fyra delar: En juridisk del (kap. 2-5), en sociologisk del (kap. 6) och en ”praktisk” del (kap. 7). Därefter följer den sammantagna analysen av samtliga kapitel.

Den juridiska delen tar sin början i en kort genomgång av allmänna rättsgrundsatser och generella principer i svensk rätt. Därefter följer en redogörelse för gällande svensk rätt i fråga om våldtäkt, sexuellt tvång och

---

¹³ NJA 1997 s. 538.

¹⁴ Se kap. 7 för mer detaljerad information.

sexuellt utnyttjande, samt hur gruppvåldtäkter idag behandlas i domstolarna. I kapitlet därefter följer en beskrivning av sexualbrottskommitténs förslag, dess utgångspunkter, de resonemang som underbygger deras slutsatser samt en avslutande sammanfattning. Den juridiska delen avslutas med ett kapitel som tar upp brottsstatistik om våldtäkter och gruppvåldtäkter, samt ett resonemang om mörkertal.

I den sociologiska delen tas först upp allmänna rättssociologiska aspekter, där begrepp som "allmänhetens rättsuppfattning" diskuteras. Vidare följer feministisk teori om våldtäkt och dess orsaker, samt exempel på de myter som florerar vare sig vi vill det eller ej i vårt samhälle. Ett delkapitel har ägnats åt samhällets attityder till alkohol, följt av ett avsnitt om ungdomars syn på våldtäktsbrottet. Avslutningsvis tas medias roll som opinionsskapare upp samt pornografins eventuella effekter på vår syn på sexualitet. Kapitlet avrundas med en sammanfattning.

Den praktiska delen består av två rättsfallsanalyser. Det första och äldsta är ett fall från Högsta domstolen, det ovan nämnda Södertäljemålet från 1997. Det andra är relativt färskt – "Rissnemålet" – ett hovrättsfall från 2000. Fallen har behandlats var för sig, först genom referat, varpå synpunkter på domarna tas upp. Slutligen har jag dristat mig till ett försök att avgöra målen på nytt genom att tillämpa Sexualbrottskommitténs förslag.

Sist, men inte minst, följer analysen där alla trådar ska knytas ihop och där jag tar ställning till föreliggande förslag från Sexualbrottskommittén.

2 Rättssäkerhet i svensk rätt

I lagstiftningsarbetet måste hänsyn tas till både brottsoffer och gärningsmän. Allmänhetens rättssäkerhet är något som varje lag måste sträva efter att förbättra. Sverige har en skyldighet att följa internationella konventioner och de allmänna rättsgrundsatser vi själva har ställt upp inom vårt rättssystem. Felaktig myndighetsutövning mot enskilda, där oskyldiga misstänks och berövas sin frihet, är något som till varje pris måste undvikas. En grundläggande princip i svensk rättsordning är därför att hellre fria tio skyldiga än att fälla en oskyldig. Nedan följer en kort genomgång av svensk rätts grundprinciper för den tilltalades rättssäkerhet. Därefter behandlas några bevisfrågor och slutligen diskuteras medverkansläran. Varje rubrik skulle ensam kunna fylla flera hyllmeter och min sammanfattning är endast till för att skapa en bakgrund till de faktorer som måste beaktas vid en eventuell lagändring.

2.1.1 Allmänna rättsgrundsatser

Svensk rätt bygger på principer, så kallade allmänna rättsgrundsatser, vilka inte behöver vara lagfästa för att vara gällande. Inom straffprocessrätten återfinns vi ett antal principer som ska garantera den tilltalades rättssäkerhet under förundersökning och huvudförhandling. Här kommer att presenteras några av de rättsgrundsatser som aktualiseras vid misstanke om brott.

Den centrala principen är *legalitetsprincipen*, som kan sammanfattas i tesen ”nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege” – inget brott utan lag, inget straff utan lag. All lagföring måste baseras på gällande lag och ingen ska kunna dömas retroaktivt för något han gjort. Enligt legalitetsprincipen gäller även ett krav på objektiv tolkning av straffbestämmelser¹⁵. Principen finns lagfäst i RF 1:1 och 2:10, och kan även utläsas ur Europakonventionen¹⁶ som är svensk lag sedan den 1 januari 1995 samt FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948.¹⁷

Till de allmänna rättsgrundsatserna räknas även *oskuldspresumtionen*. Rätten ska anta att den tilltalade är oskyldig till dess motsatsen bevisats och domen fallit. Även denna princip finns fastställd i Europakonventionen, art. 6.2. Utifrån oskuldspresumtionen följer även två andra principer som rätten är bundna av under processen, nämligen principen om att hellre fria än fälla (in dubio pro reo) och att vid tveksamhet vid valet av påföljd välja det mindre stränga straffet (in dubio mitius).¹⁸

---

¹⁵ SOU 1996:185, s. 175.

¹⁶ Konvention (d. 4 nov. 1950) angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

¹⁷ Bring, ”Förundersökning”, s. 27

¹⁸ Bring, s. 28.

Enligt *förhandlingsprincipen* ska parterna sörja för utredningen av brottet innan rättegången. I brottmål innebär det att åklagare med hjälp av polis har hand om förundersökningen, som just har till syfte att utgöra underlag till beredning i rätten¹⁹. Domstolen ska under denna utredning vara skild från parterna för att kunna hålla sig opartisk under själva rättegången där parterna ska förhandla med varandra.²⁰ Under förundersökningen ska *objektivitetsprincipen* (RB 23:4) iakttas, vilket innebär att även omständigheter som talar till den tilltalades fördel måste tillvaratas och undersökas.

Skyndsamhetsprincipen (RB 23:4 2 st. 1 p.) handlar om att förundersökning ska utföras så snabbt som möjligt. Detta är viktigt både ur bevissäkringssynpunkt och för den misstänktes trygghet. *Hänsynsprincipen* (RB 23:4 1 st. 2 p.) har tillkommit för att tillgodose den misstänktes personliga integritet och för att ingen i onödan ska utsättas för misstanke.²¹ Under huvudförhandling är det viktigt att rätten förhåller sig opartisk till brottsanklagelserna.²² Av den anledningen tillämpas *omedelbarhetsprincipen* (RB 30:2), vilken innebär att domen ska grunda sig på vad som framkommit vid huvudförhandling. Detta gäller även bevisningen, som därför måste frambringas vid huvudförhandling. Vittnen måste också som huvudregel framträda inför rätten, men undantag görs i vissa fall då telefonintervju ersätter det fysiska framträdandet (RB 43:8 4 st., 46:7 2 st.).²³ Huvudregeln i svenska domstolar är *muntlighetsprincipen* (RB 46:5). Den innebär att allting som förekommer i rätten måste föredras muntligt. Ett generellt uppläsningförbud gäller därmed.²⁴ I vissa mer känsliga fall hålls förhör inte under huvudförhandling utan under ett tidigare skede, oftast under förundersökningen. För att ett sådant förhör ska kunna tillmätas något egentligt bevisvärde måste den misstänktes intressen tillvaratas på ett tillfredsställande sätt, t.ex. genom att dennes försvarare har möjlighet att ställa frågor till vittnet under eller efter förhöret.²⁵ I övrigt är ett förundersökningsprotokoll normalt inte tillräckligt för en fällande dom, utan utgör enbart ett hjälpfaktum.²⁶ För en fällande dom krävs därför ytterligare bevisning i målet.²⁷ Ett viktigt inslag i kontrollen av att rättegången är opartisk är offentlighet, vilket också gäller som huvudregel i

---

¹⁹ Bring, s. 27.

²⁰ Carlson & Persson, "Processrättens grunder", s. 26 f.

²¹ Bring, s. 28. Skyndsamhetsprincipen blir extra viktig vid fall med unga lagöverträdare, där tiden mellan brottstillfälle och dess konsekvens måste vara så kort som möjligt för att den unge ska kunna förstå och ta ansvar för sina handlingar. Se LUL 4§.

²² Jfr. Europakonventionens art. 6.1, "fair trial".

²³ Carlson & Persson, s. 29.

²⁴ Carlson & Persson, s. 28.

²⁵ Elwing m.fl., "Brott och brottmål", s. 101.

²⁶ Ekelöf, "Rättegång, fjärde häftet", s. 32.

²⁷ Jfr. även med Europadomstolens fall *Unterpertinger mot Österrike och Asch mot Österrike* där det klargjordes att enbart förundersökningsprotokoll inte kunde ligga till grund för en fällande dom.

Sverige genom *offentlighetsprincipen* (RB 5:1).²⁸ Krav på offentlig rättegång ställs även i Europakonventionens art. 6.1, men enligt samma artikel kan undantag göras för fall där hänsyn till sedligheten, den allmänna ordningen eller den nationella säkerheten kräver det, vilket också tillämpas i Sverige, jfr. RB 5:1 2-4 st.

Som synes finns en mängd olika principer som främst har till syfte att förhindra maktmissbruk mot enskilda. Myndigheter ska inte kunna utöva tvång eller våld mot den enskilda individen hur som helst. Den enskildes rättssäkerhet kan tyckas sättas mycket högt i vår rättsordning. Blickar vi utåt i Europa och USA märker vi dock att andra länder, åtminstone officiellt, har satt individens intressen betydligt mer i centrum än vad Sverige har gjort i gällande rättsordning.²⁹

2.1.2 Bevisfrågor

I Sverige råder fri bevisföring och fri bevisprövning. Fri bevisföring betyder att parterna har möjlighet att återopa vilken bevisning de vill. Även indicier kan alltså tas upp som bevisning. Rätten reglerar bevisvärderingen genom den fria bevisprövningen (RB 35:1), som innebär att den har full frihet att själv bedöma vilken tyngd och vilket värde ett bevis har. Två överensstämmande vittnesutsagor kan därför i praktiken anses överskuggas av en enda trovärdig partsutsaga. Ibland förekommer det brister i förundersökningen eller i bevisningen. Rätten har då möjlighet att ex officio begära in kompletterande utredning eller bevisning, t.ex. inkallande av ytterligare vittnen (RB 35:6, 45:11). Detta gäller dock bara om kompletteringen skulle kunna vara till den tilltalades fördel. Om bristen i utredningen inte är till den tilltalades nackdel ska den heller inte åtgärdas, utan kan istället leda till att åtalet ogillas.³⁰

Vad är det då som ska bevisas, och vem ska bevisa det? Till att börja med kan konstateras att åklagaren har hela bevisbördan. Åklagaren ska under förundersökningen enligt objektivitetsprincipen ta tillvara både omständigheter som talar för och emot den misstänkte gärningsmannen. Anledningen till detta är främst att staten har tillgång till så mycket större resurser än den enskilde misstänkte.³¹ Det skulle vara orimligt att ålägga den misstänkte skyldighet att bevisa sin oskuld eftersom det då skulle vara en till stor del ekonomisk fråga om en misstänkt skulle kunna förbereda sitt försvar eller ej. Förfarandet skulle dessutom strida mot oskuldspresumtionen.

Det som ska bevisas är helt enkelt att den tilltalade har begått ett brott i enlighet med den gärningsbeskrivning som åklagaren har upprättat. Rätten är bunden av gärningsbeskrivningen, som innefattar en beskrivning av den brottsliga gärningen samt var och när brottet förövades. Den är dock inte

---

²⁸ Carlson & Persson, s. 30.

²⁹ Bring, s. 29 och s. 32.

³⁰ Carlson & Persson, s. 63 och s. 69 f.

³¹ Bring, s. 35.

bunden av den brottsrubricering åklagaren valt eller av den yrkade påföljden.³² Åklagaren måste, för att vinna målet, kunna bevisa att både de objektiva och de subjektiva rekvisiten i straffbudet täcks av den tilltalades påstådda gärning – täckningsprincipen. Dels måste alltså de rent faktiska (objektiva) gärningarna bevisas, i våldtäktsfall blir det fråga om att tvinga någon, medelst hot eller våld (eller försättande i vanmakt), till samlag eller annat sexuellt umgänge. Dels måste den eller de tilltalades (subjektiva) uppsåt bevisas.³³ I Sverige finns ingen oaktsamhetsvåldtäkt³⁴, varför det inte räcker med resonemang om att den tilltalade ”borde ha insett” att kvinnan inte ville ha samlag. Det gäller alltså att bevisa den tilltalades uppsåt, annars kan rätten inte döma enligt åtalet. När det gäller åtal för sexuellt utnyttjande, något som ofta blir aktuellt vid gruppvåldtäktsfall, blir bedömningen något annorlunda. För att fällas till ansvar i dylika fall krävs att gärningsmannen, förutom att ha haft sexuellt umgänge, har *otillbörligt* utnyttjat offrets vanmaktstillstånd. Det rör sig således om en bedömningssituation för gärningsmannen huruvida han handlar otillbörligt eller ej. Med rättens terminologi talar man om *normativa rekvisit*, som måste uppfyllas för en fällande dom. Det är svårt att säga vad en normal människa objektivt bör kunna förutse och bedöma. Troligen får rätten göra den bedömningen att en normal människa med hjälp av verklighetsunderlaget (sakförhållanden i fallet samt allmänna erfarenhetssatser) ska kunna avgöra vad som är tillbörligt och vad som är otillbörligt. Jareborg hävdar att det i alla fall är rimligt att kräva att värderingen inte kommer som en överraskning för gärningsmannen.³⁵ En gärningsman bör alltså i denna tolkning förstå att offret under normala omständigheter inte skulle ha samtyckt till sexuellt umgänge. Detta förutsätter i sin tur att det finns en allmän uppfattning om etik och moral. Som exempel kan tas en situation där ett antal personer står åtalade för sexuellt utnyttjande av en berusad kvinna. Här torde försvaret inte med framgång kunna hävda att de tilltalade inte förstått att det redlöst berusade offret i normala fall inte hade gått med på sexuellt umgänge med flera män samtidigt.

Det ska vara fastställt ”bortom rimligt tvivel” att det är den tilltalade som begått brottet. Detta är beviskravet i svensk rätt. Begreppet ”bortom rimligt tvivel” kommer ursprungligen från amerikansk rätt³⁶ och betyder att det av åklagaren beskrivna händelseförloppet inte rimligtvis kan falsifieras av

---

³² Jfr. RB 30:3, Carlson & Persson, s. 28 och s. 62.

³³ SOU 1996:185, s. 87 f. Täckningsprincipen är egentligen långt mer komplicerad, både i teorin och i praktiken. Jag nöjer mig dock här med en kort och ”grovt tilltyd version”, vilket i sammanhanget torde vara tillräckligt för att förstå framställningen, jfr. Träskman, ”Recension av Nils Jareborg, Straffrättens ansvarslära”, JT 1995-1996, s. 876.

³⁴ Oaktsamhetsvåldtäkt har dock nyligen införts i Norge.

³⁵ En rättsuppfattning hävdar t.o.m. att gärningsmannen ska kunna bedöma saken på samma sätt som en domstol skulle ha gjort – en s. k. parallellvärdering i lekmannasfären, Jareborg, ”Allmän kriminalrätt”(2001), s. 351 f. För ett längre resonemang om normativa rekvisit, se SOU 1996:185, s. 91 f.

³⁶ Jfr. ”beyond reasonable doubt”. Begreppet anses vara etablerat i Sverige efter rättsfallet NJA 1980 s. 725. Bring, s. 35.

andra hypoteser. Det ska kort sagt inte finnas något utrymme för tvivel om att den åtalade är skyldig till brottet.³⁷

2.1.3 Flera gärningsmän

I ett arbete om gruppvåldtäkt ter det sig lämpligt att ta upp något om problematiken kring medverkan till brott. Då ett brott begåtts av flera personer kan det vara svårt för åklagaren och rätten att utröna vem som har gjort vad, och till vilken grad de medverkat i brottet. De misstänkta gärningsmännen skyller i många fall på varandra och eftersom en person inte kan dömas för något som någon annan har gjort, eller för en obestämmd gärning³⁸ kan det leda till att de misstänkta går fria.³⁹

Medverkan till brott finns reglerat i BrB 23:4. Däri ingår dels gärningsmannaskap, där personen formellt sett har utfört gärningen, dels den som främjat gärningen med råd eller dåd. När flera personer deltar aktivt i utförandet av ett brott, t.ex. om en håller fast offret och en annan sticker en kniv i honom, är alla inblandade förövare att benämnas som *gärningsmän*. Det krävs troligen inte att alla, eller kanske inte ens någon av dem, behöver uppfylla samtliga objektiva rekvisit, så länge samtliga uppfyller brottets subjektiva rekvisit och brottet utförs i samverkan.⁴⁰ I andra stycket preciseras främjandet av brott till anstiftan eller medhjälp, vilket innebär att en person förmått någon annan att begå gärningen, ”hejat på”, gett råd om tillvägagångssätt, hjälpt till att hålla utkik eller liknande förfarande. Främjandet behöver inte i sig vara en betingelse för brottet. För att ansvar för medhjälp eller anstiftan ska bli aktuellt krävs givetvis en huvudgärning, d.v.s. det brott som personerna främjat.⁴¹ Medverkansansvaret är självständigt, d.v.s. varje medverkande bedöms efter det uppsåt eller den oaktsamhet som ligger honom till last. Rör det sig om medverkan till ett oaktsamhetsbrott bedöms båda medverkande ofta som gärningsmän, även om en del hävdar att det borde krävas *uppsåt* att främja gärningen för att personen ska kunna dömas för medhjälp till oaktsamhetsbrott.⁴² Förmildrande omständigheter, som t.ex. när någon tvingats att delta i gärningen, eller vars ungdom, oförstånd eller beroendeställning missbrukats, samt den som medverkat endast i mindre mån, kan göra att straffet nedsätts (BrB 23:5).

Vid s.k. egenhändiga brott, d.v.s. brott som kräver ett eget agerande från gärningsmannen⁴³, är ett utvidgat gärningsmannaskap uteslutet. Detta gäller bland annat sexualbrott. Den som själv inte varit med och utfört gärningen

---

³⁷ SOU 1996:185, s. 366.

³⁸ Jfr. legalitetsprincipen.

³⁹ Jfr. det s.k. Lindomemålet, RH 1991:51.

⁴⁰ SOU 1996:185, s. 175 och s. 181.

⁴¹ SOU 1996:185, s. 178 f, s. 187 och s. 192.

⁴² Jareborg (2001), s. 408. I det s. k. Stureplansmålet (NJA 1996 s. 27) dömdes de tilltalade dock för medhjälp till grovt vållande till annans död, SOU 1996:185, s. 188.

⁴³ Exempel på sådana brott är mened, rattfylleri eller sexualbrott.

kan alltså inte dömas som gärningsman. Endast ansvar för anstiftan eller medhjälp kan alltså komma i fråga i dylika situationer.⁴⁴ Däremot kan, som sagts ovan, de som varit med och utfört dådet, antingen de haft sexuell umgänge med offret eller utövat tvång eller hot mot henne, dömas som gärningsmän till brottet. I åklagarens gärningsbeskrivningar förekommer ibland formuleringar om att gärningsmännen *i samråd* har begått en gärning. Med samråd menas här att gärningsmännen har planerat och utfört gärningen *tillsammans* på något sätt. Alla behöver inte ha samma uppgift vid brottets genomförande; gärningsmännen behöver med andra ord inte rent faktiskt begå sin del av brottet samtidigt. Något krav på *uttrycklig* överenskommelse om att begå brottet torde inte föreligga.⁴⁵

---

⁴⁴ SOU 1996:185, s. 179 och s. 195.

⁴⁵ SOU 1996:185, s. 182 f, Jareborg (2001), s. 402. Missförstånd verkar dock föreligga på denna punkt, jfr. med de fall som nämns under 4.6.

3 Sexualbrotten – gällande rätt

Brottsbalkens sjätte kapitel behandlar sexualbrotten. Kapitlets första paragraf tar upp våldtäktsbrottet, följt av bestämmelser om sexuellt tvång (6:2) och sexuellt utnyttjande (6:3). I fjärde paragrafen regleras sexuellt utnyttjande av underårig och i sjätte paragrafen⁴⁶ sexuellt umgänge med nära släkting. Därefter följer sexuellt ofredande (6:7), koppleri (6:8-9) och slutligen förförelse av ungdom i tionde paragrafen. Elfte till trettonde paragraferna innehåller förtydliganden, en förteckning över osjälvtändiga brottsformer och förmildrande omständigheter. Endast ett fåtal av ovanstående paragrafer kommer att vara relevanta för mitt arbete, varför övriga lämnas därhän. De som kommer att tas upp mer i detalj är 6:1 och 6:3 samt även 6:2 i mindre detaljerade ordalag.

3.1 Våldtäkt

1§ *Den som genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara tvingar någon annan till samlag eller till annat sexuellt umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag, döms för **våldtäkt** till fängelse, lägst två och högst sex år. Med våld jämställs att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.*

Är brottet med hänsyn till våldets eller hotets art och omständigheterna i övrigt att anse som mindre allvarligt, döms till fängelse i högst fyra år.

*Är brottet grovt, döms för **grov våldtäkt** till fängelse, lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom eller, med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars, visat särskild hänsynslöshet eller råhet.*

Våldtäktsparagrafen är idag könsneutral, något som infördes efter reformen 1984⁴⁷. För att kunna döma någon för våldtäkt måste gärningen begåtts med våld eller hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara; ett s.k. *råntvång*.⁴⁸ Med våld menas här främst misshandel. På senare tid har det i praxis dock accepterats att våldet endast bestått i att hålla fast offret eller tvinga isär hennes ben⁴⁹. Offret måste inte ha gjort fysiskt motstånd för att rätten ska kunna döma någon för våldtäkt. Hot som framställs av gärningsmannen för att tilltvinga sig sexuellt umgänge jämställs med våld. Detta gäller även när offret uppfattar det som om hotet är allvarligt menat

⁴⁶ 5§ upphävd genom lag 1994:1499.

⁴⁷ Se prop. 1983/84:105.

⁴⁸ Prop. 1997/98:55, s. 90.

⁴⁹ Jareborg, "Brotten, första häftet" (1984), s. 312, NJA 1980 s. 725, RH 10:81, RH 104:83.

och kommer att verkställas om hon inte gör som hon blir tillsagd. Hotet måste dock vara av allvarlig art för att kunna jämföras med våld. Den ”trängande fara” som avses ska bestå i hot mot liv eller hälsa eller annat lika betydande intresse för offret. Hotet kan rikta sig både mot offret självt eller dennes nära anhöriga eller annan närvarande person.⁵⁰

Våldtäktsbestämmelsen fick sin nuvarande lydelse efter den ändring som genomfördes den 1 juli 1998.⁵¹ Därigenom sattes som ovan nämnts kränkingsgraden i centrum för bedömningen av vad som är att betrakta som våldtäkt. Tidigare kretsade undersökningen mer kring vilken typ av sexualhandling det varit fråga om. Brotsrubriceringen våldtäkt är fortfarande förbehållen endast de allvarligaste sexuella kränkningarna, men användningsområdet för 6:1 måste anses ha utökats. Till följd av förändringen har, förutom de traditionella gärningarna, ytterligare handlingar ansetts utgöra sådant ”annat sexuellt umgänge” som nämns i 6:1 1 st. Sådana handlingar kan, förutom vaginala, anala och orala samlag⁵², vara uppförande av främmande föremål i kvinnans underliv eller s.k. fistfucking. Huvudsaken är att kränkningen är jämförbar med påtvingat samlag.⁵³ För att ett samlag ska anses ha kommit till stånd är det tillräckligt att offrets och gärningsmannens könsdelar kommit i beröring med varandra⁵⁴. Något fullbordat samlag krävs inte, d.v.s. gärningsmannen behöver inte ha tillfredsställt sin könsdrift och fått utlösning för att våldtäkten ska vara ett faktum.⁵⁵

Försättande av någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd jämföras i paragrafen med användande av våld. Att befinna sig i vanmakt innebär en oförmåga att handla eller värja sig mot angrepp. Typiska exempel på att försätta någon i vanmakt är att berusa, droga eller bedöva offret utan dess egen medverkan. Offret ska därvid vara medvetslöst eller åtminstone sakna total kontroll över den egna kroppen, för att anses vara försatt i vanmakt. I paragrafen nämns att även försättande av offret i ”andra sådana tillstånd” kan konstituera ansvar för våldtäkt. Det kan t.ex. röra sig om ett sovande offer⁵⁶ eller någon som inte kan värja sig på grund av sjukdom eller kroppsskada, som alltså i sådana fall måste vara tillfogad av gärningsmannen. Även bedövning med hjälp av t.ex. tårgas, eller om offret är paralyserat av skräck, kan troligen räknas som annat sådant hjälplöst tillstånd⁵⁷. För att ansvar för våldtäkt ska kunna utdömas då offret befunnit sig i vanmakt under övergreppet, krävs att gärningsmannen *mot offrets vilja* försatt henne i detta tillstånd. Om offret vet vad det är hon bjuds på (t.ex. droger eller alkohol) men ändå frivilligt tar emot det, eller frivilligt berusat

---

⁵⁰ SOU 2001:14, s. 49.

⁵¹ Prop. 1997/98:55.

⁵² Jfr. NJA 1980 s. 725 och RH 104:83.

⁵³ Prop. 1997/98:55, s. 90 f, SOU 2001:14, s. 49 och 51, RH 1989:48.

⁵⁴ Prop. 1983/84:105, s. 17, prop. 1997/98:55, s. 90. Jfr. NJA 1981 s. 253, RH 10:81.

⁵⁵ SOU 2001:14, s. 48, NJA 1996 s. 418, s. 461.

⁵⁶ Jfr. RH 116:83.

⁵⁷ Jareborg (1984), s. 323.

sig själv innan övergreppet, vilket lett till vanmaktstillstånd, kan ansvar för våldtäkt inte komma i fråga. Istället kan då bestämmelsen om sexuellt utnyttjande i 6:3 bli aktuell.⁵⁸

Våldtäktsbrottet är indelat i tre olika svårighetsgrader: grov våldtäkt (3 st), våldtäkt av normalgraden (1 st) samt våldtäkt av mindre allvarlig art (2 st). Domstolarna har varit mycket restriktiva med att bedöma våldtäkter som mindre allvarliga. Omständigheter som skulle kunna konstituera en mindre allvarlig våldtäkt är om våldet eller hotet varit av sådan karaktär att det är tveksamt om gärningen skulle kunna bedömas som våldtäkt av normalgraden. Även att döma gärningsmän till ansvar för grova våldtäkter är relativt sällsynt⁵⁹. Vid bestämmandet av om en våldtäkt är att anse som grov ska beaktas om våldet varit livsfarligt eller om offret tillfogats allvarlig skada eller sjukdom. Även offrets ålder spelar in i bedömningen samt slutligen om gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet eller råhet. Exempel på sådana omständigheter kan vara att offret är ett barn eller en invalid, eller att gärningsmannen använt sig av livsfarligt vapen eller av grovt sadistiska inslag i våldtäkten. Även gruppvåldtäkter har ansetts i många fall kunna betraktas som grova.⁶⁰ Vid lagföringar för våldtäkt är dock normalgraden den klart vanligast förekommande.⁶¹ Efter ändringen 1998 blev det även straffbart att underlåta att anmäla eller avslöja att grova sexuella övergrepp är å färde.⁶²

3.2 Sexuellt tvång

2§ *Den som, i annat fall än som avses i 1§, genom olaga tvång förmår någon till sexuell umgänge, döms för **sexuellt tvång** till fängelse i högst två år.*

*Om den som har begått gärningen visat särskild hänsynslöshet eller om brottet annars är att anse som grovt, döms för **grovt sexuellt tvång** till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.*

Bestämmelsen om sexuell tvång omfattar i stort sett samma rekvisit som i våldtäktsparagrafen, även om kraven ställts lägre än i BrB 6:1. Bestämmelsen är därmed subsidiär till våldtäktsbestämmelsen. Den tar sikte på sexuella kränkningar som innefattat tvång, men som inte uppfyller det krav på råntvång som uppställs i våldtäktsparagrafen. Genom praxis har visats att ett förhållandevis ringa våld räcker för att döma en tilltalad enligt 6:1. Därigenom måste rimligtvis ett mycket mildt tvång räcka för att kunna fälla någon till ansvar för sexuell tvång. Bestämmelsen gäller även vid fall där det rör sig om sådant sexuell umgänge som inte kan jämföras med samlag. Exempel på gärningar som faller in under bestämmelsen kan vara

⁵⁸ SOU 2001:14, s. 49 och 166 f, Jareborg (1984), s. 323.

⁵⁹ SOU 2001:14, s. 179 f.

⁶⁰ Jareborg (1984), s. 314, prop. 1983/84:105, s. 52.

⁶¹ SOU 2001:14, s. 49 f., JuU 1983/84:25, s. 16-18.

⁶² Prop. 1997/98:55, s. 94, jfr. även BrB 23:6 och 6:12.

att någon förmår en annan att onanera åt honom eller henne. Rent praktiskt blir bestämmelsen oftast inte tillämplig vid de fall av gruppvåldtäkt som anmäls, då de handlingar det rör sig om oftast är samlag eller med samlag jämförliga handlingar. Om offret är utslaget av alkohol eller droger, blir bestämmelsen inte tillämplig, eftersom tvångsrekvisitet återfinns även här, om än i en mildare grad (endast olaga tvång krävs). En mer detaljerad beskrivning av 6:2 kommer därför inte att göras i detta arbete.⁶³

3.3 Sexuellt utnyttjande

3§ *Den som förmår någon annan till sexuellt umgänge genom att allvarligt missbruka hans eller hennes beroendeställning döms för **sexuellt utnyttjande** till fängelse i högst två år. Detsamma gäller den som har sexuellt umgänge med någon annan genom att otillbörligt utnyttja att denna person befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller lider av en psykisk störning.*

*Om den som har begått gärningen visat särskild hänsynslöshet eller om brottet annars är att anse som grovt, döms för **grovt sexuellt utnyttjande** till fängelse, lägst sex månader och högst sex år.*

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande är annorlunda utformad än våldtäktsparagrafen. I den senare (och även i 6:2, sexuellt tvång) är straffansvar uteslutet om offret samtyckt till gärningen. Detta är inte fallet i 6:3. Lagregeln uppkom för att skydda personer som av en eller annan anledning inte har förmåga att värja sig och därför inte heller har möjlighet att klargöra sin eventuella ovilja att utföra eller ingå i en sexuell handling.⁶⁴ Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande är därmed heller inte subsidiär till 6:1, utan är en självständig brottsform.

Med sexuellt umgänge avses samma gärningar som i 6:1, d.v.s. samlag eller därmed jämförliga sexuella handlingar. Gärningsmannen ska, för att kunna dömas till ansvar för sexuellt utnyttjande, ha förmått offret till handling genom att missbruka dennes beroendeställning, psykiska störning eller vanmaktstillstånd. Beroendeställning kan definieras som en interns förhållande till en fångvårdare, en anställd gentemot sin chef eller en elev gentemot sin lärare. Att befinna sig i vanmakt eller annat sådant hjälplöst tillstånd kan innebära olika saker. Offret kan sova eller vara sjukt och därför inte uppfatta vad som händer. Hon eller han kan även vara redlöst berusad eller så till den grad påverkad av narkotika att det inte längre finns någon möjlighet att värja sig. Skillnaden från våldtäktsparagrafens vanmaktssrekvisit är att offret *självt och av egen vilja* berusat sig eller använt droger. Utnyttjandet ska vara otillbörligt. Gärningsmannen ska, eller bör, ha förstått att offret inte skulle ha gått med på det sexuella umgänget om det vid sina sinnens fulla bruk. Genom att förmågan att klargöra sin vilja satts ur

---

⁶³ SOU 2001:14, s. 52.

⁶⁴ SOU 2001:14, s. 53.

spel anses vanmäktiga och hjälplösa offer sakna självbestämmanderätt. Ansvar för sexuellt utnyttjande kan därmed bli aktuellt även om det är offret som har tagit initiativ till utnyttjandet.⁶⁵

Paragrafen har två svårighetsgrader: brott av normalgraden och grovt brott. Det förra kan ge fängelse i högst två år.⁶⁶ För brott av den grövre graden stadgas fängelse i mellan sex månader och sex år. Vid bedömningen av om brottet är att anse som grovt bör beaktas om gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet eller om offret är ungt. Även gärningar som är utstuderade eller som begås under särskilt integritetskränkande former, som t.ex. det fall då en berusad ung person blir utnyttjad av flera gärningsmän samtidigt, bör anses vara grova.⁶⁷

3.4 Sexuella övergrepp i grupp

Sexuella övergrepp med flera gärningsmän, eller gruppvåldtäkter som de ofta kallas i folkmun, är en mer specificerad form av våldtäkt (BrB 6:1)⁶⁸ eller sexuellt utnyttjande (BrB 6:3). Jag kommer nedan endast att använda mig av gärningsmannabegreppet i pluralis, då avsnittet enbart handlar om gruppövergrepp. Självklart gäller samma regler även i de fall då det endast finns en gärningsman.

Utgångsläget i gällande rätt är ganska entydigt. En gruppvåldtäkt ska ses som vilket annat brott som helst. Det ska självklart behandlas på ett objektivet sätt och lagtextens rekvisit och de bevisade gärningarna måste stämma överens enligt täckningsprincipen.

Lagstiftaren har, som redan sagts i inledningen, valt att skilja på fall där offret är nyktert, eller försatts i vanmakt av gärningsmännen, och fall då offret frivilligt berusat sig så att hon eller han befinner sig i vanmakt. I det första fallet kan gärningsmännen utan vidare bli dömda för våldtäkt, givetvis under förutsättning att de befinns skyldiga bortom allt rimligt tvivel, eftersom deras handlande uppfyller rekvisiten i 6:1. I det andra fallet visar både doktrin och rättsfall⁶⁹ att endast sexuellt utnyttjande kan komma i fråga om kvinnan är så berusad att hon i realiteten befinner sig i vanmakt eller annat sådant hjälplöst tillstånd som nämns i lagen. Det är dock värt att notera att ansvar för våldtäkt *kan* bli aktuellt om gärningsmännen tilltvingat sig sexuellt umgänge medan kvinnan varit berusad. Detta kräver dock att de verkligen använt sådant hot eller våld som omtalas i 6:1⁷⁰. Detta motsägs

⁶⁵ SOU 2001:14, s. 53 f, jfr. RH 110:81.

⁶⁶ Minimistraflet är med andra ord 14 dagar, jfr. BrB 26:1.

⁶⁷ SOU 2001:14, s. 54.

⁶⁸ Alternativt sexuellt tvång, BrB 6:2.

⁶⁹ Jareborg (1984), s. 312 och 323. Se även Rissne-målet, Svea Hovrätts dom, B 3935-00.

⁷⁰ Detta torde dock sällan behövas i praktiken, eftersom det ligger i sakens natur att något tvång inte krävs för att få till stånd ett sexuellt umgänge. Det bör understrykas att det våld som omnämns i paragrafen är ett medel för att tvinga offret till sexuellt umgänge. Våld som åsamkas ett redan vanmäktigt offer torde snarare ses som misshandel.

dock av Jareborg, som menar att ett offer som frivilligt berusat sig, låt vara på gärningsmännens anstiftan, aldrig kan anses ha blivit våldtagen. Där blir enbart sexuellt utnyttjande aktuellt. Enligt praxis verkar det senare resonemanget vara det för tillfället gällande.⁷¹

Varför görs det då skillnad mellan offer som försatts i vanmakt och offer som försatt sig själva i vanmakt? Svaret står att finna i kravet på användande av våld eller hot för att tilltvinga sig sexuellt umgänge, som är ett rekvisit för våldtäkt, men inte för sexuellt utnyttjande. Att försätta någon i ett tillstånd av vanmakt eller hjälplöshet är enligt lagstiftaren att jämföra med att använda våld⁷². Det är så att säga ett sätt för gärningsmännen att slippa använda våld när själva övergreppet sker. Konstruktionen i 6:1 bygger på att offret är i stånd att självt säga nej, att bjuda något slags motstånd, om än kanske inte fysiskt. Om gärningsmännen försätter offret i vanmakt har hon utan egen förskyllan fråntagits förmågan att säga ja eller nej, samt att bjuda motstånd. Hon har inte haft något val och hennes sexuella självbestämmanderätt kränks härigenom.⁷³ Eftersom händelseförloppet helt ligger i gärningsmännens händer, anses sådana fall utgöra våldtäkter.

I bestämmelsen om sexuellt utnyttjande finns inte något krav på tvång för att gärningsmännen ska kunna dömas till ansvar. Bestämmelsen rör offer som är frivilligt påverkade av droger eller alkohol till den grad att de är i stort sett helt utslagna⁷⁴. Offren anses inte ha någon sexuell självbestämmanderätt eftersom de i sin självförvållade situation inte har möjlighet att alls uttrycka sin vilja. Det som kränks i dessa fall är snarare den sexuella och personliga integriteten. Ett eventuellt samtycke gör inte att ansvar för sexuellt utnyttjande blir uteslutet, till skillnad från våldtäktsfallet.⁷⁵

Gränsdragningen mellan våldtäkt och sexuellt utnyttjande blir ofta aktuell när det rör sig om gruppvåldtäkter. Gruppvåldtäkter sker ofta just under påverkan av alkohol; antingen är både offer och gärningsmän berusade eller enbart en av parterna. Det är dock endast offrets eventuella berusning som är väsentlig vid bedömningen av vilken brottsrubricering som blir aktuell, eftersom gärningsmännens eventuella berusning inte har någon relevans i ansvarsfrågan⁷⁶. Rent generellt kan sägas att det har blivit så att det är offrets berusning som är avgörande för vilket brott gärningsmännen eventuellt kan dömas för. Detta gör att det i domstolen läggs stor vikt vid offrets uppträdande före och under den misstänkta våldtäkten. Hur full var hon? Hur uppenbart var det att hon var full? Kunde hon bjuda motstånd? Kunde hon uttala sitt ”nej”? Sådana frågor uppstår, och *måste* uppstå, i rätten för att en rättvis bedömning ska kunna komma till stånd. Dessa frågor drar tyvärr

---

⁷¹ SOU 2001:14, s. 171, Jareborg (1984), s. 312.

⁷² SOU 2001:14, s. 165.

⁷³ SOU 2001:14, s. 165.

⁷⁴ Bestämmelsen rör även offer som är psykiskt handikappade eller som står i beroendeställning till gärningsmannen. Dessa tas dock ej närmare upp i detta sammanhang.

⁷⁵ SOU 2001:14, s. 165.

⁷⁶ Jfr. BrB 1:2.

ofta med sig andra, angränsande frågor såsom klädsel, motiv till att befinna sig på platsen, minnesluckor och antydningar om att offret inte är trovärdigt om hon inte kan ge en klar redogörelse för vilka sexuella handlingar som riktats mot henne. Detta trots att det uttryckligen uttalats i förarbeten att offret inte ska behöva redogöra för dylika detaljer i rätten.⁷⁷

---

⁷⁷ Prop. 1983/84:105, s. 20 f och s. 24.

Sexualbrottsutredningen

Regeringen beslutade 1998 att tillsätta en kommitté med uppdrag att se över bestämmelserna om sexualbrotten samt vissa angränsande frågor. Kommittén skulle se över det faktiska innehållet i brottsbalkens sjätte kapitel, samt dess systematik, lagteknik och språk. En del av arbetet skulle ligga i att utröna huruvida kravet på tvång vid våldtäkt skulle kvarstå och om en förändring måste komma till stånd i brottsbalkens sjätte kapitel, samt hur lagföring för sexualbrott mot små barn skulle kunna bli effektivare. I utredningen skulle även sådant som sexuell posering, koppleri, kvinnohandel och kränkande uttalanden med sexuella anspelningar utredas närmare.⁷⁸ Dessa ämnen ligger dock utanför ramen för detta arbete, varför tyngdpunkten i detta kapitel kommer att läggas på kommitténs arbete med våldtäktsbestämmelsen (BrB 6:1) och sexuellt utnyttjande (BrB 6:3). Anledningen till denna avgränsning är självfallet att det är dessa paragrafer som blir tillämpliga vid gruppvåldtäkter, varför förändringen av dem är det som är intressant ur min synvinkel. Förslaget till ny lagtext finns medtaget i bilagan i slutet av arbetet.

4.1 Utgångspunkter för kommitténs arbete

Kommittén börjar med att utreda vilka utgångspunkter som ligger till grund för en ny bestämmelse om våldtäkt. Det konstateras att ett sexuellt övergrepp alltid innebär en kränkning, både av den sexuella och av den personliga integriteten. Kränkningen bör lyftas fram i lagstiftningen än mer än vad den gör i dagsläget. Detta ligger helt i linje med den förändring som gjordes av våldtäktsparagrafen 1998⁷⁹. Lagstiftarens uppgift är självfallet att motverka brott men även att förmedla de värderingar som är önskvärda i samhället. En sådan värdering är att alla människor har rätt till egna beslut vad gäller att ge sitt samtycke till sexuell samvaro. Den som gör sig skyldig till sexuella övergrepp av något slag respekterar inte den andra personens sexuella självbestämmanderätt och kränker dennes sexuella integritet, vilka är de två viktigaste skyddsintressena. Detta är kommitténs utgångspunkt.⁸⁰

4.2 Sexuell handling

Enligt kommitténs direktiv skulle en språklig översyn göras, samtidigt som det materiella innehållet skulle ses över. Ett uttryck som enligt kommittén borde bytas ut är ”sexuellt umgänge”. Sexuellt umgänge i vid betydelse i

⁷⁸ Prop. 1997/98:55, s. 95 f, SOU 2001:14, s. 41 f.

⁷⁹ Prop. 1997/98:55, s. 91.

⁸⁰ SOU 2001:14, s. 108 ff.

lagens mening innefattar t.ex. samlag, både vaginala, orala och anala, att smeka någons könsorgan eller att onanera åt en annan person. Det som är typiskt för sexuellt umgänge är att det har till uppgift att antingen uppväcka eller tillfredsställa gärningsmannens, och ibland även offrets, sexuella drift⁸¹, samt att de har viss varaktighet. Om könsdriften faktiskt blir tillfredsställd genom umgänget är dock egalt. Ordet umgänge har i dagligt tal en positiv laddning och sexuellt umgänge är i normala fall en frivillig överenskommelse. I lagtexten står det däremot som synonym för straffbara sexuella handlingar. Detta är ett skäl till att byta ut uttrycket mot något mer rättvisande.⁸² Kommittén föreslår att uttrycket ”sexuellt umgänge” bör bytas ut mot ”sexuell handling”. Det nya uttrycket bör innefatta allt som idag ingår i sexuellt umgänge, men även vissa handlingar som idag inte betraktas som sexuellt umgänge. Dessa handlingar är främst sådana som inte innefattar en fysisk varaktig beröring. För att sådana handlingar ska kunna falla under begreppet sexuell handling krävs att handlingen hade en påtaglig sexuell innebörd för de inblandade parterna eller åtminstone för någon av dem, samt att den var ägnad att kränka offrets sexuella integritet. Undantag görs för blottning och sexuell posering. En nyhet i förslaget är att handlingen inte nödvändigtvis behöver vara varaktig, något som skulle underlätta för domstolens tillämpning av bestämmelsen.⁸³

4.3 Råntvång eller bristande samtycke?

I kommitténs uppgift att se över sexualbrotten ingick som nämnts ovan att utreda om kravet på tvång i våldtäktsparagrafen bör slopas och om enbart ett bristande samtycke ska kunna konstituera våldtäkt. I dagsläget ställs som bekant krav på att gärningsmannen använt visst våld eller hot om våld, d.v.s. på något sätt tvingat offret, för att gärningen ska betraktas som en våldtäkt. Undantaget är de fall där gärningsmannen försatt offret i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Dessa fall räknas som lika straffvärda som om våld använts.⁸⁴

Vilka skäl talar då för att en våldtäkt ska anses ha kommit till stånd enbart på grund av bristande samtycke? Kommittén börjar med att konstatera att eftersom kränkningen är det väsentliga, är offrets *vilja* grundläggande i en sexuell situation. Ett nej är alltid ett nej och ska ovillkorligen respekteras. I linje med detta ska i princip ett bristande samtycke räcka för att konstituera våldtäkt. En lag som explicit ger uttryck för denna värdering skulle i bästa fall kunna förändra samhällets attityd gentemot sexuell frihet. Vidare menar kommittén att studier visar att gärningsmannen ofta inte behöver tvinga offren, då de ofta ”självmant” ger sig för att undvika värre övergrepp eller för att de inser att de ändå inte har någon chans. Det anförs även att samhällets generella kriterium för att någon har begått en våldtäkt allmänt

---

⁸¹ Jfr. Jareborg (1984), s. 310.

⁸² SOU 2001:14, s. 118 f.

⁸³ SOU 2001:14, s. 150 ff.

⁸⁴ SOU 2001:14, s. 123 och s. 172.

kan antas vara att en man genomfört ett samlag med en kvinna mot hennes vilja⁸⁵. Att kravet på tvång på senare tid inskränkts till att mannen endast hållit fast kvinnan eller särat på hennes ben, talar också för att tvångskravet kan slopas. Om kraven ställs så lågt kan de lika gärna tas bort.⁸⁶

Kommittén stannade ändå för att behålla det redan befintliga kravet på tvång i våldtäktsbestämmelsen. Detta beslut grundar den på en rad omständigheter varav endast några kommer att tas upp nedan.

Något som ofta tas upp i media och i diskussioner om hur våldtäktsmål ”ska” behandlas i rätten, är att det inte är offret som ska utredas. Det är inte hon som är tilltalad. Hon ska inte i onödan sättas i den situationen att hon måste redogöra för sitt sexuella beteende före och efter våldtäkten, vilka kläder hon bar den aktuella kvällen, hur berusad hon var, etc. Detta togs även upp i förarbetena till 1984 års ändringar av sexualbrottsbestämmelserna⁸⁷. Domstolen har också en stor del av ansvaret i dessa fall genom RB 46:4, där det föreskrivs att domaren ska se till att onödigt bevisning inte tas upp. Kommittén fruktar att ett slopande av tvångsrekvisitet paradoxalt nog skulle sätta offret i strålkastarljuset. För att bevisa att samtycke inte fanns vid den misstänkta våldtäkten, måste offret vara beredd att svara på allt som kan tänkas ge en bild av hur hon visade att hon inte var intresserad av att ha sexuellt umgänge med den tilltalade.⁸⁸ Detta skulle kunna inkludera redogörelser för alla de ovan nämnda oönskade fakta. En dylik bestämmelse skulle därför kunna bli ett bakslag för de som vill hävda offrets rättssäkerhet och värna om dennas psykiska hälsa och välmående.

Vidare anförs svårigheten med att tillämpa en våldtäktsbestämmelse som grundar sig på bristande samtycke. Som exempel tas upp sexuellt samliv i relationer. Undersökningar visar att alla sexuella handlingar som företas inom en relation inte alltid grundar sig på ömsesidigt samtycke, utan att den ena parten ibland ”ställer upp”, underkastar sig, för att den andra inte ska bli uppretad eller besviken. Är då detta ett bristande samtycke eller bara ett normalt beteende i kärleksrelationer? Särskilda svårigheter skulle även kunna uppstå i fall där offret är oförmöget att uttrycka att hon inte vill ha sexuellt umgänge. Sådana problem uppstår främst då offret är berusat eller mentalt eller fysiskt handikappat.⁸⁹ Svårigheter uppstår också om man skulle börja laborera med ett eventuellt tyst samtycke, något som en misstänkt gärningsman kan antas ta upp till sitt försvar. Om existensen av ett sådant godtas, måste även ett tyst *bristande* samtycke vara hypotetiskt tänkbart. Den misstänkta gärningsmannens rättssäkerhet tunnas då ut på ett icke önskvärt sätt om han inte kan avgöra skillnaden mellan ett tyst medgivande och ett tyst icke-medgivande. Dessutom kan inte alltid ställas krav på att

---

⁸⁵ Jfr. t.ex. Jeffner, ”Liksom våldtäkt, typ...”, s. 173.

⁸⁶ SOU 2001:14, s. 124 ff.

⁸⁷ Prop. 1983/84:105, s. 24.

⁸⁸ SOU 2001:14, s. 128.

⁸⁹ SOU 2001:14, s. 130.

offret ska uttrycka sitt bristande samtycke verbalt. Undersökningar har visat att många offer blir paralyserade av skräck vid själva brottstillfället.⁹⁰

Slutligen gör kommittén en internationell jämförelse, dels inom Norden och dels med den engelska rättsordningens våldtäktsbestämmelse. Inom Norden gäller huvudsakligen homogena regler inom sexualbrottsområdet, och inget av våra grannländer har för avsikt att införa en våldtäktsbestämmelse som grundas enbart på bristande samtycke. Detta talar mot Sveriges eventuella antagande av en sådan regel. I England och Wales återfinns däremot en sådan våldtäktsbestämmelse som har varit gällande under avsevärd tid. I de mål där den misstänkte gärningsmannen hävdar att han trodde (eller fortfarande tror) att det sexuella umgänget skedde med kvinnans samtycke, är det vanligt att undersökningen koncentreras på kvinnans roll i förloppet. Detta gäller även hennes tidigare relationer och sexuella erfarenheter, något som ofta uppfattas som mycket kränkande. Det har riktats allvarlig kritik mot bestämmelsen, inte minst p.g.a. den låga uppklaringsprocenten och de tillämpningsproblem som uppstår. Detta har föranlett en undersökning om huruvida sexualbrottsbestämmelserna måste ändras i England och Wales. Antalet polisanmälningar och åtal är inte större i England än i Sverige. Det finns därför troligen ingen anledning att anta att en liknande bestämmelse i Sverige skulle ge upphov till fler anmälda fall. De farhågor som kommittén hyser i fråga om att offret kan komma att skadas mer i en rättegång där en dylik bestämmelse gäller får dessutom ytterligare vatten på sin kvarn.⁹¹

Sammantaget framstår fördelarna med ett slopande av tvångsrekvisitet i våldtäktsbestämmelsen inte som tillräckligt starka för att uppväga de negativa konsekvenser som troligen skulle uppstå i den praktiska tillämpningen av en dylik reglering. Däremot anser kommittén att kravet på tvång bör sättas lågt. Råntvånget, som officiellt krävs för att konstituera våldtäkt i dagsläget, bör slopas och ersättas med olaga tvång, motsvarande det som beskrivs i BrB 4:4^{92, 93}. Ändringen innebär att våldet inte längre är ett våld *å* person, d.v.s. misshandel eller dylikt, utan våld *mot* person, vilket även omfattar fasthållning, knuffar eller att rycka tag i någon. Det krävs dock att våldet är av en sådan styrka att det utgjorde en förutsättning för gärningens genomförande.⁹⁴ Detta torde ligga väl i linje med den praxis som utvecklats på senare år, där endast ett mildare våld räckt för att konstituera våldtäkt.⁹⁵ Dessutom poängterar kommittén att det tydligare måste

---

⁹⁰ SOU 2001:14, s. 134. Jareborg påpekar dock att ett hypotetiskt samtycke endast kan bli aktuellt vid bagatellartade överträdelser, sålunda inte vid sexuella övergrepp. Frågan blir därmed just ganska hypotetisk. Jareborg (2001), s. 286 f.

⁹¹ SOU 2001:14, s. 135 ff.

⁹² Lydelse, BrB 4:4 1 st: Den som genom misshandel eller eljest med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar annan att göra, tåla eller underlåta något, dömes för olaga tvång till böter eller fängelse i högst två år. Om någon med sådan verkan övar tvång genom hot att åtala eller angiva annan för brott eller att om annan lämna menligt meddelande, dömes ock för olaga tvång, såframt tvånget är otillbörligt.

⁹³ SOU 2001:14, s. 138 ff.

⁹⁴ SOU 2001:14, s. 162 f.

⁹⁵ Jämför t.ex. med NJA 1988 s. 40.

framkomma i lagtexten att även hot, uttalade såväl som outtalade, samt hotfulla situationer är tillräckliga för att kunna döma för våldtäkt. Det faktum att offret utsatts för hot tas sällan upp i domstol. En eventuell orsak till detta skulle kunna vara just det minskade kravet på våld som allt mer kommit att gälla i praxis. Det kan ha gjort att hoten inte behöver komma fram i dagen eftersom endast ett ringa våld räcker för att döma för våldtäkt. Exempel på sådana hot eller hotfulla situationer kan vara att en kvinna följer med en man hem från krogen då det plötsligt dyker upp några vänner till mannen varpå alla gör närmanden mot henne. I dylika fall behöver gärningsmannen inte använda sig av våld, utan spelar på offrets rädsla, en rädsla som kan sägas försätta henne eller honom i ett sådant hjälplöst tillstånd att motstånd framstår som omöjligt.⁹⁶

4.4 Kränkningen ska vara avgörande

Efter att ha konstaterat att ett visst krav på tvång även i fortsättningen bör gälla för att en sexuell handling ska kunna anses utgöra våldtäkt, fortlöpte utredningen med sin översyn av våldtäktsparagrafen.

Våldtäktsbestämmelsen är till för att tillämpas endast på de mest allvarliga sexuella kränkningarna.⁹⁷ Detta är något som kommittén anser bör gälla även i framtiden. Att döma för våldtäkt även vid mindre allvarliga kränkningar skulle ge fel signaler till samhället. Risken skulle vara att allvaret i våldtäktsbrottet tonades ned. Alltså bör även i fortsättningen *graden* av sexuell kränkning vara ett avgörande kriterium vid bedömningen av vilken brottsrubricering ett övergrepp ska få. Vad den sexuella handlingen består i är i sammanhanget mindre viktigt, huvudsaken är att det varit fråga om en allvarlig sexuell kränkning av offrets sexuella och personliga integritet. Den nuvarande bestämmelsen i BrB 6:1 om ringa våldtäkt ska enligt förslaget slopas. De situationer som faller under denna kategori ska antingen bedömas som våldtäkter eller som sexuellt tvång.⁹⁸

Var går då gränsen mellan en allvarlig kränkning och en mindre allvarlig sådan? Bedömningen bör göras ”utifrån tvångets art och omständigheterna i övrigt”, dock torde det normalt handla om en kroppslig beröring med sexuell innebörd, även om detta inte är en nödvändig förutsättning. Kommittén poängterar att även om det i fortsättningen ska spela mindre roll *vilken sorts* kränkning det handlat om, så länge den är allvarlig, kommer det självklart fortfarande att spela en viss roll i rätten, där en helhetsbedömning måste göras. Exempel på vad som regelmässigt bör betraktas som allvarliga sexuella kränkningar är påtvingade samlag eller samlagsliknande handlingar, som anala och orala samlag. Även fistfucking eller uppförande av främmande föremål i annan persons underliv bör betraktas som allvarligt kränkande. Detta skiljer sig inte från vad som redan gäller idag efter

---

⁹⁶ SOU 2001:14, s. 175 f.

⁹⁷ Se t.ex. prop. 1997/98:55, s. 91.

⁹⁸ SOU 2001:14, s. 178.

ändringen 1998⁹⁹. Sådana faktorer som övergreppets varaktighet och den smärta som framkallats därigenom, särskilt förödmjukande inslag och om övergreppet haft ett utdraget förlopp bör beaktas av rätten vid bedömningen av om handlingen varit av allvarligt kränkande karaktär. Slutligen bör även tvångets art och grad finnas med i bedömningen. En mer ”avancerad” sexuell handling¹⁰⁰ kan antas kräva en mindre grad av våld och tvång, medan en kort beröring troligen kräver en högre grad av våld för att kunna bedömas som en allvarlig kränkning. Ovanstående kriterier ska alltså, precis som i dagsläget, ingå i en objektiv bedömning av hur allvarligt offrets sexuella integritet och självbestämmanderätt har kränkts. Kommittén understryker att det påtvingade vaginala samlaget inte i fortsättningen ska utgöra någon sorts norm för vad som är en kränkande sexuell handling. Någon jämförelse mellan de olika sexuella handlingarnas kränkingsgrad bör alltså inte förekomma för att åstadkomma en ”hierarki” som avgör skyddsvärdet för de olika kränkningarna.¹⁰¹

4.5 Vanmakt och hjälplöst tillstånd

Under senare delen av 1990-talet har diskussionerna gått höga om hur väl lagen egentligen skyddar de som självmant berusat sig, d.v.s. försatt sig själva i vanmakt, och sedan råkat ut för sexuella övergrepp. Störst uppmärksamhet har gruppvåldtäkterna mot berusade unga flickor fått, inte minst i media. Scenariot i dessa är ofta lika från fall till fall. En ung kvinna är på fest med sina vänner. Hon dricker sig berusad, ofta till den grad att hon får minnesluckor eller knappt kan stå på benen. Hon skiljs från sina vänner varpå hon stöter på en eller flera män. Männerna utlovar något som för kvinnan framstår som lockande, t.ex. skjuts hem, och följer med dem, varpå de förgriper sig på henne sexuellt. Detta var fallet i det uppmärksammade Södertälje-målet, NJA 1997 s. 538, vilket kommer att behandlas mer utförligt under kap. 7. Det som upprörde allmänheten, och även en stor del av rättsväsendet, var att *en* av gärningsmännen i endast *ett fall* ansågs kunna dömas för våldtäkt. Resterande gärningsmän dömdes för sexuellt utnyttjande enligt BrB 6:3, vilket regelmässigt leder till lägre straffsatser än vid våldtäkt. Slutsatsen blev att om en kvinna självmant försätter sig i vanmakt kan inte våldtäktsbestämmelsen bli tillämplig, trots att hon, som i det här fallet, antagligen inte hade kunnat göra mer motstånd om hon varit nykter.¹⁰²

Kommittén gavs i uppgift att undersöka om lagen bättre skulle kunna skydda offren i fall som liknar NJA 1997 s. 538. De två alternativ de kom fram till var att antingen behålla den nuvarande ordningen eller föra över

---

⁹⁹ Prop. 1997/98:55, s. 90.

¹⁰⁰ Kommittén tar som exempel upp påtvingat samlag eller fistfucking.

¹⁰¹ SOU 2001:14, s. 156 ff.

¹⁰² Det bör dock påpekas att HD möjligtvis hade dömt annorlunda om utrymme för detta givits i åklagarens gärningsbeskrivning, som dock inte tillät någon vidare prövning av fallet. Domen kan därför, åtminstone enligt min mening, inte ge underlag för alltför långtgående slutsatser.

delar av BrB 6:3 till våldtäktsbestämmelsen i 6:1. Oavsett vilket alternativ som skulle väljas borde straffskalan i 6:3 ses över. Kommittén beslutade sig för att undersöka om det andra alternativet, överföring av vissa delar av 6:3 till 6:1, var genomförbart.¹⁰³

Till att börja med konstaterade kommittén att det redan är straffbart enligt 6:1 att förgripa sig sexuellt mot en person som försatts i vanmakt av gärningsmannen. Klart är att lagstiftaren ansett att försättande av någon i vanmakt är lika straffvärt som annat våld å person. Då den som försätter någon i vanmakt och sedan förgriper sig mot samma person kan dömas för våldtäkt, torde detsamma kunna gälla för den som otillbörligen utnyttjar en person som redan befinner sig i vanmakt, resonerar kommittén. Det förhållandet att ”våld” traditionellt ansetts omfatta att endast försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd är inte ett tillräckligt skäl att upprätthålla den rådande skillnaden, anser kommittén.¹⁰⁴

Vidare anføres att kränkningen vid ett sexuellt utnyttjande av ett berusat offer är minst lika stor som vid en våldtäkt där gärningsmannen med våld tvingat henne till sexuellt umgänge. Kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp när de befunnit sig i vanmakt, vittnar ofta om att de känner extra obehag just på grund av att de inte vet vad som har hänt, att någon har kunnat göra vad de vill med dem utan att de har en aning om det efteråt. Trots att kränkningsgraden alltså troligen kan sägas vara densamma för de båda fallen, tilldöms gärningsmännen markant olika långa fängelsestraff. Till kommitténs hjälp genomfördes en praxisundersökning avseende sexualbrotten. För sexuellt utnyttjande av normalgraden tillåter straffskalan upp till två års fängelse. Det genomsnittliga straffet vid sexuellt utnyttjande som innefattade samlag eller samlagsliknande handlingar mot en sovande eller berusad kvinna låg på fängelse i fem månader. Vid normalgraden av våldtäkt ligger straffskalan mellan två och sex års fängelse. De utdömda straffen låg i genomsnitt på två år och nio månader. Kommittén menar att den skillnad i straffvärde som gäller i dagsläget för två brott som ligger varandra så nära inte är objektivt motiverad. Även med tanke på det minskade krav på våld som redan slagit igenom i gällande rätt är det berättigat att anta att även mindre krav borde ställas på att gärningsmannen faktiskt försatt offret i vanmakt. Kommittén menar att ett utnyttjande av ett redan uppkommet vanmaktstillstånd borde vara jämförbart med en våldtäkt av mindre våldsamt slag.¹⁰⁵

De skadestånd som dömts ut till offer som blivit sexuellt utnyttjade när de befunnit sig i vanmakt har motsvarat de som dömts ut till våldtäktsoffer. Motiveringen har varit att kränkningen är lika allvarlig i båda fallen. Även Brottsoffermyndighetens praxis visar på en liknande bedömning.¹⁰⁶ Detta pekar på att situationerna är att betrakta som likartade i kommitténs ögon.

---

¹⁰³ SOU 2001:14, s. 172.

¹⁰⁴ SOU 2001:14, s. 172.

¹⁰⁵ SOU 2001:14, s. 173.

¹⁰⁶ SOU 2001:14, s. 173 f, Brottsoffermyndigheten 2000, s. 34.

Skäl som kan tala mot en ändring av ovanstående slag är att det i viss mån skulle strida mot brottsbalkens systematik i övrigt. Våld anses generellt vara mer straffvärt än utnyttjande, och det kan därför verka förvirrande om detta frångås i den nya paragrafen. Nya gränsdragningsproblem mellan 6:1 och 6:3 kan även uppstå. Slutligen har riksdagen vid ett antal tillfällen uttalat att även om sexuellt utnyttjande kan verka jämförbart med våldtäkt, ska sådana situationer fortfarande bedömas enligt 6:3 och *inte* enligt 6:1.¹⁰⁷

Sammantaget anser kommittén att de flesta skäl talar för att sexuella övergrepp mot personer som befinner sig i vissa hjälplösa tillstånd ska omfattas av våldtäktsbestämmelsen i 6:1. Det kan visserligen verka bättre att endast höja straffskalan i 6:3, men detta skulle inte vara tillräckligt. Det skulle dessutom inte vara förenligt med rådande systematik i sjätte kapitlet, eftersom alla bestämmelser inte kan få samma straffskala.¹⁰⁸ Samtycke till sexuell handling under hot eller våld ska även i fortsättningen utesluta ansvar för våldtäkt om offret inte befinner sig i hjälplöst tillstånd. Ett lämnat samtycke av ett hjälplöst offer utesluter däremot inte ansvar för våldtäkt, enligt det nya förslaget.¹⁰⁹

Straffskalorna i våldtäktsparagrafen och för sexuellt utnyttjande skulle ses över för att se om en skärpning var befogad. Kommittén kom fram till att straffskalorna i våldtäktsbestämmelsen inte ska ändras. Våldtäktsbrottet ger fängelse i mellan två och sex år, grov våldtäkt mellan fyra och tio år. Jämfört med andra brotts straffskalor i brottsbalken är straffskalorna i 6:1 relativt stränga. Dessutom sker genom förslaget en utvidgning av våldtäktsparagrafen så att fler brott i framtiden ska betraktas som våldtäkter. En större möjlighet att döma för grova brott ska även ges genom förslaget (se nedan under 4.6). Någon anledning att skärpa straffskalorna för våldtäktsbrotten finns därför inte.¹¹⁰ Straffskalan för sexuellt utnyttjande bör däremot skärpas, anser kommittén. Anledningen till detta är att den nuvarande straffskalan generellt ansetts vara för lågt satt. Dessutom sammanförs den nya föreslagna 6:3 med bestämmelser som just nu ingår i andra paragrafer, vilka i dag har en högre straffskala. Av logiska skäl bör hela lagrummet ha en homogen straffskala. Den nya straffskalan för sexuellt utnyttjande av normalgraden bör därför ändras till fängelse i högst fyra år, istället för nuvarande två år. För grova brott bör straffskalan löpa mellan minst två och högst sex års fängelse.¹¹¹

---

¹⁰⁷ SOU 2001:14, s. 174.

¹⁰⁸ SOU 2001:14, s. 174 f.

¹⁰⁹ SOU 2001:14, s. 174 och s. 178.

¹¹⁰ SOU 2001:14, s. 185 f.

¹¹¹ SOU 2001:14, s. 204.

4.6 Gruppvåldtäkter

I sitt arbete anför kommittén att fler fall bör rubriceras som grov våldtäkt. Både åklagare och domstolar är i dagsläget relativt restriktiva med att betrakta våldtäkter som grova, i kommitténs ögon *för* restriktiva. Flera exempel tas upp som enligt förslaget regelmässigt bör rubriceras som grova, däribland framkallan av dödsrädsla hos offret genom att uttala hot, utnyttjande av offrets särskilt utsatta situation, om gärningsmannen annars visat särskild hänsynslöshet samt om gärningen begåtts av flera gärningsmän.¹¹² Nedan kommer det att fokuseras på det sistnämnda.

Kommittén föreslår att det faktum att brottet begåtts av flera gärningsmän ska utgöra ett skäl till att betrakta våldtäkten som grov. Gruppvåldtäkter bör redan i dagsläget ofta bedömas som grova, något som fastslagits bl.a. i förarbeten och doktrin.¹¹³ Detta görs dock sällan i praktiken. I den praxisundersökning som genomfördes för Justitiedepartementets räkning 1994 framkom att domstolarna fortfarande är mycket restriktiva med att döma för grov våldtäkt vid gruppvåldtäkter. Kommittén har även tagit hjälp av en egen praxisundersökning som stöder de resultat som andra praxisundersökningar visar. Fyra tingsrättsdomar där våldtäkt begåtts av flera gärningsmän hittades bland materialet. Endast en av dem bedömdes som grov av tingsrätten. Skälet till detta verkar enligt domskälen ha varit att det var uppenbart att våldtäkten skett i samråd mellan gärningsmännen. I två av fallen uttalade domstolen att det inte visats att gärningarna begåtts i samråd mellan gärningsmännen, varför endast våldtäkt av normalgraden kunde bli tänkbart. I det sista fallet, som var ett våldtäktsförsök av två gärningsmän, berörde domstolen inte frågan om våldtäkten eventuellt var att betrakta som grov. Kommittén menar att det är orimligt att det ska vara samrådet mellan gärningsmännen som är avgörande för om en gruppvåldtäkt ska rubriceras som grov eller normal. En gruppvåldtäkt bör bedömas som grov oavsett om det varit ett planerat dåd eller om den sker i stundens ingivelse. Tyngdpunkten bör inte ligga på gärningsmännen, utan på vad som sker med offret, som blir utomordentligt skrämt och oftast får anses försatt i ett totalt hjälplöst tillstånd. Till detta kommer dessutom den integritetskränkning som övergreppet innebär.¹¹⁴

Även vid sådana situationer där flera gärningsmän hjälps åt genom att en tvingar offret till underkastelse genom att utöva hot eller våld, samtidigt som den andre förgriper sig sexuellt på densamma, bör båda gärningsmännen anses ha visat sådan särskild hänsynslöshet som kan konstituera ett grovt brott. Den hotande parten bör i sådana fall troligen dömas för medhjälp till grov våldtäkt, medan den uppenbara förövaren, den som begår våldtäkten rent praktiskt, i många fall bör dömas för grov våldtäkt. Kommittén menar att åklagaren och rätten dessutom skulle kunna rubricera brottet som grovt

---

¹¹² SOU 2001:14, s. 183.

¹¹³ Prop. 1983/84:105, s. 52, Jareborg (1984), s. 314.

¹¹⁴ SOU 2001:14, s. 183 f.

på grund av att gärningsmännen utnyttjat offrets särskilt utsatta situation, något som även det ska konstituera grovt brott enligt förslaget.¹¹⁵

4.7 Ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande

Då stora delar av den i dagsläget gällande bestämmelsen om sexuellt utnyttjande (BrB 6:3) enligt förslaget ska flyttas över till en utökad våldtäktsbestämmelse, kommer alltså även denna paragraf att få ett nytt utseende. Här kommer endast att beröras det som är intressant ur detta arbetes synvinkel, nämligen de ytterligare fall där offret inte kan värja sig från sexuellt utnyttjande. De fall som gäller fysiskt sexuellt umgänge, såsom att gärningsmannen berör offrets kön eller genomför samlag eller samlagsliknande handlingar är i och med förslaget inte längre relevanta när det gäller 6:3. Ett av kraven i våldtäktsbestämmelsen är att handlingen varit allvarligt kränkande för offrets integritet. Detta krav ska inte uppställas i den nya bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Exempel på tänkbara situationer som tas upp i utredningen är att gärningsmannen utnyttjar en berusad persons oförmåga att värja sig för att förmå denne att onanera åt honom.¹¹⁶

4.8 Sammanfattning

Sexualbrottskommittén har i SOU 2001:14 kommit fram till att stora förändringar i brottsbalkens sjätte kapitel bör komma till stånd. En grundläggande princip som enligt utredningen ska lysa igenom i hela rättstillämpningen är att kränkningen i högre grad än idag ska stå i fokus. I korthet har kommittén kommit fram till att uttrycket sexuellt umgänge bör bytas ut mot det mer språkligt och innehållsmässigt adekvata begreppet *sexuell handling*, vilket i stort motsvarar det gamla uttryckets omfattning, men även innefattar ytterligare situationer av sexuell karaktär. Trots allmänhetens krav på att kravet på våld ska tas bort i våldtäktsbestämmelsen för att endast ersättas med ett bristande samtycke, fattade utredningen det beslutet att detta skulle motverka sitt eget syfte. Kravet på våld eller tvång finns alltså kvar, men ett olaga tvång ska enligt förslaget vara tillräckligt för att fällas till ansvar för våldtäkt. Våldtäktsbestämmelsen ska även i fortsättningen tillämpas endast vid de allvarligaste sexuella kränkningarna, men bör utvidgas så att den även omfattar de som utnyttjar en person som redan befinner sig i vanmakt eller annat sådant hjälplöst tillstånd till att bereda sig sexuellt umgänge. Flera fall av våldtäkter ska dessutom regelmässigt bedömas som grova än vad som sker idag. Ett sådant specifikt fall är om våldtäkten begåtts av flera gärningsmän. För de fall som fortfarande inte kan betraktas som allvarliga kränkningar av offrets integritet gäller den nya, utvidgade bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Straffskalorna för våldtäkt, alternativt grov våldtäkt, kvarstår i nuvarande form, medan straffskalan för sexuellt utnyttjande höjs från högst två år till

---

¹¹⁵ SOU 2001:14, s. 184 f.

¹¹⁶ SOU 2001:14, s. 196.

högst fyra år. För grovt sexuellt utnyttjande ändras straffskalan till fängelse i mellan två till sex år.

5 Statistik

5.1 Antal anmälda brott

Brottsförebyggande rådet (BRÅ) utförde under år 2000 en specialundersökning som behandlar de gruppvåldtäkter som begicks under 1990-talet i Sverige.¹¹⁷ Undersökningen grundar sig på de fall av våldtäkt med två eller fler misstänkta gärningsmän som polisanmäls under 1990-talet. Resultatet har alltså inte påverkats av vad åklagaren senare fattat för beslut i frågan om att väcka åtal eller ej.¹¹⁸ Enligt undersökningen anmäls ca. 65 000 våldsbrott till polisen varje år i Sverige. Drygt 1500 av dessa brott, dvs. drygt 2%, utgörs av våldtäkter. Av dessa är 30-60 fall per år att beteckna som gruppvåldtäkter, dvs. de omfattar två eller flera misstänkta gärningsmän. Det är alltså mellan 0.2%-0.4% av alla våldtäkter som kan kallas gruppvåldtäkter. Enligt BRÅ:s statistik är det klart vanligast med två gärningsmän. I ungefär fyra femtedelar av fallen fanns det två misstänkta gärningsmän, medan den sista femtedelen utgjordes av gruppvåldtäkter där gärningsmännen varit tre eller fler. Statistiken visar även på att det har skett en minskning av gruppvåldtäkterna under 1990-talet, något som enligt rapporten främst beror på att fallen med två gärningsmän har minskat, medan de fall där förövarna varit tre eller fler fortfarande ligger på samma nivå.¹¹⁹

Generellt kan sägas om själva våldtäktsbrottet att anmälningsstatistiken har ökat från 1950-talet till 1990-talet. År 1950 anmäldes 350 våldtäkter till polisen, jämfört med 1993 års siffra, 2000 anmälningar. Efter 1993 har dock anmälningstalen minskat igen för att stanna vid mellan 1600 och 1700 anmälda fall per år. Siffrorna innefattar både våldtäkt av normalgraden och grov våldtäkt.¹²⁰

5.2 Mörkertal

När det talas om *polisanmälda brott* måste hållas i minnet att långt ifrån alla brott anmäls till polisen eller ens kommer till anhörigas kännedom. Mörkertalet när det gäller sexualbrott beräknas rent generellt vara stort. Leif G W Persson uttalade i början av 1980-talet att endast en av hundra våldtäkter anmäls till polisen.¹²¹ Huruvida denna siffra är trolig låter jag vara osagt, men budskapet i uttalandet är tydligt. Alltför många brott kommer aldrig till allmänhetens kännedom. Anmälningsbenägenheten beror

---

¹¹⁷ BRÅ 2000/3, Statistik om gruppvåldtäkter.

¹¹⁸ BRÅ 2000/3, s. 6.

¹¹⁹ BRÅ 2000/3, s. 2 f.

¹²⁰ BRÅ 1998:2, Brottsutvecklingen i Sverige 1995-1997, s. 73 f.

¹²¹ Boëthius, "Skylla sig själv" (1981), s. 33, SOU 1981:64, s. 213 och s. 223.

på många faktorer. En sådan faktor är brottets grovhet. Generellt sett ger grövre brott en högre anmälningsbenägenhet. En annan omständighet kan vara samhällets syn på den aktuella brottstypen. Kvinnor är ofta strängare mot sig själva än vad rättsväsendet är när de blivit utsatta för ett sexuellt övergrepp, något som till stor del grundar sig på vad samhället anser om olika omständigheter kring sexualitet¹²². Detta gör att en stor del av alla våldtäkter och gruppvåldtäkter kan antas förbli oanmälda eftersom kvinnan är osäker på om händelsen verkligen utgör en våldtäkt eller ej.¹²³ En tredje faktor kan vara den debatt som vid brottstillfället förs i media om den aktuella brottstypen.¹²⁴ Något som i hög grad påverkar mörkertalet är om offret och gärningsmannen/männen var bekanta med varandra redan innan brottstillfället. Så kallade överfallsvåldtäkter, där mannen/männen och kvinnan inte tidigare haft någon relation, antas ha ett lägre mörkertal än våldtäkter som begås mellan par eller bekanta¹²⁵, där mörkertalet tvärtom kan antas vara högt.¹²⁶ Anledningen är att offret i de sistnämnda fallen upplever risken för att inte bli tagen på allvar som avsevärt större än annars. Det är helt enkelt inte värt att gå igenom den förnedring det kan vara att anmäla och driva vidare ett våldtäktsbrott ifall hon inte känner att stödet finns där från polis och rättsväsende. Typexemplet är om kvinnan gått med på att träffa gärningsmannen, de kanske t.o.m. har kommit till ett något intimare stadium, när han plötsligt vill ha samlag med henne. Hon motsätter sig det, men han tilltvingar sig ändå sexuellt umgänge av någon sort. Kvinnan skyller i dessa fall ofta på sig själv och tror att även andra kommer att göra det. I offerundersökningar har det visat sig att endast mellan fem och tio procent av de som säger sig ha blivit utsatta för sexuella övergrepp även har anmält saken till polisen. Offerundersökningar måste tolkas med försiktighet eftersom de berör känsliga ämnen, något som leder till stora bortfall. Trots det kan dessa undersökningar ge en fingervisning om hur många övergrepp som faktiskt förekommer och att många av dem aldrig kommer till allmänhetens kännedom.¹²⁷

Hur kan då de olika faktorerna påverka anmälningsstatistiken i fråga om gruppvåldtäkter? Klart är att fenomenet blivit mer uppmärksammat under 1990-talet, inte minst genom kvällstidningarnas journalistik. Problemet är att det som framkommer i media ger en väldigt kluven bild av gruppvåldtäkter och hur de hanteras av polis och rättsväsende. Dels bevakas lystet alla detaljer i de begångna brotten. Brotten framstår som många fler än de faktiskt är, ofta p.g.a. förhastade slutsatser från tidningarnas sida. Dels anklagas åklagarna för att inte sköta sitt arbete när de inte kan rubricera brottet som "våldtäkt" eller när de måste lägga ned förundersökningen p.g.a.

---

¹²² Mer om detta under kap. 6.

¹²³ Eliasson, s. 49.

¹²⁴ Hedlund, "Med könet som vapen och värn" (1989), s. 170, BRÅ 2000/3, s. 2, Ds 1990:3, s. 18.

¹²⁵ Hedlund (1989), s. 171, BRÅ 1998:2, s. 14 och 76, SOU 1981:64, s. 214.

¹²⁶ Hedlund, "Våldtäktskrisen" (1983:1), s. 21, Ds 1990:3, s. 18.

¹²⁷ SOU 2001:14, s. 82 f.

bristande bevisning.¹²⁸ Detta gör att ett presumtivt offer ges budskapet att hon kommer att hängas ut i tabloidpressen och att rättsväsendet antagligen inte kommer att kunna (eller ens vilja) hjälpa henne, eftersom merparten av alla gruppvåldtäktsmål ändå inte tas upp i domstol. Jag antar i mitt arbete att mörkertalet för gruppvåldtäkt påverkas av alla de faktorer som nämnts i föregående stycke. Det skulle innebära att en gruppvåldtäkt där en eller flera av gärningsmännen är bekant med kvinnan på något sätt ger en mindre anmälningsbenägenhet hos offret. Rädslan för repressalier från gärningsmännen blir dessutom ofta större i dessa fall. Anledningen till detta är att hot som uttalas under ett övergrepp med flera gärningsmän troligare kan infrias om offret anmäler dem. Ju fler gärningsmän, desto större resurser finns att hämnas. En logisk följd av detta är att en gruppvåldtäkt där gärningsmännen anfaller en okänd kvinna ger en högre anmälningsbenägenhet, kanske till och med högre än vid vanlig våldtäkt. Detta skulle kunna vara fallet eftersom mörkertalet blir mindre ju allvarigare brott det handlar om¹²⁹. Eftersom kvinnan vid en överfallsvåldtäkt inte har några personliga band till gärningsmännen har hon större benägenhet att anmäla dem.

Till ovan sagda kan tilläggas en utsaga från RFSU:s våldtäktsklinik i Stockholm, samt en undersökning som gjordes i USA. Visserligen är rapporterna relativt gamla, från 1979 respektive 1971, men eftersom ingenting tyder på att våldtäkts- och gruppvåldtäktsbrott har minskat sedan dess torde resultaten ändå ge en fingervisning om hur verkligheten kan se ut. Enligt RFSU:s kliniks egen statistik hade 16 av de 57 kvinnor som sökte sig dit blivit utsatta för gruppvåldtäkt. Detta motsvarar 28%. Endast tre av de sökande kvinnorna var över 20 år, resten var yngre.¹³⁰ Någon uppgift om hur många av dessa kvinnor som anmälde brottet till polisen finns inte. Den amerikanska studien undersökte hur många av de män som anmäls för våldtäkt i staden Philadelphia som arbetade i par eller i gäng. Resultatet visade att 43% av dessa män hamnade i denna kategori. 55% av dessa hade planerat och utfört dådet i grupp och 16% i par. Övriga 29% hade så att säga hamnat i en våldtäktsituation med flera andra, men hade inte planerat brottet i förväg.¹³¹

En annan studie gjordes av den svenske kriminologen Leif GW Persson 1981. Enligt den begicks ca. 13% av alla våldtäkter av två eller flera gärningsmän. Persson var dock noga med att påpeka att det rörde sig om ett ovanligt brott.¹³² Enligt en ytterligare undersökning i USA från 1971 begicks 15-20% av alla våldtäkter av flera gärningsmän, vilket inte har motsagts av senare studier.¹³³

---

¹²⁸ Apropå nr. 3/2001,

¹²⁹ BRÅ 2000/3, s. 2.

¹³⁰ Hedlund, Lundmark & Lundmark, "Våldtäktskliniken" (1979), s. 101.

¹³¹ Lees, s. 37 f.

¹³² Hedlund (1983:1), s. 43, SOU 1981:64, s. 120.

¹³³ Eliasson, s. 59.

Sammantaget drar jag den slutsatsen att offer för gruppvåldtäkter rent generellt är minst lika rädda som vanliga våldtäktsoffer för att anmäla brottet (främst p.g.a. hotbilden) och att de som redan har en relation till en eller flera av männen eller som åtminstone är bekant med dem ofta underlåter att anmäla brottet (p.g.a. skam och hotbild).

BRÅ:s rapport gör inte skillnad mellan anmälda fall där en eller flera av männen varit bekanta med offret sedan tidigare och de som aldrig setts förr. Det som sägs om mörkertalet är att eftersom det är ett grovt brott, finns anledning att anta att mörkertalet är lägre än vid flertalet andra våldsbrott.¹³⁴ Med anledning av det ovan anförda menar jag att detta är ett ensidigt sätt att se på brottet, och att även andra aspekter måste beaktas.

5.3 Antal fall som tas upp till prövning

Våldtäkter och gruppvåldtäkter tillhör den kategori av brott som är svårast att bevisa. Detta är anledningen till att så få fall faktiskt tas upp till prövning i domstol. Av de fall som anmäls med kända gärningsmän avskrivs hela 74%, främst p.g.a. bristande bevisning. Kvar blir omkring tio fall per år där åklagaren väljer att väcka åtal.¹³⁵ För vanliga våldtäkter var lagföringsprocenten strax under 8%¹³⁶ år 1999, den var med andra ord ännu lägre än motsvarande siffra gällande gruppvåldtäkter, som alltså ligger på ca. 26%.¹³⁷

Uppklaringsprocenten för sexualbrott har sjunkit från 1960-talet fram till senare delen av 1990-talet. Under 60-talet klarades ca. 80% av fallen upp, medan samma siffra idag är mindre än 40%. BRÅ menar att anledningen till denna minskning av uppklarade fall kan bero på att det idag anmäls fler svåruppklarade fall, t.ex. där gärningsmannen är okänd eller där det trots misstankar mot någon inte går att styrka dennes skuld.¹³⁸ Läsaren bör hålla i minnet att ett uppklarande inte är detsamma som att ett fall tas upp till prövning, utan endast ett konstaterande av fakta i det specifika fallet där händelseförloppet klarats upp och en eventuell gärningsman identifierats.

5.4 Antal fällande domar

År 1999 registrerades 1268 lagföringar för sexualbrott. 160 (både registrerade som huvudbrott och bibrott) av dem gällde våldtäkt, varav ca. 100 av dessa utgjorde huvudbrott. Den vanligaste påföljden för våldtäkt är

---

¹³⁴ BRÅ 2000/3, s. 2.

¹³⁵ BRÅ 2000/3, s. 6.

¹³⁶ Detta gäller statistik där lagföringar för både huvudbrott och bibrott tagits med i beräkningen. Motsvarande siffra för enbart huvudbrotten är ungefär 5%.

¹³⁷ SOU 2001:14, s. 71 och s. 77.

¹³⁸ BRÅ 1998:2, s. 81.

fängelse. 1997 fick 83% av de som dömdes för våldtäkt fängelsestraff som påföljd.¹³⁹

I Sveriges officiella lagföringsstatistik görs ingen skillnad mellan våldtäkt och gruppvåldtäkt. Statistiken följer lagens rubriceringar.¹⁴⁰ I gruppvåldtäktsfall kan det främst bli fråga om våldtäkt (BrB 6:1) eller sexuellt utnyttjande (BrB 6:3). Därför vet vi inte hur många av de som åtalas för gruppvåldtäkt som faktiskt befinns vara skyldiga inför domstol. Enligt BRÅ skulle det teoretiskt vara möjligt att ta fram denna statistik, men det skulle ta lång tid och kosta mycket pengar¹⁴¹, varför jag istället valt att drista mig till en kvalificerad gissning om antalet fällande domar i gruppvåldtäktsfall. Vid en jämförelse med antalet dömda för våldtäkter leder en rent matematisk metod till slutsatsen att knappt en av tio gruppvåldtäkter leder till fällande dom. Här måste dock påminnas om att många gruppvåldtäkter bedöms vara fall av sexuellt utnyttjande. I och med att en bedömning enligt BrB 6:3 omfattar andra omständigheter, som ibland är lättare att bevisa än de som krävs i BrB 6:1 kan antas att dessa fall står för en något större del fällande domar. Detta skulle troligtvis kunna bidra till en något högre total lagföringsstatistik bland övergrepp i grupp. Jag antar därför att lagföringssiffran är något högre bland gruppvåldtäkter än bland vanliga våldtäkter. Min gissning är att den ligger på mellan en till fyra fällande domar av det totala antalet fall som går till domstol varje år. Jag gör dock inte anspråk på att ha träffat rätt i min uppskattning, utan vill bara ge en ungefärlig siffra för att ”knyta ihop” statistiken, från antal anmälningar till antal dömda fall.

---

¹³⁹ BRÅ 1998:2, s. 84.

¹⁴⁰ Det går t.ex. inte heller att genom den officiella statistiken avgöra hur många rån som begåtts under pistolhot. Den enda indelning som finns är ”rån” eller ”grovt rån”, jfr. BRÅ 1998:2, s. 196.

¹⁴¹ Telefonintervju med Kerstin Rönell, BRÅ, 2001-11-05.

6 Samhällets värderingar

För att kunna avgöra huruvida en lagändring bör komma till stånd måste till viss del även samhällets attityder och normer vägas in i bedömningen. En lag som inte upplevs som moraliskt riktig i folks rättsmedvetande kommer aldrig att få fullt genomslag i ett rättssamhälle. Detta gäller både om lagen är för tillåtande och om den är för sträng. Här kommer att tas upp några av de faktorer som läsaren bör uppmärksammas på. Jag gör dock inte anspråk på att täcka in alla sidor av problemet.

6.1 Allmänna rättssociologiska aspekter

Den rättssociologiska vetenskapen syftar till att visa hur rätten och samhället interagerar, vilka effekter rätten har på samhället och tvärtom.¹⁴² Ett fel som många begår, både lagstiftare och folk i allmänhet, är att utgå från att om det stiftas en lagregel inom ett område så kommer problemet automatiskt att lösas. Inte minst media brukar högljutt efterfråga en rättslig reglering i fall där förhållanden kan anses vara orättvisa. I verkligheten måste hänsyn tas till hur samhällsförhållandena ser ut där problemet har uppstått.¹⁴³ En tillämpningsbar lag uppstår inte ur tomma intet, utan måste finnas implementerad i människors värderingar och levnadssätt.¹⁴⁴ Vad är det då som gör att människor accepterar de normer som tar sig uttryck i lagregler? Kan det rent av vara så att lagstiftning på ett område inte är möjlig att genomföra förrän gemene man anser att tiden är mogen? Vem är det egentligen som skapar rätten, är det lagstiftaren¹⁴⁵ eller det samhälle den ska användas i? På dessa frågor finns inga säkra svar. Att samhällets normer påverkar våra lagar är ganska säkert. En lag som inte stämmer överens med vad allmänheten anser vara rätt, är inte någon lyckad lag, särskilt inte inom straffrätten.¹⁴⁶ Problem uppstår dock när begreppet ”norm” ska utredas. Vilka normer gäller i dag, och står verkligen alla för dem? Finns det egentligen en klart definierad ”allmänhet” eller en ”allmän vilja”? Vårt samhälle består mer och mer av olika intressegrupper. Dessa kan vara av varierande styrka. Den grupp som för tillfället är starkast har även störst chanser att forma rätten.¹⁴⁷ Lagar kan alltså skapas dels genom en normförändring i samhällets breda lager, men även genom en samhällsgrupps starka påtryckningar. Ett exempel på det sistnämnda är självklart den alltmer utbredda lobbyismen, men även massmedia torde finna sin plats i denna kategori. Media har dessutom egenskapen att plantera en åsikt bland allmänheten. En åsikt hos en mindre grupp kan alltså med

---

¹⁴² Mathiesen, „Rätten i samhället“, s. 21.

¹⁴³ A.a., s. 43 ff.

¹⁴⁴ A.a., s. 27.

¹⁴⁵ Det bör dock påpekas att denna dock ska anses utgöra en representativ fördelning av gemene mans vilja.

¹⁴⁶ A.a., s. 56 f.

¹⁴⁷ A.a., s. 72 f.

tiden bli även allmänhetens åsikt. Återstoden av detta kapitel kommer att ägnas åt att försöka finna en allmän norm eller åsikt kring sexualitet, våldtäkt och alkohol.

6.2 Feministisk teori om våldtäkt

Enligt feministisk teori kan våldtäktsbrottet inte ses för sig. Det måste ses i ett socialt sammanhang. Samhället av idag är, trots att Sverige kallar sig världens mest jämställda land, starkt präglad av mannens normer och värderingar. Patriarkatet lever vidare, inte enbart genom männens medvetna strategi, utan lika mycket genom både kvinnors och mäns tysta acceptering av det som vi lärt oss är ett "självkänt faktum". Den feministiska teorins glasögon fokuserar inte främst på vad den sexuella handlingen består i, utan vad den betyder. Istället för benämningen "sexuella övergrepp", väljer många att använda termen "sexualiserat våld", vilket understryker att sexuella övergrepp¹⁴⁸ till största delen beror på mannens behov av att dominera kvinnan. Det är inte den sexuella driften som styr, utan en önskan att undertrycka det motsatta könet.¹⁴⁹ Att samhället ändå i långa tider valt att se genom fingrarna med exempelvis sexuella trakasserier, eller att domare valt att tillåta utsagor om målsägandens klädsel eller tidigare sexliv, beror till stor del på de myter som florerar bland allmänheten. Dessa myter genomsyrar vårt sätt att se på den manliga och kvinnliga sexualiteten och beteenden i samband med denna, vare sig vi är medvetna om det eller ej.¹⁵⁰ Myterna grundar sig på felaktiga antaganden som är nedärvda i generationer och som är ämnade att ursäkta och bortförklara mäns våld och sexualiserade våld mot kvinnor. En sådan myt är att mannens sexualitet inte går att kontrollera, att den är en naturkraft som måste få utlopp någonstans.¹⁵¹ Motsvarande gäller för den kvinnliga sexualiteten att den är i det närmaste obefintlig, eller att kvinnor åtminstone inte ska vara särskilt intresserade av sexuellt umgänge. Fina flickor ska göra ett visst motstånd, säga nej trots att de menar ja, eftersom detta anses "höra till leken".¹⁵² Det är troligen i denna myt som den kända frasen "ett nej är inte alltid ett nej" har sitt ursprung.

Slås dessa två föreställningar ihop får vi en starkare part (mannen) som har en okontrollerbar könsdrift. Han vet att kvinnan av princip inte kommer att vilja ha samlag med honom, men han vet också att ett nej ibland kan bli till ett ja, eftersom det hör till leken, och den som gett sig in i leken får leken tåla! Kvinnan i sin tur är också medveten om vad som förväntas av henne. Att hon, för att vara en fin flicka, bör verka besvårad över mannens närmanden och vägra ha sexuellt umgänge och att hon kan vänta sig att han

---

¹⁴⁸ Resonemanget gäller även kvinnomisshandel.

¹⁴⁹ Andersen & Kaspersen, "Klassisk och modern samhällsteori", s. 556.

¹⁵⁰ De myter som tas upp här härddras för att vara tydliga. I verkligheten är de inte lika lätta att upptäcka. Föreställningar om sexuellt beteende kan återfinnas hos den mest jämställda människa.

¹⁵¹ Lees, s. 41.

¹⁵² Eliasson, s. 46.

ska övertala henne tills hon ger med sig. Så att det definitiva ”nejet” blir ett tveksamt ja. Att inte göra motstånd, att säga ja med en gång, är någonstans ett tecken på att man är en dålig flicka. Om exemplet ovan tas som normalfallet av ett (frivilligt) samlag, var återfinner vi då våldtäkten?

Våldtäkt kräver tvång, antingen i form av våld eller hot. Ett fall av ”övertalningssamlag” skulle därför inte betraktas som våldtäkt enligt gällande rätt. Om en kvinna är införstådd med att ett samlag kan gå till på ovan beskrivna sätt kommer hon inte att anmäla en man som använder sig av denna metod, kanske inte ens om han går något över gränsen genom att hålla fast henne eller knuffa ned henne i sängen. Mannen har ju bara följt sina drifter, givna av naturen. Den som möjligtvis skulle kunna tänka sig att anmäla och rubricera ett sådant samlag som våldtäkt är den dåliga flickan, hon som säger ja till nästan alla. Ifall hon verkligen velat ha samlag hade hon sagt ja från början. Det kunde dock inte mannen veta, normalfallet är ju att kvinnan, precis som den dåliga flickan gjorde, värjer sig och säger nej. Den dåliga flickan är ju dock ändå bara just en dålig flicka som går och lägger sig med vem som helst, så hon får faktiskt skylla sig själv. Det blir ett logiskt felslut¹⁵³ som trots sin absurditet finns djupare rotat i våra sinnen än vad vi faktiskt tror. Resonemanget om den fina flickan respektive den dåliga flickan (slampan) är i högsta grad sanning för många i vårt samhälle, inte minst bland ungdomar i skolåldern. Som ett ytterligare exempel kan tas upp det faktum att kvinnans klädsel vid brottstillfället över huvud taget noteras i domstolar runt om i landet, trots att det har framhållits i förarbeten att dessa faktorer inte har någon betydelse för bedömningen om en våldtäkt har begåtts eller ej^{154 155}.

Även myten om den hämndlystna kvinnan är vanlig i våldtäktsdebatter. Den går ut på att kvinnan blivit övergiven eller sviken av sin partner eller den man hon är kär i. Därför vill hon hämnas och anklagar honom falskeligen för våldtäkt.¹⁵⁶ Härunder kan även sorteras ”ånger-fall” där kvinnan haft sexuell umgänge med någon, ofta med en tillfällig bekantskap, som hon ångrar dagen efter och därför beslutar sig för att polisanmäla händelsen. Detta beteende skulle enligt teorin bero på att kvinnan skäms inför sina släktingar, vänner eller pojkvän. Hon vågar inte berätta var hon varit under natten och kommer undan genom att säga att hon blivit våldtagen.¹⁵⁷

---

¹⁵³ En dålig flicka säger ja med en gång om hon vill ha sexuell samvaro, hon bejakar sin sexualitet. Eftersom den dåliga flickan vill ha samlag i vanliga fall, måste hon ju faktiskt vilja ha det även med Herr X. Han genomför samlag med henne trots att hon säger nej. När hon anmäler händelsen vet han plötsligt *inte* om att hon är en dålig flicka eftersom det skulle innebära att han misstolkat situationen och faktiskt gjort sig skyldig till ett brott.

¹⁵⁴ Prop. 1983/84:105, s. 20 f och s. 24.

¹⁵⁵ Eliasson, s. 46.

¹⁵⁶ Eliasson, s. 143.

¹⁵⁷ Eliasson, s. 22 f. Se även NJA 1980 s. 725, där försvaret inte utan framgång gör gällande att detta skulle vara två tonårsflickors motiv för att ”sätta dit” två män.

6.3 Attityden till alkohol

Alkohol och våldtäkt är ofta intimt förknippade med varandra. I motsats till fall som rör kvinnomisshandel används alkohol sällan som en ursäkt för mannens beteende. Många hävdar i stället att män som är berusade inte är fysiskt kapabla att begå våldtäkt. Intag av alkohol skulle alltså vara en omständighet som talade mot att mannen skulle ha kunnat genomföra ett samlag. Berusning blir tvärtom en omständighet som kan ligga kvinnan till last. Attityden till berusade kvinnor är ofta att de inte är trovärdiga. I Sverige är alkohol och tillfälliga sexuella förbindelser starkt sammankopplade, varför en berusad kvinna kan anses ha varit ute efter att locka till sig män om hon varit på ett diskotek eller på en privat fest. I en kanadensisk undersökning framkom att det som var mest avgörande för om en kvinnas polisanmälan av våldtäkt ansågs vara trovärdig var om kvinnan vid anmälningstillfället verkade nykter eller berusad. Resultatet var överväldigande. De tillfrågade ansåg att trovärdigheten helt och hållet berodde på om kvinnan var nykter eller onykter.¹⁵⁸

Berusade kvinnor anses även i många sammanhang vara lovligt byte. Kvinnan anses "be om det".¹⁵⁹ Detta är tydligt vid gruppvåldtäkter där offrets uppträdande ofta synas extra mycket i sömmarna eftersom sådana övergrepp inte sällan sker i samband med festligheter och alkohol. Att offret självmant har berusat sig blir en viktigare detalj än det faktum att hon tvingats till sexuellt umgänge med flera män, något som måste verka oerhört hotfullt och skrämmande. Vid en radiosändning som anordnats av Ungdomshälsan i Uppsala framkom upprörande attityder till berusade flickor. Mottagningen fick in ett tiotal fall av gruppvåldtäkter på mindre än ett år. Det rörde sig i samtliga fall om tonårsflickor som våldtagits av jämnåriga på privata fester. I radiosändningen uttalade sig ett antal killar som sade sig vara medvetna om att det förekom gruppvåldtäkter på dessa fester. De menade dock att de som var skyldiga till övergreppen inte kunde klandras, då det var flickorna som betett sig fel genom att dricka sig fulla och bära utmanande kläder. Därigenom hade de nämligen sänt ut signaler som gjorde att de fick skylla sig själva om något hände dem. Den attityden är tyvärr inte helt ovanlig hos vare sig män eller kvinnor, särskilt bland unga människor. Därför är det inte troligt att speciellt många av liknande gruppvåldtäkter någonsin anmäls och tas upp i domstol,¹⁶⁰ särskilt då erfarenheten visar att kvinnor själva ofta är mycket hårdare i sin bedömning av vad som är våldtäkt än vad polis och rättsväsende är.¹⁶¹

---

¹⁵⁸ Eliasson, s. 193 ff, med hänvisning till Clark & Lewis 1977.

¹⁵⁹ Lees, s. 41.

¹⁶⁰ Eliasson, s. 196 f.

¹⁶¹ Eliasson, s. 24.

6.4 Unga människor och våldtäkt

I BRÅ:s undersökning om gruppvåldtäkter sägs att det inte är något utpräglat ungdomsbrott. Under 1990-talet var drygt en fjärdedel av de misstänktes för att ha begått gruppvåldtäkt ungdomar, d.v.s. 20 år eller yngre. Vid våldtäkter med tre eller flera gärningsmän är dock siffran högre, 40% av de misstänkta var ungdomar.¹⁶² Även om huvudparten av gruppvåldtäkterna åtminstone officiellt inte begås av ungdomar har jag ändå valt att ägna ett eget kapitel om unga människors syn på våldtäkt och gruppvåldtäkt. Unga människor är morgondagens vuxna, de som ska sätta normen för vad som är rätt och fel. Om de i unga år begår eller accepterar sexuella övergrepp finns en fara för att detta blir allt mer normalt i vår omedelbara framtid.

Lees pekar i sin bok på att gruppvåldtäkt inte är ovanligt bland högskolestuderande unga människor i USA. Det ses på vissa ställen som en nästan normal företeelse i de olika brödraskapen (fraternities), där gemensamma övergrepp på en ofta totalt utslagen kvinna, i många fall en medstudering, har blivit en social rit. I hennes bok beskrivs det som ett exempel på hur unga män kan finna varandra (male-bonding). Inom strängt slutna sällskap som t.ex. brödraskap eller truppförband, där machoismen är stark, kan ett nära förhållande till en kvinna ses med oblidat ögon av resterande manskap. Att utveckla någon sorts känslomässig relation mellan män är även det uteslutet, eftersom detta skulle kunna ha drag av homosexualitet i de andras ögon¹⁶³. Lösningen kan i dessa fall bli att få utlopp för sin frustration genom att tillsammans utnyttja en kvinna eller en prostituerad till sexuella övergrepp. Därigenom bevisar mannen att han är heterosexuell och att han är en ”riktig karl” som kan ”dra över” någon utan att ha några djupare känslor. Det är också därför en del av gruppvåldtäktsoffren blir utsatta för särskilt hänsynslösa gärningar – de begås för att visa att mannen verkligen inte bryr sig om offret. Många av denna sorts övergrepp blir aldrig anmälda, ofta på grund av att kvinnan är rädd för repressalier eftersom gärningsmän och offer ofta är bekanta från början.¹⁶⁴ Ovanstående beskriver amerikanska förhållanden. Svenska miljöer är till stor del uppbyggda på ett annat sätt än de amerikanska. Ändå visar bland annat Eliassons bok att situationen inte är helt otrolig även under svenska förhållanden, där svenska tonårsflickor flera gånger våldtogs av flera gärningsmän, deras jämnåriga, på privata fester¹⁶⁵

Stina Jeffner utförde under senare hälften av 1990-talet en undersökning om ungdomars attityd till våldtäkt. Undersökningen grundar sig på intervjuer

---

¹⁶² BRÅ 2000/3, s. 4.

¹⁶³ Den amerikanske forskaren Enloe (se Lees, s. 41) menar t.o.m. att gruppvåldtäkt inom liknande grupper eller gäng kan vara ett uttryck för dolda homosexuella känslor, där medlemmarna får utlopp för dessa genom att observera varandras sexuella akter med en kvinna. Sanningshalten i detta lämnar jag dock till andra att bedöma.

¹⁶⁴ Lees, s. 41 ff.

¹⁶⁵ Eliasson, s. 197, se kap. 6.3.

med sexton pojkar och flickor i femtonårsåldern. Frågor om allt från hur kärlek och sex definieras till våldtäkt och orsakerna bakom våldtäkt besvarades av ungdomarna.

I intervjuerna framkommer att sex och sexualitet är ett stort ämne för ungdomar. Det är nytt och okänt samtidigt som alla vill verka erfarna, särskilt pojkarna. Det första samlaget beskrivs som något som många pojkar vill ha "undanstökat", en manlighetsrit vars fullbordan inger stolthet och status. Flickorna antas däremot vilja ha en relation med den de har sexuellt umgänge med. Det är vanligt förekommande att alkohol finns med i bilden när unga upplever sina första sexuella erfarenheter.¹⁶⁶ En av respondenterna tror att hon skulle ha svårt att ligga med någon som hon inte är kär i, medan pojkar däremot är fullt kapabla att göra det. Denna uppfattning har hon fått från böcker. Hennes mening är att jämnåriga pojkar ofta bara är ihop med flickor för att kunna ligga med dem.¹⁶⁷

På frågan om killar kan antas ha starkare sexdrift än tjejer svarar en annan respondent att hon tror att så är fallet. Hon menar att det kan vara svårare för en kille att sluta om tjejen mitt i det hela säger nej, att hon inte vill fortsätta. En annan säger att lusten nog är större hos killar, men att det troligen beror på den uppfostran som ges till pojkar och flickor.¹⁶⁸

Samtliga av de tillfrågade ungdomarna är överens om att våldtäkt är något som är fel och förkastligt. Alla tycker dessutom att det är fråga om våldtäkt när tjejen säger nej, men killen ändå fortsätter.¹⁶⁹ Begreppet våldtäkt är alltså vidare i dessa ungdomars begreppsvärld än inom rättsväsendet. När Jeffner ställer dem inför konkreta exempel blir dock avgörandet svårare. Finns det egentligen förmildrande omständigheter när det gäller våldtäkt? Helt plötsligt byter många av respondenterna åsikt om vad som egentligen är våldtäkt. Först och främst kommer betydelsen av ett "nej" i fråga. När har man egentligen sagt nej? Har killen rätt att tolka det till ett "ja"? En del av respondenterna menar att det kan vara fallet, det är något de har hört på TV, att ett nej kan vara ett ja. Att tjejer spelar svärfångade.¹⁷⁰ Om parterna har ett förhållande och killen genomför samlag mot tjejen skulle det, enligt en av tjejerna, vara taskigt mot honom att anmäla honom för våldtäkt. Det skulle snarare vara något man fick tala ut om inom förhållandet.¹⁷¹ Kärlek till gärningsmannen är över huvud taget en omständighet som gör att en kille får gå mycket längre innan tjejen reagerar på att han faktiskt förgriper sig på henne för att få till stånd ett samlag.¹⁷²

---

¹⁶⁶ Jeffner, s. 139 f.

¹⁶⁷ A.a., s. 141 ff.

¹⁶⁸ A.a., s. 163 f.

¹⁶⁹ A.a., s. 173.

¹⁷⁰ A.a., s. 181.

¹⁷¹ A.a., s. 180.

¹⁷² A.a., s. 192 ff.

Att alkohol är en faktor som har stor betydelse i sammanhanget är alla överens om. En slutsats som Jeffner drar är att ”tjejer bör hålla sig så nyktra så att de förmår säga ett tydligt nej”. Annars kan det hända att en kille ligger med dem, det är något en flicka verkar få räkna med. Många av killarna menar att de inte skulle utnyttja en full tjej om de varit nyktra. Om de själva varit fulla skulle de dock kunna tänka sig att göra det, och skulle förstå om någon annan gjorde det också.¹⁷³ Fyllan verkar vara både en bidragande orsak till att ungdomar har sex, och en ursäkt dagen därpå, eftersom de då kan skylla på minnesluckor.

Tjejer med dåligt rykte, ”horor”, får oftare räkna med att bli utsatta för övergrepp eller oönskade närmanden – det är för många en självklarhet. Dessa tjejer är lättklädda, använder mycket smink och har av någon anledning fått dåligt rykte. Anledningen till detta rykte kan i många fall vara minimal, t.ex. att de är flirtiga på fester. Händer det något får de oftast skylla sig själva. De har utmanat killen och sen ångrar de sig dagen efter och säger att de blivit våldtagna. Enligt respondenterna är det taskigt mot killen, som ju inte kunde veta att tjejen inte ville, eftersom hon varit så inbjudande.¹⁷⁴ Alla respondenter menar att fina killar inte våldtar. Det är sådant som enstöringar, psykiskt sjuka och missbrukare gör, inte vanliga killar.¹⁷⁵

Ungdomarna i undersökningen börjar alltså med en principiell definition av vad våldtäkt är; ett samlag mot kvinnans vilja. Vid närmare eftertanke anser de att denna definition inte är tillämplig i alla situationer. I detta skede framkommer alla de myter som fortfarande lever kvar i vårt samhälle. Där finns den fina flickan, hon som ska säga nej, och den dåliga flickan, hon som oftast säger ja och alltså får skylla sig själv om någon missuppfattar hennes signaler. I respondenternas svar framkommer en självklar vetskap om att killar ”alltid vill”, och att den tjej som utmanar dem måste förstå vart det kan leda,¹⁷⁶ även om hon säger nej. För det vet man ju. Ett nej är inte alltid ett nej.

6.5 Medias roll

Media kan betyda många olika saker. Jag har valt att dela in det i två grupper; tidningar, vilket här avser främst dagstidningar och kvällstidningar, och pornografiska skildringar. Båda har att göra med attityder gentemot gruppvåldtäkt och de som begår dessa allvarliga brott. Tidningar speglar gruppvåldtäkter ur ett journalistiskt perspektiv som läses av ett stort antal människor. Rollen som opinionsbildare är ofrånkomlig. Pornografi innehåller ofta scener där en kvinna utnyttjas av flera män samtidigt, vilket får anses ge en positiv bild av gruppvåldtäkt till dess konsumenter.

---

¹⁷³ A.a., s. 197 ff.

¹⁷⁴ A.a., s. 200 ff.

¹⁷⁵ A.a., s. 212 ff.

¹⁷⁶ Se t.ex. a.a., s. 203.

6.5.1 Tidningar

Tidningar har till uppgift att rapportera om det som händer och sker i samhället, både bra och dåliga saker, samt att inspirera till ett kritiskt tänkande. Media kan uträtta många bra saker genom att peka på orättvisor, men effekten kan även bli den motsatta.¹⁷⁷ Om detta appliceras på gruppvåldtäkter kan sägas att uppgiften att sprida budskapet att ett brott har begåtts har tagits på största allvar. Rapporter om gruppvåldtäkter tar tidvis stor plats i tidningarna. I vissa reportage ges även information om hur lagen ser ut och varför gärningsmännen inte alltid kan dömas för våldtäkt. Syftet har uppnåtts. Debatten om huruvida lagen bör se ut som den gör eller ej har väckts och få människor är oberörda inför de grova brott som gruppvåldtäkter utgör. Från att ha varit ett ”pojkestreck” som helst skulle sopas under mattan har gruppvåldtäkt blivit ett massmedialt synligt brott, åtminstone i de fall där brottet anmälts. Även om många brott fortfarande inte kommer till allmänhetens kännedom, kan enbart det faktum att brottet så att säga blivit erkänt göra att fler offer vågar anmäla att de blivit utsatta för övergrepp. Detta är således en bra konsekvens av tidningarnas intresse för gruppvåldtäkter.

Någonting som inte är fullt så bra är sättet en del av dessa artiklar skrivs på. Särskilt kvällspressen är klart medveten om att sexualiserat våld mot kvinnor, eller ännu hellre unga flickor, säljer lösnummer. Beskrivningarna av vad som har hänt kvinnan i fråga går ibland in på detaljer, något som är oerhört obehagligt för offret. Rapporteringarna får i dessa fall nästan karaktären av pornografiska skildringar, dock under rumsrena former.¹⁷⁸ Resultatet av detta kan bli att den ovan beskrivna positiva effekten av tidningarnas engagemang dämpas. Svenska rättegångar är som huvudregel offentliga, RB 5:1 1 st. Undantag från huvudregeln får göras om uppgifter som enligt sekretesslagen (1980:100) ska vara sekretessbelagda kommer att röjas under huvudförhandling. Rättegången sägs då ske inom stängda dörrar (RB 5:1 2 st.). Ytterligare undantag görs om den eller de tilltalade är yngre än 21 år och målet kan antas dra till sig uppmärksamhet som är till olägenhet för rätten (27§ LUL). Vid de rättegångar som inte anses kräva sekretess är media välkomna att närvara. Offer har beskrivit hela processen med polisförhör, sjukvårdsundersökningar och rättegång som en enda lång pina, just på grund av att allt granskas i minsta detalj och måste kunna framföras på ett trovärdigt sätt.¹⁷⁹ För övrigt är detta ofta tillräckligt för att offer ska ta tillbaka sin anmälan när de märker hur mycket de måste lämna ut av sina mest intima detaljer. Säg den kvinna som dessutom vill hängas ut offentligt i media med detaljerade beskrivningar av vad gärningsmännen gjort, vilka handlingar de tvingat henne till, hur full hon varit, hur kort kjol hon haft på sig. Att bli så ingående undersökt i massmedia, inte för att på

¹⁷⁷ Boëthius, ”Mediernas svarta bok” (2001), s. 11.

¹⁷⁸ Eliasson, s. 30.

¹⁷⁹ Den första frågan som möter ett våldtäktsoffer är ofta: ”Var skedde penetreringen?”. Det är en relevant fråga, men kan upplevas som hårt och kallt av offret, Aftonbladet 2000-04-17.

något sätt bringa klarhet i ett begånget brott, utan enbart för att sälja lösnummer, är för många offer extra plågsamt och obehagligt. Kanske till och med så obehagligt att de hellre väljer att inte anmäla händelsen.

Medias sätt att på förhand döma en misstänkt gärningsman är också en effekt av offentligheten som inte är önskvärd. Alla människor skall antas vara oskyldiga tills motsatsen bevisats i domstol. Ändå publicerar ofta kvällstidningarna artiklar som tar för givet att den misstänkte är skyldig, ofta långt innan saken är utredd i domstol. Detta kan till stor del bero på att journalisterna får ta del av åklagarens gärningsbeskrivning, d.v.s. *en* av parternas föreställning om vad som hänt.¹⁸⁰ Hur stor påverkan medias uppfattning har på rättens ledamöter tänker jag inte gå in på här, det är en alltför svår psykologisk fråga att kort besvara, men det är inte otroligt att även de har svårt att värja sig mot det överväldigande nyhetsflödet.

6.5.2 Pornografi

Pornografi definieras här som ”sexuellt explicita skildringar utan känslomässig inlevelse och någon som helst ömsesidighet mellan parterna”.¹⁸¹ Pornografiska filmer innehåller ofta inslag där en kvinna totalt domineras av ett par eller flera män. De har samlag eller annat sexuellt umgänge med henne, ibland kombinerat med ytterligare förnedring av hennes person. Kvinnan har inte någon makt, hon kan inte göra motstånd och verkar inte vilja göra det heller. Producentens tanke är förmodligen att kvinnan skall antas tycka om och njuta av förfarandet. Hur påverkar detta synen på gruppvåldtäkt bland män, som väl ändå får antas utgöra majoriteten av denna grupp av konsumenter? Vad händer egentligen när de ser på dessa scener? Förstår de att det hela är ett fiktivt och icke trovärdigt scenario, eller finns där omedvetet (eller medvetet) en tro att detta är vad kvinnor egentligen vill och alltid är beredda att ställa upp på? En annan sida av detta är de inslag som går ut på att män på något sätt dominerar kvinnor, fysiskt och sexuellt. Detta anses vara eggande. Även detta gör att frågan väcks om de män som tittar på filmerna menar att de är i sin fulla rätt att dominera kvinnor som de vill ha samlag med, att skrämna dem eller vara grymma mot dem på ett eller annat sätt.¹⁸² Vi måste se till möjligheten att en sexuellt oerfaren man, förslagsvis en tonåring, ser dessa filmer och får sin bild av hur sexualiteten ska se ut genom dem. Hans bild av den manliga sexualiteten kan i värsta fall bli formad efter pornografins stereotyper så att mannens dominerande sexualdrift blir något han känner att han måste leva upp till, det som bildar normen.

Forskning i Nordamerika visar att upprepad exponering för pornografiska skildringar har en direkt koppling till hur män ser på kvinnor och våldtäkt.

---

¹⁸⁰ Hellblom Sjögren, ”Hemligheter och minnen. Att utreda tillförlitlighet i sexualbrottmål”, s. 373 f.

¹⁸¹ Eliasson, s. 46.

¹⁸² Eliasson, s. 31.

Detta gäller dock pornografi som innehåller våld och känsloladdade mansfigurer som enbart ser kvinnan som ett sätt att nå sexuell tillfredsställelse. Sådan pornografi ökar mäns acceptans av våldtäkt och våld mot kvinnor. Den medför även en nedvärderande syn på kvinnors sexualitet och självbestämmanderätt, och ett antagande att kränkning är en del av det sexuella spelet och något kvinnor njuter av. Deltagarna i undersökningen var helt vanliga unga män som får antas vara medvetna medborgare och representativa för genomsnittsmannen. Studier av hur pornografi påverkar attityden till våldtäkt visar att män fantiserar mer om våldtäkt och annat våld mot kvinnor efter att ha sett på våldsamma porrfilmer. Myterna om kvinnlig respektive manlig sexualitet accepteras lättare, våldtäktsoffers lidanden minimeras och en ökad vilja att själv begå våldtäkt uppstår för en del av männen.¹⁸³

6.6 Sammanfattning

Att sammanställa vad som sagts ovan om samhällets värderingar känns svårt. Till att börja med kan vi konstatera att vad samhället anser är riktigt, eller åtminstone vad starka grupper i samhället tycker är rätt, det kommer också att avspeglas i lagstiftningen. Samhällets normer och uppfattningar är alltså betydelsefulla för att förstå om och hur en lagändring kan komma till stånd.

Vad är då samhällets syn på våldtäkt och gruppvåldtäkt? Finns det någon samhällelig norm? På senare tid har människors medvetandenivå höjts. Gruppvåldtäkter har uppmärksammats i media och debatt har väckts om huruvida lagen har rätt eller fel. Folks rättsmedvetande och kritiska tänkande har vaknat till liv. De ungdomar som ingick i Jeffners undersökning svarade alla att våldtäkt är allt (sexuellt) som sker efter att en kvinna sagt nej till samlag, vilket alltså är en vidare syn på våldtäkt än vad som är gällande svensk rätt. Det slutgiltiga tecknet på att människor börjat fundera mer på dessa frågor är förstås detta arbetes utgångspunkt, SOU 2001:14, eftersom en lagändring troligen inte varit aktuell om inte opinionen varit så stark. Dessa besked är glädjande.

Något som är mindre glädjande är de myter och vanföreställningar som fortfarande finns kvar, och som tillintetgör många försök att ändra dagens förhållanden. Vare sig vi vill anamma den feministiska teorin om att våldtäkt är ett politiskt brott, begånget av män mot kvinnor, för att betvinga kvinnans person, eller om vi vill kalla det "kulturella traditioner" eller dylikt, kan vi nog tyvärr vara överens om att olika spelregler gäller för män och kvinnor i dagens samhälle. Kvinnor ska generellt sett dricka mindre än män och vara konstant beredda på att någon kan överfalla dem, speciellt om de är utmanande klädda. Män, i sin tur, förväntas vara brunstiga djur – alltid villiga, speciellt som de utmålas i pornografiska skildringar, vilket ofta är unga killars första kontakt med sexualitet. Bara en blick från en kvinna kan

---

¹⁸³ Eliasson, s. 46 ff.

enligt denna myt räcka för att mannen ska vilja ha henne och tro att begäret är ömsesidigt, något som även många kvinnor tror är sanning. Kvinnans beteendemönster beskärs genom att hon hela tiden är medveten om att hon inte får vara för uppmuntrande. De gamla könsrollerna finns kvar och bejakas i vårt "jämställda" samhälle.

Slutligen kan sägas att normen för hur en våldtäkt eller gruppvåldtäkt begås fortfarande utgörs av överfallsvåldtäkten i samhällets ögon. Det är överfallsvåldtäkten som är den "rena" formen av våldtäkt, den som är lätt att anmäla, där offret (som helst ska vara nyktert) inte hade en chans, där hon uppför sig som ett offer "ska göra" efteråt och har ådragit sig skador som tydligt visar att hon blivit utsatt för våldtäkt. I andra fall, t.ex. där kvinnan varit full, eller kände gärningsmannen eller dylikt, suddas de klara gränserna för vad som är tillåtet och inte tillåtet ut och blir vaga. Rädslan för att anmäla understryks ytterligare av massmedias frosseri i detaljerna vid en gruppvåldtäkt, vilka ofta närmar sig pornografiska eller erotiska beskrivningar.

7 Rättsfall

Under den senare halvan av 1990-talet och början av det nya millenniet har ett stort antal fall av gruppvåldtäkt uppmärksammats i media. Två av de mest kända är de händelser som tilldrog sig i Södertälje (1995) och i Rissne (2000). I båda fallen är offret en ung flicka som själv berusat sig med alkohol och som därefter hamnat i fel sällskap. Anledningen till att jag valt just dessa fall är helt enkelt att de tillhör de mest omdebatterade fallen av gruppvåldtäkt och till stor del ligger till grund för Sexualbrottskommitténs arbete.

7.1 NJA 1997 s. 538, "Södertäljemålet"

7.1.1 Referat

Det så kallade Södertäljemålet kom 1997 och har väckt stor uppmärksamhet bland media och allmänhet. De händelser som slutligen ledde fram till åtal och dom ägde rum under sommaren 1995. Laila, som åkt från Ösmo till Södertälje för att gå på krogen, hamnade under kvällen i bråk med sin väninna varpå de skildes åt. Hon var för kvällen klädd i svart kort klänning, orange genomskinlig topp, skor, behå och trosor. Laila hade druckit en förhållandevis stor mängd öl och kände sig "borta i huvudet", men hade inte förlorat förmågan att gå och tala. Då hon satt ned för att fundera över sin situation kom en pojke, Sami, fram till henne och erbjöd efter en stunds samtal skjuts hem till hennes bostad. Hon följde därför med till hans bil. Där satt även tre andra pojkar som Laila aldrig träffat förut. Detta gjorde att hon kände sig obehaglig till mods, men hon följde ändå med i bilen i tron att den var på väg mot Ösmo. Efter en stund stannade bilen på en parkering vid sjön Måsnaren. Alla pojkarna utom Sami gick ut ur bilen. Han krävde att Laila skulle ta av sig sina trosor, vilket hon klart och tydligt sade att hon inte ville göra. Hon blev dock rädd för hans aggressiva beteende och gjorde som han sa. Han drog isär hennes ihopknipna ben och genomförde därefter ett samlag med henne i baksätet på bilen. Laila kände sig enligt egen utsaga rädd och ledsen och vågade inte göra så mycket motstånd eftersom hon trodde att pojkarna då skulle slå henne. Efter samlaget körde bilen åter iväg, fortfarande med Laila i baksätet. Bilen stannade på Rösvägen, intill några hyreshus. Återigen tvingade Sami henne till samlag med honom. Så gjorde även en av de andra pojkarna i bilen, Kanan, samt en vän till pojkarna, Sabri. Hon var hela tiden rädd och kände sig förlamad i hela kroppen och "borta i huvudet". Laila ville därefter bort från bilen och steg därför frivilligt ut ur den. De fyra pojkarna tog henne med sig upp i en lägenhet tillhörande en vän till dem. Sami drog med sig Laila in i badrummet. Hon försökte där tala honom till rätta, men han tvingade henne trots detta till ett oralt samlag. Direkt efteråt kom Kanan in och proceduren upprepades. Slutligen kom den fjärde pojken från bilfärden, Jörgen, in och ville ha oralsex med henne. Han

verkade nervös och mindre våldsam än de andra, varför hon vägrade ha samlag med honom, något som accepterades från hans sida. Hon gick ut från badrummet och hade börjat känna sig mindre berusad. De lämnade lägenheten och Laila trodde att hon antligen skulle få åka hem. Bilen stannade dock vid Täljegymnasiet där Sami återigen tvingade henne att ha samlag med honom. Denna gång gjorde hon mer fysiskt motstånd. Efteråt fick hon låna en mobiltelefon av Jörgen varpå hennes styvfar skjutsade henne hem, ovetande om kvällens händelser.

Åklagaren åtalade Sami, Kanan och Sabri för våldtäkt. I andra hand yrkades på ansvar för sexuellt utnyttjande. Jörgens gärningar skulle enligt åklagaren betraktas som försök till våldtäkt alternativt sexuellt ofredande i första hand, försök till sexuellt utnyttjande i andra hand. Sami förnekade att han tagit del av gärningarna så som de beskrivits ovan. Han menade att två av de påstådda samlagen visserligen ägt rum, men att de varit frivilliga och utan våldsinslag. Samma inställning redovisades av Kanan. Sabri medgav att samlag skett endast i ett av fallen, och att detta varit frivilligt. Jörgen bestred att det han gjort – försökt förmå Laila till samlag – utgjorde brottslig handling, då han accepterat hennes nej och inte använt något våld.

Tingsrätten ogillade åtalet för våldtäkt mot bakgrund av att det inte kunde anses bevisat att pojkarna använt något våld mot Laila. Det ansågs att hon varit för full för att kunna göra egentligt motstånd eller säga ifrån. Av subjektiva skäl kunde därför pojkarna inte dömas till ansvar för våldtäkt, eftersom de inte helt säkert uppfattade att de handlade mot hennes vilja. Det alternativa yrkandet om sexuellt utnyttjande vann däremot gehör i tingsrätten. Hon måste ha varit hjälplös eftersom hon varit så berusad att hon inte kunnat ta hand om sig själv. Berusningen i kombination med den rädsla hon kände för Sami bildade, enligt tingsrätten, ett sådant hjälplöst tillstånd som omtalas i BrB 6:3. Att handlandet var otillbörligt måste gärningsmännen ha förstått. De talade själva om att de hade samlag med Laila ”på löpande band”. Således dömde tingsrätten Sami för sexuellt utnyttjande till fängelse i ett år och sex månader, Kanan till skyddstillsyn samt Sabri till fängelse i sex månader. Jörgen ansågs inte ha gjort sig skyldig till någon brottslig gärning.

Domen överklagades och togs upp i Svea hovrätt. Åklagaren yrkade på ändring i tingsrättens domslut på det sätt att Sami skulle dömas till ansvar för våldtäkt enligt en av de uppsatta åtalspunkterna (p. 9), vilken gällde det sista samlaget som ägde rum i bilen vid Täljegymnasiet. Ansvar för våldtäkt i Kanans och Sabris fall var alltså inte något som hovrätten var behörig att pröva. Huvudfrågan blev därför i praktiken huruvida Laila befunnit sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Hovrätten konstaterade att hon inte kunde anses ha befunnit sig i sådant tillstånd enbart på grund av alkoholförtäring, eftersom hon fortfarande hade klara minnen av kvällens händelseförlopp. Hennes rädsla för männen och situationen kunde heller inte konstituera ett sådant hjälplöst tillstånd. Rätten menar i samband med detta att hon måste ha haft flera tillfällen att lämna männen, men att hon inte tagit

dessa tillfällen i akt, trots att hon var rädd för dem.¹⁸⁴ Vad beträffade åtalspunkten 9 krävdes mer bevisning än enbart Lailas egen berättelse för att Sami skulle kunna dömas för våldtäkt. Samtliga åtalspunkter ogillades därför av hovrätten.

Riksåklagaren överklagade domen och yrkade på att åtalen för sexuellt utnyttjande samt våldtäkt i ett fall skulle bifallas. HD prövade först om de påstådda gärningarna kunde anses styrkta genom den bevisning som framkommit i fallet. HD fann att så var fallet. Kvar var frågan om Laila befunnit sig i sådan vanmakt eller hjälplöst tillstånd som krävs för att kunna fälla någon till ansvar enligt BrB 6:3. Rätten började med att ange vad som enligt doktrin och förarbeten kan räknas till sådana tillstånd, bland annat kraftig berusning, sjukdom eller kroppsskada¹⁸⁵. Uppräkningen är dock inte uttömmande, utan lämnas till domstolarna att avgöra i det enskilda fallet, även om begreppet bör tolkas snävt. Inte bara en sådan grund för hjälplöst tillstånd, utan flera sammantagna omständigheter, torde tillsammans kunna konstituera ett hjälplöst tillstånd, menar HD.¹⁸⁶ I detta fall var Laila inte så berusad att hon befann sig i hjälplöst tillstånd enbart av det skälet. Hon var dock i en skrämmande situation med främmande män på okända platser i ett berusat tillstånd som gjorde att hon hade svårare än vanligt att rätt bedöma situationer och flyktmöjligheter. Sammantaget ansåg HD att hon fick anses ha befunnit sig i sådant hjälplöst tillstånd som omtalas i 6:3. Detta tillstånd sträckte sig från och med händelsen vid Måsnaren fram till och med övergreppen i lägenheten vid Rösvägen. Pojkarna var alla medvetna om att Laila var berusad och måste därför ha insett att deras handlande var otillbörligt. Mot bakgrund av detta ansåg HD att pojkarna gjort sig skyldiga till sexuellt utnyttjande enligt BrB 6:3. Vad gällde den enda våldtäktsanklagelse som fortfarande kvarstod (p. 9) nöjde sig rätten med att konstatera att Laila vid detta tillfälle nyktrat till, att hon var mycket rädd för Sami, och att hon trots detta gjort avsevärt mycket mer fysiskt motstånd mot honom än hon gjort innan. Hennes berättelse om händelsen verkade vara mycket trovärdig. Med anledning av ovan sagda hade Sami, förutom ansvar för sexuellt utnyttjande, gjort sig skyldig till våldtäkt enligt BrB 6:1. Sami dömdes till fängelse i tre år, Kanan till skyddstillsyn och övervakning och Sabri till fängelse i åtta månader.

Justitierådet Gregow var skiljaktig¹⁸⁷ och anförde att endast en mera långtgående handlingsoförmåga kan ingå i begreppet hjälplöst tillstånd. Att i rättstillämpningen ge det en så mycket vidare innebörd torde inte vara lämpligt. Sexuellt utnyttjande är inte ett subsidiärt brott till våldtäkt. Det rör sig om två väsensskilda brott. Gregow anförde vidare att med det uttunnade våldskrav som gäller vid våldtäkt idag torde det inte göra någon skillnad om gärningsmannen inte behöver använda något större mått av våld p.g.a.

---

¹⁸⁴ Det skulle ju kunna argumenteras att hon *just för att hon var rädd* för dem inte kunde ta sina chanser att lämna dem.

¹⁸⁵ Se även ovan, kap. 3.3.

¹⁸⁶ NJA 1997 s. 565 f.

¹⁸⁷ Se NJA 1997 s. 569 ff.

offrets nedsatta förmåga att värja sig genom berusning, eller p.g.a. offrets allmänna rädsla. I båda fallen skulle ansvar för våldtäkt vara det naturliga. Frågan som Gregow ställer sig är ifall en domstol ändå kan döma samma gärningsman för sexuellt utnyttjande om gärningsbeskrivningen inte erbjuder något annat val, även om det ligger närmare till hands att döma för våldtäkt? Att Laila inte varit så berusad att hon därigenom befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd får anses klart. Hon gjorde visst motstånd (knep ihop benen), vilket visar att hon inte var handlingsförlamad. Hon kan därför inte anses ha befunnit sig i ett sådant hjälplöst tillstånd som avses i BrB 6:3. Att, som HD gjort i det ifrågavarande fallet, lägga ihop olika omständigheter för att uppfylla kravet på hjälplöst tillstånd är enligt Gregow en tveksam metod. Pojkarna har alltså, enligt Gregows åsikt, inte gjort sig skyldiga till sexuellt utnyttjande. Istället är handlingarna att anse som typfall av våldtäkt, alternativt sexuellt tvång. HD var dock inte behöriga att pröva denna fråga mer än i en åtalspunkt, då den ursprungliga gärningsbeskrivningen ändrats efter tingsrättens ogillande av våldtäktsåtalet. Slutligen ansluter sig Gregow till majoritetens åsikt att Sami i åtalspunkten 9 begått en våldtäkt. Han menar dock att detta kräver att de andra tillfällena inte betraktas som sexuellt utnyttjande. Det skulle verka orimligt att bedöma så likartade brott olika när endast 30 minuter förflutit mellan dem.

7.1.2 Synpunkter

Målet väckte som redan sagts stor debatt i Sverige. Att bli sexuellt utnyttjad verkade helt plötsligt bli synonymt med att ”skylla sig själv”. När gärningsmännen inte dömdes för våldtäkt var det en skymf mot offret, ansåg många. Det är dock helt klart att HD inte hade en laglig chans att pröva frågan om gärningsmännen gjort sig skyldiga till våldtäkt, varför jag inte kommer att beröra frågan närmare. Det faktum att offrets klädval den aktuella kvällen togs upp inför rätten har efteråt kritiserats. Sådana fakta ska enligt förarbeten inte förekomma i våldtäktsdomar, då de är likgiltiga för prövningen av fallet. Jag kommer nedan att dela in uppkomna synpunkter efter varje instans domskäl.

Suzanne Wennberg anser att tingsrättens domskäl är märkliga i det avseendet att rätten verkar förutsätta att en flicka som är så berusad att hon inte kan säga ifrån eller göra motstånd likväl ska kunna göra klart för gärningsmännen att hon inte vill ha samlag. Eftersom detta klargörande ”nej” saknades kunde det inte anses bevisat att de subjektiva rekvisiten för våldtäkt var uppfyllda. För det första ingår det inte något rekvisit i våldtäktsparagrafen som kräver att gärningen ska genomföras *mot offrets vilja*. Istället har ett krav på tvång medelst hot, våld eller försättande i vanmakt uppställts. Det faktum att gärningen stred mot offrets vilja blir endast ett bevisfaktum som pekar på att offret kan ha tvingats till samlag.¹⁸⁸

---

¹⁸⁸ Wennberg, „Södertäljemålet och förhållandet mellan våldtäkt och sexuellt utnyttjande“, JT 1997-98, s. 508, Wennberg, „Att välja och vilja – några synpunkter på tvångsbegreppet enligt våldtäktsbrottet“, JT 1998-99, s. 524.

För det andra måste den som utnyttjar en kvinna som befinner sig i vanmakt eller hjälplöst tillstånd anses göra detta med absolut tvång – kvinnan har i realiteten inte något val.¹⁸⁹ Att laborera med resonemang om att gärningsmännen inte fick klara signaler från offret är meningslöst i sammanhanget. Om offret var så berusat som tingsrätten menar har även tvånget varit absolut och måste ha omfattats av gärningsmännens uppsåt. För att kunna döma till ansvar för våldtäkt krävs dock en utredning om samlagen genomförts med våld eller hot.¹⁹⁰

I hovrätten ogillades åtalen både vad gällde sexuellt utnyttjande och våldtäkt

(p. 9). Motiveringen var att Laila inte kunde anses ha befunnit sig i vanmakt eller hjälplöst tillstånd vare sig på grund av berusning eller rädsla för männen. Det uttalas att hon flera gånger måste ha haft möjlighet att lämna männen¹⁹¹, men att endast ett sådant halvhjärtat försök gjorts (vid Täljegymnasiet), trots att hon var rädd för dem. Det faktum att hon inte lämnar männen då hon är rädd för dem tas alltså upp som en omständighet som talar *mot* hennes hjälplöshet. I mina ögon är detta ett bakvänt resonemang. Om en person är rädd för de personer som hela tiden omger henne, personer som är större och starkare och troligen springer fortare, är det inte troligt att hon försöker fly om inte chansen att undkomma är uppenbar. Risker för repressalier måste ses som alltför stora vid ett misslyckat flyktförsök. Har Laila egentligen haft så många chanser att fly under kvällens lopp? Måsnaren sägs i rättsfallet vara en isolerad plats, och hon fick dessutom aldrig möjlighet att stiga ur bilen. Vid Rös vägen fanns visserligen många personer, men alla tillhörde pojkarnas vänkrets på ett eller annat vis. I lägenheten befann hon sig under större delen av tiden instängd i badrummet där en pojke avlöste den andre, vilket inte kan ha gett något utrymme till flykt. Enda egentliga flykttillfället är vid skolan, där hon troligen kunde känna igen sig eller ha en möjlighet att ta sig in till centrum. Det verkar dessutom som om en eller möjligen två av gärningsmännen lämnat sällskapet och att hotbilden därför eventuellt minskat något. Med tanke på alla omständigheter tror jag inte att Laila stannade hos männen för att hon inte kände rädsla för dem, utan snarare för att hon faktiskt var för rädd för att våga lämna dem. Helena Sutorius pekar dessutom på det faktum att hovrätten i sitt ogillande av våldtäktsåtalet i punkten 9 kräver ytterligare bevisning som styrker Lailas berättelse, som i och för sig anses vara trovärdig. I enlighet med den fria bevisvärdering som råder i Sverige krävs ingen ytterligare bevisning om bevisningen kan anses stark nog i sig själv.¹⁹²

HD:s domskäl är de i sammanhanget mest intressanta. Rätten kunde inte pröva frågan om våldtäkt utom i punkten 9. I övriga fall gällde åtalet endast sexuellt utnyttjande. HD fann som sagt de tilltalade skyldiga i samtliga åtalspunkter. I efterhand har det talats om att domstolen i detta fall skapade

---

¹⁸⁹ Wennberg (1997-98), s. 509, Wennberg (1998-99), s. 523.

¹⁹⁰ Wennberg (1997-98), s. 509 f.

¹⁹¹ NJA 1997 s. 558 f.

¹⁹² Sutorius, "Den rättsliga prövningen av våldtäkt och kvinnors sexuella självbestämmanderätt...", JT 1997-98, s. 1302.

ett nytt hjälplöshetsbegrepp, där kombinationen av berusning (men inte redlös berusning) och en hotfull situation tillsammans utgör ett hjälplöst tillstånd. Det är här brottsbeskrivningarna för våldtäkt och sexuellt utnyttjande flyter ihop i domskälen. HD verkar ha famlat efter varje tråd i brottsbalkens sjätte kapitel för att kunna fälla gärningsmännen. Frivillig berusning som lett till vanmakt eller hjälplöst tillstånd är ett rekvisit som hör hemma i 6:3. Att försätta någon i en hotfull situation – att hota denna – hör hemma i 6:1. Sexuellt utnyttjande är, som Gregow så riktigt påpekade, inte ett sekundärt brott till våldtäkt, utan ett sidoställt brott med andra skyddsintressen än det senare.¹⁹³ HD:s ansträngningar för att utröna om samlagen skett frivilligt var med andra ord helt irrelevanta i sammanhanget, eftersom de inte hade till uppgift att pröva frågan om våldtäkt.¹⁹⁴ Frågan är om gärningsmän som utnyttjar den hotfulla stämning som de själva framkallat gör sig skyldiga till våldtäkt eller sexuellt utnyttjande. HD är fullt på det klara med att enbart Lailas berusning inte räcker för att anse att hon befinner sig i ett hjälplöst tillstånd.¹⁹⁵ Berusningen antas dock ha negativ påverkan på hennes förmåga att ”klart värdera den situation i vilken hon befann sig och att rationellt överväga vilka möjligheter hon hade att undkomma sexuella övergrepp”. Det krävdes att Laila dessutom utsattes för hot (i detta fall snarare uttalade hot) för att hon skulle anses befinna sig i hjälplöst tillstånd. Hon var med andra ord inte i närheten av den totala berusning som krävs för att över huvud taget falla under brottsbeskrivningen i 6:3. Rimligtvis skulle HD här alltså ha fällt de tilltalade till ansvar för våldtäkt¹⁹⁶ eftersom hotet framkallats av gärningsmännen och de hade tvingat henne genom att pressa isär hennes ben. Detta var dock inte möjligt utom i en av åtalspunkterna, där domstolen snabbt konstaterade att Lailas berättelse var tillförlitlig nog för att fälla Sami för våldtäkt. Ett frikännande skulle dock ha tett sig som en skymf mot offret, varför HD troligen ville rädda situationen genom att konstruera ett något märkligt hjälplöshetsbegrepp, där ett av gärningsmännen bildat hot utgör grunden för offrets självförvållade hjälplöshet.¹⁹⁷

I och med den tveksamma motivering och minst sagt nyskapande rättstillämpning fallet ger uttryck för kan inte domen anses ha ett speciellt högt prejudikatsvärde.¹⁹⁸ Den är dock intressant ur andra perspektiv. Finns det behov av en lagändring, eller är det domarnas och åklagarnas kunskaper som är bristfälliga?

---

¹⁹³ Vid våldtäkt kränks självbestämmanderätten, varför ett samtycke gör att ansvar för brott är uteslutet. Vid sexuellt utnyttjande är offret i en sådan position att hon inte kan uttala sig i någon riktning, inte kan värja sig. Att utnyttja en sådan person har ansetts vara brottsligt, oavsett om personen samtyckt eller ej.

¹⁹⁴ Enligt Wennberg (1997-98), s. 512, är det faktum att frivilligheten över huvud taget tas upp det tydligaste tecknet på att HD i domen skapat en alldeles ny brottskonstruktion som plockar bitar från både 6:1 och 6:3.

¹⁹⁵ NJA 1997 s. 566.

¹⁹⁶ Jfr. BrB 6:1, ”tvingar annan... genom våld eller hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara”.

¹⁹⁷ Resonemanget bygger till stor del på Wennberg (1997-98), s. 510 ff.

¹⁹⁸ Wennberg (1997-98), s. 512.

7.1.3 Alternativt domslut

Då ett av målen med Sexualbrottskommitténs arbete var att undvika situationer liknande Södertäljemålet, kan det vara intressant att undersöka om resultatet blivit annorlunda om förslaget varit gällande rätt vid tidpunkten för brottet. Jag kommer nedan att koncentrera mig på den slutgiltiga domen, d.v.s. HD:s domslut. Det skulle kunna argumenteras att om förslaget varit gällande rätt hade tingsrätten ”dömt rätt” från början, men jag har ändå valt att undersöka den dom som vann laga kraft. Felslut i underrätt får dessutom antas kunna ske även i framtida rättskipning, men HD:s domar får anses vara de som ska ge uttryck för hur vi ska uppfatta rätten.

Hade då domslutet sett annorlunda ut om Sexualbrottskommitténs förslag varit gällande rätt? Svaret är ganska klart. Gärningsmännens handlingar är definitivt att se som sexuella handlingar. Frågan om målsägandens berusning måste undersökas, då förslaget föreskriver att ett nyktert offers samtycke friar gärningsmännen från ansvar, medan ett hjälplöst offer inte kan samtycka med befriande verkan för gärningsmannen. HD:s resonemang om huruvida samlagen var frivilliga skulle alltså i ett alternativt domslut vara relevant. Genom förslaget blir det däremot ointressant att utreda om det var offrets berusning som utnyttjades av gärningsmännen för att förmå henne till sexuellt umgänge eller om det var den hotfulla stämningen som gjorde att hon gav efter för deras krav. Båda leder som sagt till att gärningsmännen anses ha gjort sig skyldiga till våldtäkt. Kränkingsgraden i övergreppen, samt det faktum att det var flera gärningsmän, var sådan att brotten måste anses vara grova. Alla situationer skulle alltså bedömas som grov våldtäkt enligt det nya förslaget. Straffen skulle sannolikt ändras till längre fängelsestraff.

7.2 Rissnemålet, målnr. B 3935-00

7.2.1 Referat

I januari år 2000 for två unga flickor in till Stockholm efter att ha druckit alkohol. Ett par timmar senare åkte de med tunnelbanan tillbaka till Rissne, där de bodde. På tåget träffade de några pojkar, tidigare okända för flickorna. De började prata med varandra och vid stationen i Rissne steg även pojkarna av, trots att merparten av dem inte skulle stiga av förrän senare. Den ena flickan (målsäganden) var mycket berusad och kunde inte gå själv, utan två av pojkarna fick hålla henne under armarna. Enligt senare beräkningar hade hon 1,2 promille i blodet. Det var andra gången som målsäganden någonsin druckit alkohol till den grad att hon blev berusad. En man (Callermo) som också stigit av vid stationen i Rissne frågade den målsägande om han inte skulle hjälpa henne hem istället för pojkarna,

eftersom han fick intrycket av att allting inte stod rätt till. Flickan var dock så berusad att hon inte svarade på tilltal, och pojkarna sa att de skulle hjälpa henne hem. Mannen ringde polisen vid hemkomsten. Pojkarna, målsäganden och hennes väninna gick över en äng för att ta sig till ett närliggande bostadsområde. Här går berättelserna isär. Åklagaren menar att flera av pojkarna tafsade och ofredade målsäganden på ängen, något som grundar sig på en av de tilltalades, Sezar, utsaga under förundersökningen. Förhöret hölls dock utan att dennes försvarare närvarade. Efter vad som framkommit genom förhör med pojkarna vid huvudförhandling i tingsrätten hände inte något speciellt på ängen mer än att målsäganden föll omkull och att pojkarna hjälpte henne upp, samt att någon eller några klappade henne på stjärten. Detta stöds av vad målsägandens väninna och Callermo uppgivit. Målsäganden själv har inte kunnat lämna något annat än mycket vaga uppgifter om händelseförloppet efter att de stigit av tunnelbanan, troligen främst p.g.a. förträngning. Hon togs därefter med till ett garage i närheten. Hennes väninna, som uppgivit att hon känt sig rädd för pojkarna, hade begivit sig hem en stund tidigare då hon blivit arg på målsäganden för att hon inte svarade på tilltal och inte följde med väninnan hem. I fråga om vad som tilldrog sig i garaget finns olika meningar. Målsäganden har som sagt inga minnen alls, varför endast pojkarnas berättelser kan läggas till grund för domstolens bedömning. Ingen av de tilltalade har erkänt att de haft samlag med målsäganden. En av dem, Sezar, har dock sagt att han ”känt hennes könshår mot sin mage” under det att han för att imponera på sina vänner låtsades genomföra ett samlag med henne. Det framgår av domen att pojkarnas berättelser inför rätten skiljer sig markant från de som lämnats vid polisförhör under förundersökningen. Därför är det mycket svårt att urskilja vad som egentligen hänt i garaget. Det enda som kan sägas med säkerhet är att målsäganden befann sig där tillsammans med ett antal av pojkarna och att Sezar var en av dem. De flesta av pojkarna har även pekat ut en annan pojke i gänget, Amad, som den som haft samlag med målsäganden. Därefter skyller de ifrån sig och pekar ut varandra som eventuella gärningsmän. Efter en stund kom väninnan in i garaget. Där såg hon målsäganden stå med en pojke bakom och en framför sig. Alla tre hade byxorna neddragna och pojkarna juckade mot målsäganden. Väninnan uppfattade det som att de hade samlag med henne. Efter att ha blivit skrämmd av en av pojkarna sprang hon ut och gömde sig. Ifrån sitt gömställe såg hon pojkarna lämna garaget en stund senare. När hon vågade sig fram sprang hon in i garaget, men fann inte målsäganden där, utan istället sittande vid väninnans port, upprörd och gråtande. Vid tillfället stal också en av pojkarna målsägandens kängor, och en annan stal hennes mobiltelefon.

Åklagaren väckte åtal mot sju av de nio misstänkta gärningsmännen för grovt sexuellt utnyttjande. Anledningen till detta var att två av dem troligen var minderåriga vid brottstillfället¹⁹⁹.

---

¹⁹⁹ Tingsrätten yttrar att ”...företagen utredning om [Amads] ålder har medfört att det inte kan utslutas att han vid tiden för gärningarna inte var straffmyndig...”, något som tyder på att något födelsedatum inte säkert går att fastställa, B 3935-00, s. 28.

Tingsrätten utredde inledningsvis vad som krävs för att döma någon till ansvar för sexuellt utnyttjande. Rätten fann att målsäganden genom sin väl dokumenterade berusning kunde anses ha befunnit sig i sådant hjälplöst tillstånd som avses i BrB 6:3. Frågan som rätten hade att bedöma var alltså om pojkarna otillbörligen utnyttjat flickan sexuellt. Den tekniska och medicinska utredningen i fallet sade inte något som pekade vare sig i den ena eller andra riktningen. En blånad fanns på vänster lår, men den skulle kunnat uppstå på vilket sätt som helst. På brottsplatsen hittades ett par vantar tillhörande Sezar, samt ett öppnat kondompaket. Några spermafynd hade inte gjorts, vare sig på offret eller på platsen. Det kunde därför inte anses bevisat att någon av pojkarna hade samlag med målsäganden.

Tingsrätten övergick till att undersöka om det kunde bevisas att annat sexuellt utnyttjande hade begåtts. Åklagarens gärningsbeskrivning grundade sig till största delen på vad Sezar berättat i ett förhör som ägt rum utan att hans försvarare närvarat. Det faktum att försvararen inte varit där och fått tillfälle att ställa frågor och kontrollera att allt gått rätt till försvagar bevisvärdet av utsagan. Eftersom pojkarna till stor del ändrat de uppgifter de lämnat under förundersökningen när de framträtt i huvudförhandlingen, åberopade åklagaren protokollen från tidigare förhör. Även sådana protokoll måste anses ha lågt bevisvärde²⁰⁰. Slutligen måste de utsagor som pojkarna lämnat vid huvudförhandlingen anses vara svaga i bevishänseende. Anledningen till detta är att tilltalades utsagor inför rätten inte avläggs under ed. En tilltalads intresse av att skjuta över skulden på övriga tilltalade och att förringa sitt eget deltagande i brottet är uppenbart, varför en tilltalad i praktiken ofta kan förväntas ljuga inför rätten. De tilltalade kan i detta fall, p.g.a. sin ungdom, dessutom antas ha varit rädda och oroliga när de suttit i förhör hos polisen. Tingsrätten konstaterade att de tilltalade inte gjort något trovärdigt intryck under huvudförhandlingen. De hade uppenbarligen ändrat sina utsagor och några av dem pekade ut de båda minderåriga som huvudsakliga gärningsmän, något som tingsrätten ansåg endast varit ett förslaget sätt att själva undkomma ansvar. Sammantaget måste därför särskild försiktighet iakttas vid bedömningen av sanningshalten i vad som framkommit i målet. En uppgift måste därför stödjas av samstämmiga utsagor eller annan utredning i fallet.

Sezars vittnesmål om händelserna på ängen vann inte tingsrättens tilltro, då de motsades både av de övriga tilltalades berättelser och de båda vittnena, Callermo och väninnan. Ansvar i denna del kunde alltså inte anses bevisat. De svårutredda händelserna i garaget fick dock anses vara bättre belagda. Många av berättelserna var samstämmiga så när som på *vem* som begått de olika gärningarna. Två av utsagorna avvek dock helt och hållet från de andras, varför dessa lämnades utan avseende av rätten²⁰¹. Åtalet mot Sezar

---

²⁰⁰ Jfr. muntlighetsprincipen, se ovan under kap. 2.1.1.

²⁰¹ Dessa utsagor var uppenbart osanna. En av dem gick ut på att inget av det påstådda hade hänt. Den andra pojken, Mostafa, hävdade att de andra i kompisgänget utpekade honom för att de förväxlat honom med en av de andra då de liknar varandra i utseende. Av de andra

var enkelt avklarat. Han hade själv erkänt att han låtsats ha samlag med målsäganden för att imponera på sina vänner. Därvid hade han känt hennes könshår mot sin mage. Tingsrätten menade att detta är tillräckligt för att anses som sexuellt umgänge. Han visste om att hon var redlöst berusad och måste ha insett att detta var en nödvändig faktor för att han kunde göra som han gjorde. Därför gjorde han sig skyldig till sexuellt utnyttjande. Mostafa, en av de andra pojkarna, pekades ut som aktivt deltagande i brottet av i stort sett samtliga andra tilltalade under förundersökningen, något som dock togs tillbaka av merparten av dem under huvudförhandling. Tingsrätten menade att det troligen var Mostafa och en av de minderåriga som väninnan såg i garaget efter det att de övriga gått därifrån. Han fick därför anses ha gjort sig skyldig till någon sorts sexuellt umgänge med målsäganden vid två tillfällen, dels ihop med de andra och dels tillsammans med endast en av de minderåriga. Tre av de tilltalade hade under den tid de suttit häktade med restriktioner uttalat att Amir varit den som dragit ned målsägandens byxor. Rätten ansåg det därför utrett att han gjort sig skyldig till medhjälp till Sezars och Mostafas brott. I övrigt kunde det inte anses vara tillfredsställande visat att händelseförloppet varit sådant som åklagaren beskriver i sin gärningsbeskrivning²⁰². Inte heller kunde det anses visat att de tilltalade haft någon överenskommelse att tillsammans utnyttja målsäganden sexuellt. Därför lämnar tingsrätten åtalet mot de övriga fyra tilltalade utan bifall. De tre tilltalade som befanns skyldiga ansågs ha begått så integritetskränkande handlingar att de skulle rubriceras som grovt sexuellt utnyttjande och de dömdes till överlämnande till vård inom socialtjänsten. Mostafa och Amir skulle även delta i ungdomstjänst.

Domen överklagades till Svea hovrätt av båda parter. Åklagaren yrkade att straffen för Zesar och Mostafa skulle bestämmas till slutet ungdomsvård. Zesar och Mostafa yrkade på att åtalet skulle ogillas eller åtminstone (i Sezars fall) bedömas som sexuellt ofredande. I målet förebringades samma skriftliga bevisning som i tingsrätten. Mostafa avgav samma berättelse som i tingsrätten, medan Zesar ändrat sina uppgifter. Hans nya berättelse stämde i stora drag med den utsaga som Mostafa lämnat både i tingsrätt och hovrätt. Ett nytt vittne framträdde även inför rätten. Vittnet hade en tid efter händelsen åkt med tunnelbanan och hört ett samtal mellan fyra pojkar som satt intill. En av dem sade att ”han och hans kamrater hade kommit överens om att våldta en svensk tjej, men att de inte skulle ha tagit med ”den där tjallaren”. Vittnet förstod efter ett tag att de talade om Rissnemålet. Pojken sade även att de hade hotat den som hade erkänt, en person som hade ett namn som började på S, C eller Z. Vid en senare fotokonfrontation tyckte vittnet att tre av fotografierna liknade pojken. En av dessa bilder föreställde Mostafa. Vittnets osäkerhet på om det verkligen var denne som suttit på tunnelbanan var dock för stor för att lägga någon större vikt vid

---

utsagorna framgår dock tydligt att någon sådan förväxling inte var möjlig, då både Mostafa och den till utseendet liknande pojken (A) samtidigt skulle ha befunnit sig på platsen och begått de brottsliga gärningarna.

²⁰² I gärningsbeskrivningen ingick en mängd andra övergrepp före ankomsten till garaget, samt att samtliga tilltalade varit med och begått de sexuella övergreppen i garaget.

vittnesmålet. Inte heller i rättssalen har vittnet säkert kunnat säga om Mostafa och personen på tunnelbanan är samma person.

Hovrätten instämde med tingsrätten i frågan om ifall målsäganden kunde anses ha befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd. Det fick också anses att de tilltalade var medvetna om att målsäganden var redlöst berusad. Rätten gick därefter in på vad som stödde åtalet. Målsägandens berättelse var fortfarande mycket vag, men överensstämde med väninnans mer detaljerade utsaga. Dessa vittnesmål gav till viss del stöd för åtalet. Till detta måste räknas det kondompaket som hittats på platsen, samt målsägandens trasiga byxor och Sezars vantar som hade spår av DNA som sannolikt var målsägandens.

Sezars nya berättelse tillmättes inte någon betydelse. Han hade hela tiden lämnat likalydande versioner, och ändrade sin berättelse först i hovrätten. Den nya berättelsen motsades dessutom av vad de övriga tilltalade berättat. Fyndet av vantarna var en ytterligare faktor som motsade hans nya utsaga. Sesar fick alltså ha ansetts gjort sig skyldig till grovt sexuellt utnyttjande på samma grunder som tingsrätten angivit. Detsamma gällde Mostafa. Även påföljdsfrågan fastställdes, dock under förutsättning att Mostafa även underkastades ungdomstjänst. De båda nämndemännen var skiljaktiga i påföljdsfrågan och menade att brottet var så grovt att de båda tilltalade borde dömas till slutet ungdomsvård.

Prövningstillstånd beviljades inte av Högsta domstolen.

7.2.2 Synpunkter

Rissnemålet ger uttryck för hur svårt det är att avgöra vad som faktiskt har skett i en påstådd brottsituation. Flera gärningsmän som skyller på varandra, ändrar sina uppgifter eller helt plötsligt inte har sett något som de vid tidigare förhör säger sig både ha sett och hört. Rissnemålet debatterades flitigt i media innan det kom upp i domstol, något som även kommenteras i tingsrättens dom. Precis som i Södertäljemålet ansågs det vara en skymf att åklagaren inte åtalade de misstänkta gärningsmännen för våldtäkt, utan ”bara” grovt sexuellt utnyttjande. Jag har tyvärr inte hittat några officiella juridiska synpunkter på domen, varför nedanstående synpunkter på de rättsliga instansernas resonemang står enbart för vad jag själv anser efter att ha läst domen.

Tingsrätten har här haft att göra med ett komplicerat fall. I vanliga våldtäktsfall står ofta ord mot ord. Här finns inte ens en målsägandetsaga värd namnet. I domen har rätten, med nödvändighet, skalat bort det mesta i åklagarens gärningsbeskrivning för att endast döma i det som stöds av andra utsagor och eventuell övrig bevisning. Åklagarens beskrivning av vad som konstituerat målsägandens hjälplösa tillstånd, att hon på grund av sin berusning och utsatta belägenhet bland ett flertal okända pojkar inte har

kunnat värja sig²⁰³, lämnas därhän av tingsrätten. Istället konstaterar de att hennes berusning i sig är tillräcklig för att anse att hon befunnit sig i hjälplöst tillstånd. I detta fall torde det inte finnas några tvivel på att så är fallet, med tanke på att hon knappt kunnat gå eller tala. Det är därför svårt att dra några vidare slutsatser av att tingsrätten helt avstår från att kommentera det faktum att hon dessutom var omringad av främmande män. En tänkbar förklaring kan dock vara att en upprepning av HD:s hjälplöshetskonstruktion från Södertäljemålet vill undvikas.

Fallet föregicks som sagt av en hätsk debatt i media. Rätten poängterar därför att oskuldspresumtionen fortfarande råder till dess att dom meddelats. Här kämpas det heller inte lika frenetiskt som i Södertäljedomen för att ”sätta dit” de tilltalade. Några undantag från den rena sakligheten tycker jag mig dock ändå skönja. Till att börja med kan det ifrågasättas om Sezars utsaga om att han känt målsägandens könshår mot magen kan vara tillräcklig för att anse att han sexuellt utnyttjat densamma. Normalt krävs det att könsdelarna har kommit beröring för att sexuellt umgänge ska kunna anses ha kommit till stånd. I det här fallet *vet* vi självklart inte vad som hänt egentligen, vi har bara Sezars egen berättelse att lita på, samt de andra pojkarnas bekräftelse av att det såg ut som om han hade sex med målsäganden. Vi måste därför lita till Sezars berättelse. I fall av sexuellt utnyttjande av barn förekommer det ibland att enbart beröring med ena partens könsorgan mot den andres kropp är tillräckligt för att ha haft sexuellt umgänge med barnet.²⁰⁴ Detta resonemang stöder sig på att barn ofta inte har mod att säga ifrån eller ens en möjlighet att förstå vad som sker. Jag ställer mig tveksam till ifall det går att göra en analogi med sådana situationer i fall som inte rör sexuellt utnyttjande av barn. Gärningen är mer att betrakta som sexuellt ofredande (BrB 6:7), något som Sezars försvarare för övrigt yrkar på i överklagandet. I Mostafas fall uttalar rätten att han pekats ut av i stort sett samtliga pojkar i polisförhören, även om många av dem tagit tillbaka sina vittnesmål i huvudförhandlingen. Enligt förhören ska Mostafa varit med och utnyttjat målsäganden sexuellt från början i garaget. Han ska även ha stannat kvar efteråt tillsammans med en av de minderåriga för att ha samlag med målsäganden, något som bekräftas av väninnans vittnesmål. Här väljer rätten att lita på polisförhören, trots deras svaga bevisvärde, och dömer Mostafa för sexuellt utnyttjande i två fall. Som påpekats i kapitel 2 krävs för en fällande dom grundad på förundersökningsprotokoll att även annan bevisning kan förebringas som stöder innehållet i detta. Det är tveksamt om sådan finns i förevarande fall. Väninnan har sett två pojkar stå på var sida om offret, men hon har inte kunnat peka ut någon av dem efteråt. Ändå uttalar rätten att det troligen var Mostafa som väninnan såg tillsammans med offret. Här anser jag att bevisningen inte räcker till för att anse det säkerställt bortom allt rimligt tvivel att Mostafa gjort sig skyldig till de gärningar för vilka han stod åtalad.

---

²⁰³ Jfr. Södertäljefallet.

²⁰⁴ SOU 2001:14, s. 145, jfr. NJA 1996 s. 461.

Rätten menar slutligen att det inte finns något som visar att pojkarna haft en överenskommelse om att sexuellt utnyttja målsäganden.²⁰⁵ I normala fall skulle detta uttalande väcka min kritik, eftersom något samråd i egentlig mening inte ska krävas så länge gärningarna begåtts i samverkan.²⁰⁶ Här blir situationen annorlunda eftersom en uttalad överenskommelse skulle kunna väcka misstanke om att övriga åtminstone skulle kunna antas ha hållit vakt eller hjälpt till på annat sätt. Avsaknaden av bevisad överenskommelse har alltså här en avgörande betydelse för ansvarsprövningen. Ett indicium på att sådan överenskommelse, eller åtminstone solidaritet mellan de tilltalade, förekom är det faktum att två av dem visade väninnan åt fel håll när hon letade efter målsäganden i närheten av garaget. Deras handlande skulle eventuellt ha kunnat innebära en underlåtenhet att avslöja brott (BrB 6:12 och 23:6). Ansvar för underlåtenhet att avslöja brott som är å färde inträder dock endast vid ett fåtal sexualbrott, bl.a. grov våldtäkt och grovt sexuellt utnyttjande av underårig, varför inte heller denna ansvarsgrund skulle kunna åberopas mot de övriga tilltalade.

Hovrättens dom fastställer egentligen bara tingsrättens dom. De synpunkter som anförts angående tingsrättens dom gäller därför även hovrätten.

7.2.3 Alternativt domslut

Hade utgången av fallet blivit annorlunda om kommitténs förslag tillämpats? I Rissnemålet kan följande anses vara utrett. Flickan var redlöst berusad och befann sig därför i hjälplöst tillstånd. Hon omgavs av ett gäng pojkar som troligen innebar ett outtalat hot, något som bekräftas av väninnan. De påstådda händelserna på ängen bekräftas inte av något av de utomstående vittnena. I ett parkeringsgarage har däremot någon sorts handling av sexuell karaktär försiggått. Kanske har samlag genomförts, kanske inte. Flickan själv minns inte vad som hänt mer än att hon stått mot en vägg när några pojkar tafsade på henne. Pojkarna var medvetna om flickans berusning.

Först och främst kan konstateras att händelserna på ängen, som i och för sig inte verkar helt otroliga, inte bekräftas av vare sig väninnan eller Callermo, och alltså inte kan anses vara bevisade bortom rimligt tvivel. Samma beviskrav skulle gälla enligt det nya förslaget, varför utfallet skulle bli detsamma vid en alternativ prövning.

Nästa fråga blir om det som hänt i garaget utgör en sexuell handling. Sezars beröring var av klart sexuell karaktär, oavsett om han hade samlag med målsäganden eller ej. Troligtvis skulle den falla in under benämningen sexuell handling. Även Mostafas troliga samlag med målsäganden är givetvis ett exempel på sådan handling. Kan de andras handlande sägas vara sexuella handlingar? Som båda instanser påpekar har det inte visats att de

---

²⁰⁵ Tingsrättens domskäl, s. 35

²⁰⁶ SOU 1996:185, s. 182 f.

övriga (utom åtminstone en av de minderåriga) över huvud taget med säkerhet befunnit sig i garaget, undantaget Amir. Hans gärning är dock även enligt det nya förslaget att anse som medhjälp till brott. Därför kan deras påstådda gärningar inte anses vara sexuella handlingar. Mostafa och Sezar måste anses ha haft uppsåt till gärningarna och varit medvetna om att de utnyttjade målsägandens berusningsgrad för att kunna genomföra dem. Deras handlande är därför att anse som våldtäkt enligt det nya förslaget. Det faktum att övergreppet skett i grupp och varit starkt integritetskränkande och förnedrande gör att brottet bör bedömas som grovt. Amirs handlande anses därför vara medhjälp till grov våldtäkt.

Har de övriga pojkarna varit med och utgjort ett hot som gjorde att målsäganden förmåddes till de sexuella handlingarna? Om de gjorde det skulle de eventuellt kunna dömas för medhjälp till våldtäkt. Detta är en svår fråga som tingsrätten valt att inte gå vidare in på. Att två av dem pekade åt motsatt håll mot garaget när väninnan frågade efter målsäganden kan indicera att de höll utkik, men frågan är om det håller som enda bevisning. Övriga utsagor är alltför olika för att säkert kunna säga att de tilltalade på något sätt medverkat till gärningarna. Troligen skulle en bedömning enligt det nya förslaget leda till samma resultat som föreliggande domslut.

Sammantaget skulle alltså bedömningen av fakta i fallet troligen bedömas på samma sätt, då beviskravet fortfarande är lika högt. De begångna gärningarna skulle troligen omfattas av begreppet sexuell handling, som inbegriper ett större antal gärningar än det nuvarande uttrycket sexuellt umgänge. Brottsubriceringen skulle däremot bli grov våldtäkt istället för grovt sexuellt utnyttjande. Straffvärdet för våldtäkt är högre än det för sexuellt utnyttjande. Detta skulle möjligen kunna tala för att de tilltalade i påföljdsdelen skulle kunna dömas till sluten ungdomsvård. Med hänsyn till deras ålder och att de tidigare inte gjort sig skyldiga till liknande brott, samt det faktum att sluten ungdomsvård är reserverat för extremt allvarlig brottslighet såsom mord, dråp eller grov mordbrand²⁰⁷ skulle påföljden troligen sättas till överlämnande till socialtjänsten samt ungdomstjänst även vid tillämpning av den föreslagna lagändringen.

---

²⁰⁷ Se tingsrättens dom i Rissnedomen, s. 37 f.

8 Analys

I denna del ska jag redovisa min egen ståndpunkt i frågan huruvida Sexualbrottskommitténs förslag bör antas och därmed besvara min ursprungliga frågeställning. Min avsikt är att hålla analysen så enkel och lätt att följa som möjligt, något som är enklare i teorin än i praktiken. Jag har därför valt att först kort sammanfatta de största skillnaderna mellan gällande rätt och förslaget. Därefter följer ett avsnitt i vilket anges de skäl jag själv anser talar *för* att varje delförslag ska antas, samt motsvarande skäl *mot* ett antagande av samma förslag. Under varje rubrik redovisas även min egen ståndpunkt i frågan. I det sista delkapitlet diskuteras frågan om våldtäkt bör grundas på ett bristande samtycke samt den hotbild offret utsätts för i samband med en gruppvåldtäkt.

8.1 Sammanfattning av föreslagna ändringar

I SOU 2001:14 föreslås genomgripande ändringar i brottsbalkens sjätte kapitel. Det nuvarande nyckelbegreppet sexuellt umgänge föreslås bytas ut mot det något vidare ”sexuell handling”. Skillnaden skulle som sagt vara en smärre utvidgning av det nuvarande begreppets omfattning, samt ett slopat krav på varaktighet i gärningen.

Kravet på tvång kvarstår, trots att många röster höjts för att grunda den nya våldtäktsparagrafen på bristande samtycke istället för tvång av någon sort. Tvånget behöver dock enligt förslaget inte vara av så allvarlig art. Det nuvarande råntvånget föreslås ersättas av det mildare ”olaga tvång”, något som praxis redan verkar ha anammat sedan en tid tillbaka.

Idag görs stor skillnad mellan om offret försatts i vanmakt eller hjälplöst tillstånd av gärningsmannen eller om hon själv försatt sig i sådant tillstånd. Bedömningen är avgörande för att kunna välja rätt brottsrubricering. I förslaget tas denna skillnad bort. Om offret alltså försatt sig själv eller blivit försatt av någon annan i vanmakt eller hjälplöst tillstånd, t.ex. genom alkohol, spelar inte någon roll i ansvarsfrågan. Ett tilltvingande av en hjälplös person som har samtyckt ska enligt förslaget inte innebära ansvarsfrihet för gärningsmannen, men samtycke från ett nyktert offer gör att en våldtäkt inte kan anses ha kommit till stånd. Många av de fall som i dagsläget faller under sexuellt utnyttjande skulle alltså i framtiden hänföras till våldtäktsbestämmelsen. Brottsrubriceringen våldtäkt ska dock även i fortsättningen förbehållas endast de allvarligaste sexuella kränkningarna.

Fler våldtäkter ska enligt förslaget betraktas som grova. I kommitténs utredning finns inte speciellt mycket som egentligen skiljer sig från vad som redan uttalats i gällande rätts förarbeten, till exempel kan nämnas att våldtäkter med flera gärningsmän ofta bör betraktas som grova.

Praxisundersökningar har dock visat att domstolarna fortfarande är försiktiga med att bedöma övergrepp som grova, varför det ansetts angeläget att explicit i lagtexten ange vilka situationer som bör betraktas som grova. Bruk av allvarligt hot, utnyttjande av offrets särskilt utsatta situation samt flera gärningsmän är exempel på situationer som kommittén ansett det värt att trycka extra på i lagtexten²⁰⁸.

Slutligen föreslås att straffskalan ska höjas i bestämmelsen om sexuellt utnyttjande från fängelse i högst två år till högst fyra år. För grovt brott ska gälla fängelse i mellan två och sex år istället för nuvarande straffskala som ligger mellan sex månader och sex år.

8.2 Skäl för och emot en förändring

8.2.1 Sexuell handling

Kommittén föreslår att uttrycket sexuellt umgänge ska bytas ut mot ett nytt begrepp – ”sexuell handling”. Sexuellt umgänge är en vedertagen juridisk term. Förslag på förändring av uttrycket har tidigare avslagits, till stor del beroende på just att det är ett inarbetat fackuttryck som dessutom används konsekvent i annan lagtext.²⁰⁹ Samtidigt kan det faktum att en förändring flera gånger föreslås ge en vink om att det kanske faktiskt ändå finns skäl för detta. Kommittén framhåller att sexuellt umgänge i dagligt tal inte ger en rättvisande bild av vad som menas, utan snarare ger intryck av frivillig sexuell aktivitet. Sexuellt umgänge i lagens mening är inte nödvändigtvis frivilligt, utan begreppet används vid utredningar av misstänkta våldtäkter och andra sexuella kränkningar. Att använda sig av ett uttryck som ger allmänheten intrycket av att offret kanske gått med på den sexuella aktiviteten kan verka stötande. Uttrycket bör vara neutralt och sammanfattande. Kommittén betonar att uttrycket ”sexuell handling” redan används i vissa förarbeten och bättre överensstämmer med allmänhetens uppfattning om de gärningar som begås vid ett sexuellt övergrepp. Vidare ligger i ordet ”umganges” betydelse en viss varaktighet. Vad begreppet ”varaktighet” innebär är omstritt i litteraturen och ställer ibland till med problem för domstolarna. Detta skulle undvikas genom det nya uttrycket, då en handling inte har något inneboende krav på viss varaktighet.

Att byta ut uttrycket sexuellt umgänge mot sexuell handling kan dock anses onödigt. Sexuellt umgänge är ett neutralt begrepp som har till uppgift att beskriva arten av gärning. Det har strängt taget inte något att göra med viljan

---

²⁰⁸ Nuvarande lydelse i bestämmelsen om grova våldtäkter har även mildrats så att det krav som tidigare ställdes på livsfarligt våld enligt förslaget ska ändras till ”farligt våld”. I övrigt har de faktorer som koncentreras på den fysiska skada som tillfogats offret som anges i gällande bestämmelse tonats ned och helt tagits bort. De förutsättningar som i dag tas upp i lagtexten skulle dock fortfarande gälla enligt det nya förslaget, då uppräknningen inte är uttömmande.

²⁰⁹ SOU 2001:14, s. 119 och 149.

bakom gärningen, vilken bestäms av andra uttryck såsom ”tvingar” eller ”förmår genom att allvarligt missbruka”. Det skulle dessutom innebära att en väl inarbetad juridisk fackterm förändras. Allmänhetens uppfattning borde i sammanhanget inte ha någon betydelse då uttrycket främst används bland jurister för jurister. Dess innebörd står relativt klar för de som arbetar med sexualbrott.

Jag är personligen inte helt främmande för en förändring av nuvarande uttryck. Skälet till det är främst att en förändring skulle kunna innebära lättnader i bedömningsfrågan, samt att en språklig förnyelse inte alltid behöver vara av ondo. Något som inte får glömmas bort är dock att detta även skulle öppna upp för att endast flyktiga beröringar också skulle kunna bedömas som sexuella handlingar. Sådana beröringar kan i vissa fall vara nästan ofrivilliga eller felaktigt uppfattas som sexuella av offret. Vid en eventuell förändring av uttrycket bör därför fortfarande en viss försiktig hållning intagas gentemot fall som tidigare inte skulle ansetts vara varaktiga.

8.2.2 Olaga tvång

I gällande rätt finns ett krav på tvång medelst våld eller hot om våld, alternativt försättande av annan i vanmakt. Det rör sig om s.k. råntvång. Tvånget ska alltså vara av allvarlig art. Detta har allt mer frångåtts i praxis, där det för att döma för våldtäkt endast krävs att gärningsmannen tvingat isär offrets ben. Det rör sig alltså om ett minimalt våld. År 1998 genomfördes vissa ändringar i brottsbalkens sjätte kapitel. Då fastställdes att kränkningen vid det sexuella övergreppet ska vara det centrala, inte det våld som utövas. Mot bakgrund av detta har kommittén föreslagit att råntvånget ska slopas då det inte längre har någon motsvarighet i vare sig praxis eller i lagstiftarens (måhända något svävande) uttalade åsikt. Råntvånget ska ersättas av ett olaga tvång som ställer något lägre krav på våldets eller hotets art och grad.

Mot detta kan eventuellt anföras att råntvånget i gällande rätt anslår tonen i våldtäktsparagrafen. Ansvar för våldtäkt ska, både i gällande rätt och i förslaget, vara förbehållet endast de allvarligaste kränkningarna. Detta kan anses motsägas av att allvarligheten i tvånget sänks. Jag menar dock att det inte är någon vits att ha kvar ett råntvång som inte längre är värt namnet. Antingen ska uttryckets betydelse gälla vid bedömningen i våldtäkter, eller så ska det bytas ut mot ett uttryck som beskriver vad som faktiskt gäller i dagsläget. Att gå tillbaka till att använda råntvånget i dess egentliga betydelse torde vara en omöjlighet, inte minst då det numera är kränkningen, och inte det våld som används, som ska ligga till grund för bedömningen i våldtäktsfall. Bättre är då att byta ut uttrycket mot ett annat som bättre beskriver vad som krävs för en fällande dom. Risken är annars att det går inflation i begreppets betydelse, vilket i sin tur skulle påverka bestämmelsen om rån i BrB 8:5.

8.2.3 Vanmakt och hjälplöst tillstånd

Enligt förslaget ska stora förändringar genomföras i BrB 6:1 och 6:3. Tidigare har självförvållade hjälplösa tillstånd gjort att offret anses ha utsatts för sexuellt utnyttjande (6:3). Sexualbrottskommittén vill nu föra över dessa situationer till våldtäktsbestämmelsen i 6:1.

8.2.3.1 Introduktion

Sexualbrottskommittén fick en mycket svår uppgift på sin lott, svårare än den kanske verkade från början. Deras arbete hamnade under luppen då Rissnemålet seglade upp i dagspressen. Trycket måste ha varit hårt för att kommittén skulle finna "rätt" lösning på problemet med flickor som är redlöst berusade och sedan blir utsatta för sexuella övergrepp, något som antyds i de något förvirrade intervjuer som hölls med dess medlemmar²¹⁰. Allmänheten skrek efter ändringar i lagen. Frågan är vad den egentligen ville ha, högre straff eller en allvarligare brottsrubricering? Ofta anses allmänhetens rättsuppfattning generellt sett gå ut på straffskärpningar²¹¹. I detta fall är debatten dock inte enbart inriktad på att gärningsmännen ska få högre straff. Det verkar som om brottsrubriceringen sexuellt utnyttjande anses vara en skymf för brottsoffret och hennes anhöriga, och att våldtäkt är det enda som duger för att uppleva att rätt skipats. Detta stöds av ett resonemang som förs i en artikel av Lernestedt²¹². Där sägs att en omrubricering till ett svårare brott²¹³ kan syfta till att spegla samhällets normala språkbruk, och att detta kan vara ett viktigt steg för att allmänheten ska känna igen sig i lagen. Det skulle sålunda främja efterlevnaden av lagen samt ge en större förståelse för domstolarnas sätt att döma. En omrubricering kan å andra sidan användas som ett sätt att vinna politiska poäng genom att alltför lättvindigt ge efter för opinionens krav. Om det inte finns några egentliga skäl att ändra lagen, t.ex. för att ge den ett klarare uttryck eller tillämpningssätt, bör lagen inte ändras.²¹⁴ I diskussionen nedan kommer jag att använda mig av denna mall för att se om den föreslagna förändringen bör ske.

8.2.3.2 Diskussion

Något som framkommer i mitt arbete är att samhället i stort är ganska överens om att våldtäkt är den enda rättvisa brottsrubriceringen vid sexuella övergrepp. Detta är ett problem. Självklart skulle klarhet i språkbruket vinnas om alla sexuella övergrepp kunde rubriceras som våldtäkter. Att vårt

---

²¹⁰ Se t.ex. Expressen 2000-04-13, "Ny sexualbrottslag skjuts upp".

²¹¹ Freivalds, "Skall lagreglerna spegla eller påverka den allmänna rättsuppfattningen?", SvJT nr 2, 2001, s. 113.

²¹² Lernestedt, "Är det viktigt att sexuella övergrepp mot barn rubriceras som våldtäkt?", JT 1998-99, s. 500-504.

²¹³ I artikeln behandlas sexuellt utnyttjande av underårig, men argumenten kan i många fall användas även i fall av sexuellt utnyttjande av hjälplösa offer.

²¹⁴ Lernestedt, s. 502 f.

rättssystem i så fall skulle framstå som ett skämt är tyvärr lika självklart. Det är svårt att avgöra hur problemet ska lösas. Kan det vara så att en överflyttning av delar av 6:3 till 6:1 skulle lösa problemet? Skulle sexualbrottskommitténs förslag kunna åstadkomma en förenkling och klarhet både i den språkliga delen och i rättstillämpningen?

Förutom de ständigt lika besvärliga bevisfrågor som uppstår i sexualbrottmål, torde problemen med tvång och samtycke vara föremål för stor irritation bland rättsutövare och lagstiftare. Kommittén fick i uppdrag att undersöka om tvångsrekvisitet i våldtäktsparagrafen kunde tas bort och Laila Freivalds uttalade att hon var säker på att den nya bestämmelsen skulle grunda sig på enbart ett bristande samtycke²¹⁵. Ändå kom kommittén fram till att detta inte var någon lämplig lösning. Det nu gällande råntvånget ändrades dock till ett olaga tvång. Samtidigt bestämde den sig för att flytta över vissa fall av sexuellt utnyttjande till 6:1. De situationer som enligt förslaget ska flyttas över till våldtäktsbestämmelsen är fall då offret är så utslaget av alkohol eller droger att något egentligt våld från gärningsmannens sida är överflödigt för att uppnå sexuellt umgänge. I en och samma paragraf skulle alltså ingå både våldtäkt medelst våld och våldtäkt utan våld, där ett redan uppnått tillstånd utnyttjas.

Trots att det hjälplösa tillståndet i sig gör att något tvång inte behöver användas, används i den föreslagna lagtexten ordet ”tilltvingar” även i dessa fall²¹⁶. Kommittén menar att ett offer som försatt sig själv i hjälplöst tillstånd ändå måste anses ha blivit tvingat till sexuell handling. För att tvång ska anses föreligga krävs våld, hot eller försättande i vanmakt, i enlighet med det olaga tvång som gäller för övriga våldtäkter. Det finurliga med konstruktionen i nuvarande 6:3 är dock att något tvång inte behöver utredas, eftersom det är irrelevant – offret anses inte ha någon självbestämmanderätt. En som varken kan säga ja eller nej till en sexuell handling kan heller inte tvingas, eftersom rätten då skulle vara tvungen att gå in på om ett hypotetiskt samtycke förelegat eller ej. Denna skillnad ska kvarstå även enligt förslaget. Att använda sig av ordet ”tilltvingar” gör dock att rättstillämparen inte explicit i lagtexten kan utröna att det föreligger en skillnad mellan de klassiska våldtäkterna, där samtycke friar, och våldtäkter där offret berusat sig, där ett samtycke *inte* kan ges med befriande verkan. Uttrycket bör därför, enligt min mening, inte användas i förslaget, utan bytas ut mot ”förmår” eller annat mer neutralt ord.

Vidare anser jag att vi ändå inte kan komma ifrån att 6:1 och 6:3 har tillkommit av olika skäl, skäl som kanske inte bör sammanblandas. Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande har tillkommit för att skydda offer som inte har möjlighet att lämna sitt samtycke p.g.a. kraftig berusning eller annat dylikt tillstånd. Det är inte offrets sexuella självbestämmanderätt som kränks, utan den sexuella och personliga integriteten. Vid våldtäkt går

---

²¹⁵ Freivalds, s. 113.

²¹⁶ Se bilaga.

gärningsmannen emot offrets vilja, tvingar henne till något hon inte vill, och kränker alltså både den sexuella integriteten och självbestämmanderätten. Jag frågar mig vad som är finessen med sammanförandet av två olika skyddsvärden. Slutligen kan det verka stötande och svårförståeligt att inte funktionshindrade offer och de som stått i beroendeställning till gärningsmannen fått följa med i förflyttningen. Det verkar som om kommittén endast velat göra allmänheten till lags genom att genomföra de mest "nödvändiga" förändringarna i enlighet med den allmänna opinionens önskan. Det faktum att endast berusade eller drogpåverkade offer flyttats över till våldtäktsbestämmelsen och inte alla fall som i gällande rätt finns uppräknade i 6:3 anser jag vara ett tecken på detta.

Skulle då en ny våldtäktsparagraf kunna förenkla språkbruket i framtiden? Vad gäller språket kan anföras att uttrycken våldtäkt respektive sexuellt utnyttjande är vedertagna begrepp inom juridiken. Här gäller det dessutom inte bara att byta ut ett uttryck mot ett annat, i stort sett likvärdigt, uttryck, jfr. ovan under 8.2.1. Här skulle även innebörden förändras avsevärt i många avseenden. Samtidigt är det onekligen så att språket försvåras ju fler olika brottsrubriceringar brottsbalkens sjätte kapitel innehåller. Om flera brott kan samlas under en benämning (självklart utan att för den skull tumma på rättssäkerhet och andra dylika viktiga faktorer) förenklas förståelsen av språket. Kommittén har dock valt att ändå ha kvar den gamla benämningen sexuellt utnyttjande, dels för de situationer som inte flyttas över till 6:1, dels för andra, nytillkomna, situationer. Ska man vara petig kan dessutom anmärkas att det kan kännas motsägelsefullt att använda sig av ett ord som i sig själv innebär våld av något slag, nämligen *våldtäkt*, för situationer som inte kräver våld. Därmed har jag svårt att se det hela som en förenkling av gällande rätts språk eller tillämpning.

Finns det då andra skäl som kan tala för att en ändring av detta slag bör ske, trots problematiska juridiska faktorer? I mitt arbete har framkommit att mycket i vårt samhälle är snedvridet. Män och kvinnor lyder i praktiken under olika spelregler i samhället, kvinnor som blivit utsatta för sexuella övergrepp blir i värsta fall mer granskade än de som står tilltalade för brottet. Kvinnor som känner gärningsmännen, eller som gått med på "intimt umgänge" till en viss gräns, riskerar i vissa fall att bli betraktade med förakt eftersom de måste ha verkat inbjudande mot gärningsmännen på något sätt. Dessa attityder är troligen till stor del orsaken till de sannolikt stora mörkertalen i anmälningsstatistiken gällande sexuella övergrepp. Det vi har att brottas mot här är alltså inte enbart ett lagstiftningsproblem, utan även ett attitydproblem. Samhällets värderingar, som på ytan verkar humana och jämställda, måste förändras i grunden, där de urgamla myterna fortfarande existerar. Skulle lagförslaget kunna åstadkomma någon förbättring i detta avseende?

Lagförslaget signalerar tydligt att ett övergrepp på en redlöst berusad kvinna är en allvarlig kränkning. Offret ska inte behöva "skylla sig själv", som dagens debatt menar att gällande rätt innebär. Det är en klar markering till

allmänheten att lagstiftaren ser allvarligt på dylika övergrepp. Det är också en del av offrets bearbetning av det som skett. Samhället accepterar inte den begångna gärningen och den ska rubriceras som våldtäkt. Meningen är väl dessutom att män ska tänka sig för en extra gång innan de genomför ett sexuellt övergrepp. I det avseendet tror jag dock att lagen är tandlös. Ett sexuellt övergrepp är inte ett utslag av sexuell lusta, utan av våldsamhet. En eventuell gärningsman drar sig troligen inte för att begå ett brott bara för att det omrubriceras.

Dessutom får vi tyvärr förvänta sig att attityderna fortfarande lever kvar, de förändras inte i ett slag enbart genom en lagändring. Alla som möter en kvinna som blivit utsatt för sexuella övergrepp – polis, sjukvårdspersonal, domare – har fortfarande kvar sin invanda syn på dessa personer. Samma beviskrav gäller fortfarande för att någon ska kunna fällas till ansvar för ett sexualbrott. Det är enligt den fria bevisvärderingen fortfarande domarnas och nämndemännens rätt att bedöma hur trovärdig den målsägande är och hur tillförlitlig hennes utsaga är. Vad är t.ex. en allvarlig kränkning? När får en person anses ha klargjort att hon säger nej? Sådana frågor påverkas definitivt av de myter som vi alla någon gång fått oss till livs. En lagändring innebär inte automatiskt att flera kommer att dömas i enlighet med dess lydelse, bara att möjlighet därtill finns. Med tanke på att många av dagens friande sexualbrottsdomar beror på att bevisningen inte håller, anser jag att det problemet skulle bli detsamma även om förslaget antas. Detta blir också tydligt i Rissnemålet. De som kunde anses skyldiga till grovt sexuellt utnyttjande skulle även enligt förslaget vara skyldiga, men nu till grov våldtäkt. De övriga skulle dock inte heller i framtiden kunna dömas för någonting, eftersom det inte kunde anses bevisat utom allt tvivel att de ens befunnit sig på platsen. De fall där förslaget skulle få större betydelse är situationer som liknar den i Södertäljemålet, vars domskäl för övrigt verkar ligga till direkt grund för kommitténs förslag. Där hade HD inte behövt krångla med resonemang om hotbild och berusning i någon större utsträckning, utan kunnat döma alla tre för våldtäkt. Felet är bara att det hade de kunnat göra även i enlighet med gällande rätt. På ett sätt kan man säga att Södertäljemålet ligger till grund för en hel del missuppfattningar om gällande rätt på senare tid. Den allmänna tolkningen av rättsfallet är att en berusad kvinna som utsätts för sexuella övergrepp bara kan få gärningsmannen dömd för sexuellt utnyttjande och att hon därmed får skylla sig själv. Sanningen är att det endast är en kvinna som är så berusad att hon befinner sig i hjälplöst tillstånd som faller under BrB 6:3, inte en kvinna som fortfarande kan gå, prata eller någorlunda förstå vad som händer runt omkring henne. Felet var alltså underrätternas och åklagarens, inte lagens, när HD:s dom i Södertäljemålet föll. Sexualbrottskommittén har i stort sett ordagrant följt HD:s domskäl i den nya våldtäktsbestämmelsen om att utnyttja en persons berusning eller den hotfulla situation han eller hon befinner sig i, något som i mina ögon är felaktigt. Jag anser att formuleringen tillkom p.g.a. uppenbara brister i rättstillämpningen i underrätt, samt en önskan om att ändå döma de tilltalade. En ändring i lagen kan enligt min åsikt inte konstitueras av ett feldömt fall.

8.2.3.3 Slutsats

En förflyttning av en del av en paragraf till en annan är inte alltid ett lätt företag. Det är heller inte lätt att avgöra vad som är rätt och vad som är fel i dylika situationer. Jag ser de orättvisor som uppstår genom att lagen ser ut som den gör och vårt rättssystemets uppbyggnad. Jag förstår också att offer gärna vill att allmänheten förstår att de utsatts för något fasansfullt, och därför vill att brottsrubriceringen ska bli våldtäkt, även för fall som idag faller under BrB 6:3. Även om detta är ett led i offrets bearbetning av det som hänt, anser jag inte att det räcker för att ändra lagen på det sätt som kommittén föreslår. En sammanblandning av olika skyddsvärden, med luddiga samtyckesrekvisit, som dessutom inte på något sätt framgår i lagtexten är inte någon lämplig lösning. Slutligen är det faktum att det bara är berusade offer som i förslaget anses bli utsatta för våldtäkt stötande mot övriga fall av hjälplöshet. Vad händer med de offer som är handikappade och som fortfarande faller under 6:3? Ska de, efter att ha hört att offer för sexuellt utnyttjande enligt lagen "får skylla sig själva", vara nöjda med att de tydligen enligt kommittén inte är värda att "uppgraderas"? Jag tror att förslaget är tillkommet i den bästa vilja, men det räcker inte ända fram. Lagtexten är luddig, och frågan är om resultatet skulle bli så mycket annorlunda, utom i fråga om brottsrubricering i de fall där gärningsmännen ändå blivit dömda, men då för sexuellt utnyttjande. Förslaget skulle sannolikt inte främja alla de fall där bevissvårigheterna är den avgörande faktorn för en friande dom. Inte heller skulle fler okända offer träda fram och göra en anmälan, åtminstone inte bland de som utsatts för gruppvåldtäkt. Alla är redan idag överens om en gruppvåldtäkt utgör ett allvarligt brott, ändå anmäls färre gruppvåldtäkter än vad som begås. Det är inte lagen och straffet som är avgörande för om en anmälan sker, utan relationen till gärningsmannen, debatten i media, samt den behandling som målsäganden får i rätten. Inget av detta regleras genom förslaget, även om det sägs att rätten inte ska fokusera på målsägandens förehavanden före och under övergreppet. Denna förmaning är dock inte någon nyhet utan har funnits med i förarbeten sedan tjugo år tillbaka. Trots detta har sådana frågor tyvärr ändå inte försvunnit ur svenska huvudförhandlingar. Slutligen skulle förslaget innebära svåra gränsdragningsfrågor mellan BrB 6:1 och 6:3 genom att övriga fall av sexuellt utnyttjade offer inte flyttats över till 6:1. Jag menar därför att en förflyttning av delar av BrB 6:3 till 6:1 inte är någon lämplig lösning på problemet med att skydda offer som befinner sig i hjälplöst tillstånd²¹⁷.

8.2.4 Grova våldtäkter

Enligt de praxisundersökningar som gjorts har visats att domstolarna är restriktiva med att bedöma brott som grova. Enligt förslaget ska fall där

---

²¹⁷ Möjligtvis skulle en förflyttning av hela 6:3 till 6:1 vara en lösning. Detta tas dock av utrymmesskäl inte vidare upp i min uppsats.

allvarliga hot uttalas, gärningen begås av flera gärningsmän, gärningen präglas av särskild hänsynslöshet samt om offrets särskilt utsatta situation utnyttjas bedömas som grova brott. Detta skall stå explicit i lagtexten.

Nuvarande lagtext, vars uppräknings i och för sig inte är uttömmande, koncentrerar sig mer på den skada som åsamkats offret i form av våld eller sjukdom. Även offrets låga ålder tas upp samt om gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet eller råhet. Kommittén menar dock att dessa kriterier inte stämmer överens med verkligheten. Den pekar dessutom på det faktum att t.ex. våldtäkter begångna av flera gärningsmän i förarbetena generellt ska anses vara grova brott, men att detta inte tillämpas i praktiken. Därför vill man genom förslaget göra det mer uppenbart att även andra situationer än de som idag står upprägnade i 6:1 3 st kan konstitueras grova brott. De situationer som föreslås ligger i linje med den tanke som genomsyrar hela utredningen, att det är kränkningen, och inte gärningen och våldet, som är det centrala.

Jag anser att föreslagna ändringar är på sin plats, med ett undantag, vilket jag återkommer till nedan. Det verkar som om det behövs en explicit uppräknings för att det ska gå fram till rättstillämparen att inte bara livsfarligt våld²¹⁸ kan ge grova skador på ett offer. Denna uppräknings skulle förhoppningsvis kunna fungera som väckarklocka för de domare som fastnat och inte tagit till sig den attitydförändring inom rätten som gäller sedan 1998. Kommittén trycker på att även hot som är ägnade att framkalla dödsräddsla hos offret bör göra att brottet är att anse som grovt. Flera fall av våldtäkt kräver inte särskilt mycket våld, det räcker att gärningsmannen hotar att utföra något mot offret eller närstående till denna. Även outtalade hot torde falla in under detta, så att en outtalat hotfull situation används för att få kvinnan att underkasta sig en sexuell handling. Särskilt i sistnämnda fall måste dock bedömningen vara objektiv, det får inte vara kvinnans egna uppfattning av vad som är hotfullt eller ej som avgör. Detta är viktigt för att gärningsmannen ska förstå att han i praktiken tvingat kvinnan till något hon inte velat. En gruppvåldtäkt skulle alltså bedömas som grov våldtäkt av två anledningar; att det förekommit flera gärningsmän och att dessa i de allra flesta fall tillsammans skapar en sådan hotfull situation som avses i förslaget.

I förslaget om grova brott finns även med som omständighet att gärningsmannen utnyttjat offrets särskilt utsatta situation. Med detta menas främst att gärningsmannen utnyttjar någon som är mycket gammal eller allvarligt sjuk, eller någon som har lurats till Sverige under falska förespeglings och som sedan blir utsatt för sexuella övergrepp (människohandel för sexuella ändamål).²¹⁹ Alla tre situationerna är allvarliga. Dock menar jag att den sistnämnda människohandeln mer liknar ett sexuellt utnyttjande av beroendeställning. Det verkar underligt att

---

²¹⁸ Livsfarligt våld verkar för en del domare vara något som snarare liknar mordförsök, se t.ex. SOU 2001:14, s. 180 f.

²¹⁹ SOU 2001:14, s. 182 f.

hänföra just denna omständighet till 6:1 när övriga fall av utnyttjande av beroendeställning inte har ansetts utgöra våldtäkt enligt förslaget. Vidare kan frågetecken uppstå vid tillämpningen av vad som menas med ”allvarligt sjuk”. Är det alla sorters sjukdomar (även psykiska) eller bara fysiska sådana? Det bör kunna argumenteras att ett sjukdomstillstånd utgör ett sådant tillstånd där offret inte kan värja sig. Sjukdomstillstånd har dock inte tagits med i definitionen av våldtäkt av normalgraden, vilken mer koncentrerat sig på berusning medelst alkohol eller andra droger. Min slutsats är därför att sjukdomstillstånd hamnar under 6:3, vilket dock motsägs av att en del av dessa fall uppenbarligen ska bedömas som grova våldtäkter. Systematiken i detta är för mig en gåta. Ungefär samma resonemang går att föra kring sexuella övergrepp mot mycket gamla människor. Är det en måttligt gammal person bör samma regler gälla som för vilket annat offer som helst, d.v.s. en våldtäkt bör anses ha kommit till stånd. Om personen är *mycket* gammal får det antagligen avgöras i det enskilda fallet om personen saknar förmåga att värja sig, vilket då skulle falla in under 6:3. Över huvud taget verkar det som om formuleringen ”utnyttjat offrets särskilt utsatta situation” är en slasktratt dit rättstillämparen ska kunna hänföra fall som inte egentligen faller under någon av de andra omständigheterna. Förutsägbarheten för den tilltalade torde därigenom vara kraftigt nedsatt, något som därför hotar rättssäkerheten.

8.2.5 Höjd straffskala för sexuellt utnyttjande

Enligt förslaget skall straffskalan för sexuellt utnyttjande höjas från att gälla högst två års fängelse till högst fyra års fängelse. För grovt brott gäller idag lägst sex månaders och högst sex års fängelse. Kommittén anser att den undre gränsen bör ändras så att straffskalan löper mellan lägst två år och högst sex års fängelse.

Som tidigare anförts verkar debatten i media och bland allmänheten inte främst gå ut på att straffen för sexuellt utnyttjande skall skärpas, utan snarare att fler situationer bör bedömas som våldtäkter. En del av kritiken har dock legat i att de som döms för sexuellt utnyttjande får lägre straff och att brottet därmed ses som mindre allvarligt. Det är lätt att förstå denna poäng. Om lagstiftare och rättstillämpare upprepade gånger uttalar att sexuellt utnyttjande är ett i stort sett lika allvarligt brott som våldtäkt, men det samtidigt inte kan ge högre straff än straffminimum för våldtäkt (två år), ger det fel signaler. Sexuellt utnyttjande har idag samma straffskala som stöld av normalgraden (BrB 8:1). Stöld är ett ganska opersonligt brott i den meningen att offret inte blir fysiskt skadat eller ofredat, något som i så fall skulle rubriceras som grov stöld eller rån²²⁰. Ett sexuellt utnyttjande är en kränkning av den person som blir utsatt, oavsett om offret minns något eller ej. Det gärningsmannen ”stjäl” från offret är inte lika lätt att ersätta som en stereo eller en TV. Skadorna stannar ofta kvar lång tid efter händelsen.

---

²²⁰ Straffskalan för grov stöld är lägst sex månader, högst sex års fängelse, för rån lägst ett, högst sex års fängelse (BrB 8:4 och 8:5).

Sedan reformen 1998 har fokus inom sexualbrotten mer och mer riktats mot den kränkning som ett övergrepp innebär, och inte det tvång som används, samt vilken sorts handling det är fråga om. I linje med detta bör även straffskalan för sexuellt utnyttjande höjas, då det handlar om en allvarlig kränkning av en persons integritet. Jag anser alltså att den föreslagna ändringen är befogad, och att den inte strider mot brottsbalkens systematik eftersom 6:1 och 6:3 fortfarande har olika straffskalor.

8.2.6 Sammanfattande slutsats

Ovan har jag redogjort för de skäl som ligger bakom mina personliga ställningstaganden. Jag har kommit fram till att jag inte anser att förslaget bör antas i sin helhet. Att byta ut uttryck mot andra, mer rättvisande begrepp, anser jag vara på det stora hela som något positivt. Detta gäller i stort sett även förslaget om att i 6:1 explicit uttrycka vilka omständigheter som konstituerar grova våldtäkter²²¹. En överföring av delar av 6:3 till 6:1 ställer jag mig dock skeptisk till. Jag förstår kommitténs goda intentioner, men är osäker på om den nya bestämmelsen i 6:1 skulle göra någon större skillnad mot gällande rätt eftersom den stora stöttestenen oftast är och förblir bevisproblematiken, något som visats vid jämförelser med de två rättsfall jag valt att ta upp. Dessutom skulle betydande gränsdragningsproblem kunna uppstå mellan 6:1 och 6:3, något som alltså inte skiljer sig från dagens läge. Det faktum att endast offer som inte kan värja sig p.g.a. självförvårdad berusning förts över till 6:1, och att övriga offer i 6:3 alltså inte ansetts lika ”viktiga”, förvånar mig. Kommittén talar mycket om att det är kränkningen som är det centrala, men verkar inte förstå att ett sexuellt övergrepp är kränkande även för t.ex. en elev i beroendeställning eller en mentalt handikappad person. Även om tanken alltså är god, kan jag inte se att en överföring mellan paragraferna skulle vara en lämplig lösning på problemet med offer som själva försatt sig i vanmakt eller hjälplöst tillstånd. Genom att förslaget i denna del faller drar det med sig även andra förslag. Ett exempel på detta är en av de omständigheter som kommittén anser ska konstituera grov våldtäkt, nämligen att utnyttja någons särskilt utsatta situation. Eftersom utnyttjande av någon enligt min åsikt över huvud taget inte bör finnas med i 6:1, bör heller inte denna del av förslaget antas. Slutligen anser jag att en höjning av straffskalan i 6:3 är på sin plats, då denna är förvånansvärt låg för ett så allvarligt brott. Det måste anses förståeligt om allmänheten inte kan ta till sig att det rör sig om ett allvarligt brott om straffskalan motsäger detta.

---

²²¹ Observera att detta inte är något nytt i sig, utan åtminstone delvis bara ett förtydligande av gällande rätt, då denna inte verkar ha nått ut till rättstillämparen. Några nya omständigheter har dock lagts till i förslaget, se ovan.

8.3 Avslutande funderingar

Mitt arbete har haft som syfte att utreda om Sexualbrottskommitténs förslag bör antas, främst i fråga om gruppvåldtäkter där offret själv försatt sig i vanmakt eller hjälplöst tillstånd. Jag har kommit fram till att en förflyttning från BrB 6:3 till 6:1 inte är lämplig. Det gör att hjälplösa offer för gruppvåldtäkter fortfarande skulle bedömas enligt BrB 6:3, dock med höjd straffskala. Brottet skulle dessutom säkerligen bedömas som grovt genom att det förövats av flera gärningsmän. Är detta nog? Det är lätt att förkasta ett förslag, men svårt att själv hitta en lösning. Jag avser inte att leverera någon sådan lösning, men vill här föra fram några funderingar som förhoppningsvis kan leda till egna tankar.

Till att börja med bör bevissvårigheterna i sexualbrottmål tas upp. Dessa ställer till problem för rättstillämparen. Många skäligen misstänkta gärningsmän kan aldrig dömas just för att samlag eller annat sexuellt umgänge inte kan styrkas, eller för att det inte kan bevisas att ett genomfört samlag var påtvingat. Detta gör generellt att anmälningsbenägenheten sjunker. Ser allmänheten att brott begås men att ingen kan dömas för det, anses det snart inte vara någon vits att ens anmäla ett övergrepp. Detta är givetvis ett problem. Beviskravet är att det ska vara bevisat bortom rimligt tvivel att gärningsmannen ska ha begått brottet. Detta beviskrav kan och bör inte tummas på, något som fastställts av HD ett flertal gånger²²². Även om alltså ett sänkt beviskrav hade löst många problem som uppstår i sexualbrottmål, är det en farlig väg att gå. Rättssäkerheten måste sättas i främsta rummet, hur fasansfullt ett brott än är. Frågan är om de omständigheter som ligger till grund för bevisföringen, nämligen påstådda fakta i målet, kan bedömas annorlunda än idag och därmed resultera i en enklare bevisvärdering?

En tänkbar väg till lösning skulle kunna vara det förslag som Sexualbrottskommittén förkastade, nämligen att kravet på tvång i 6:1 skulle slopas och ersättas av enbart ett bristande samtycke. En sådan konstruktion är logisk om vi studerar kommitténs utgångspunkter för arbetet. Där sägs att den som gör sig skyldig till ett sexuellt övergrepp kränker den andres självbestämmanderätt. Ett nej ska alltid ovillkorligen respekteras och om så inte sker är våldtäkten ett faktum. Sexualbrottskommittén enades om att inte föreslå att tvångsrekvisitet ska tas bort. Dess främsta skäl till detta torde vara att offrets förehavanden skulle komma ännu mer i fokus under huvudförhandling (och rimligtvis även under förundersökningen) än de gör idag för att utröna om samtycke förelegat eller ej. Redan idag förekommer det att offret får känslan av att det egentligen är hon som står åtalad. De frågor som riktas till henne kan handla om allt från hennes alkoholkonsumtion och sexualliv till hennes underlivs anatomi, något som kan vara nog så jobbigt att svara på även för den som inte blivit utsatt för ett kränkande övergrepp. Enligt gällande rätt ska därutöver även frågan om

---

²²² Se t.ex. NJA 1988 s. 40, NJA 1991 s. 83 och NJA 1992 s. 446.

tvång utredas, varför det kan ifrågasättas om dagens rättegångar är mindre obehagliga för offret än vad de skulle bli om våldtäkt skulle grundas på ett bristande samtycke. Det förslag som lagts fram av kommittén torde dock inte på något sätt förändra det faktum att offrets förehavanden undersöks i rätten på ett önskat sätt. Först måste utredas om hon varit berusad vid brottstillfället, eftersom det görs skillnad mellan ett samtycke från ett berusat och ett nyktert offer. Om hon var berusad måste klargöras *hur* berusad hon var och hur väl detta framgick, så att gärningsmannen förstod att han förgrep sig mot henne. Återigen skulle resonemang om målsägandens beteende, o.s.v. kunna smyga sig in i bevisningen. Att hänvisa till att offret skulle lida *mer* genom en konstruktion där bristande samtycke grundar våldtäkt anser jag därför inte vara en hållbar anledning till att förkasta förslaget. En positiv effekt av ett antagande av förslaget är att det som vållar mest problem i våra domstolar idag, beviskravet, i praktiken skulle förenklas. I många fall av sexuella övergrepp är det trots allt relativt enkelt att fastslå att något samtycke inte förelegat. Kravet på tvång kan däremot vara i stort sett omöjligt att uppfylla. I dylika fall skulle ett slopat krav på tvång innebära stora bevislättnader för målsäganden.

Det jag ser som det största problemet med konstruktionen är rättssäkerheten. Var går egentligen gränsen för ett bristande samtycke? Är det vid det uttalade "nej", eller bör det kunna utläsas även av kroppsspråk, ansiktsuttryck eller dylikt? Vad bör gärningsmannen rimligen kunna förstå? Ett uttalat nej skulle visserligen vara en klar definition på var det bristande samtycket börjar. Det är dock en alltför snäv begränsning. Ett offer som lider av stumhet eller annat tillstånd som försvårar röst användningen skulle då inte kunna göra sin stämma hörd. Om offret försöker putta undan gärningsmannen eller skakar på huvudet är i så fall mer lämpliga faktorer för att avgöra om samtycke förelegat eller ej. En del av de som blivit utsatta för sexuella övergrepp har dock vittnat om att de blivit paralyserade av rädsla. Bör gärningsmannen förstå att de inte vill ha sexuellt umgänge? Finns det ett så kallat hypotetiskt samtycke, respektive ett bristande hypotetiskt samtycke? Hur ser en gärningsman i så fall skillnad på dem? Troligen skulle dock resonemang om hypotetiskt samtycke inte gillas i rätten, eftersom sådana främst används vid bagatellartade överträdelser.²²³ Slutligen bör de fall tas upp där mannen övertalar en ursprungligen ovillig kvinna till att ha sexuellt umgänge med honom. Är detta ett exempel på att hon sagt nej och därmed blir utsatt för våldtäkt, eller är det en förhandling mellan två parter där båda slutligen kommer överens? Gränsdragningsproblemen skulle troligen bli stora genom en konstruktion som bygger på bristande samtycke. Därigenom skulle även försvarets möjligheter att förutse en dom försvagas och rättssäkerheten uttunnas. I en hel del fall skulle dessutom bevisvårigheterna kvarstå. I en våldtäktsrättegång står ofta ord mot ord. Hur kan det bevisas att offret sagt nej om gärningsmannen säger att hon varit med på det? I vissa fall är det ganska enkelt, om t.ex. gärningsmannen använt kraftigt våld. Enligt konstruktionen ska detta dock inte behövas. Jag

---

²²³ Jareborg (2001), s. 286 f.

har redan konstaterat att våldtäkt till stor del handlar om attityder i samhället. Jag är rädd att det finns en överhängande risk för att rättens ledamöter anser att en fin flicka och en dålig flicka är olika benägna att gå med på sexuella aktiviteter, något som säkerligen gäller även i dagsläget.

Vid gruppvåldtäkter behöver gärningsmännen sällan använda våld för att få offret dit de vill. En konstruktion med bristande samtycke skulle därför kunna vara lyckad eftersom en minoritet av världens kvinnor utanför pornografin faktiskt samtycker till att ha sexuellt umgänge med flera män samtidigt. De som inte har något emot det lär dessutom aldrig anmäla händelsen. Jag är inte helt negativ till en våldtäktsbestämmelse som grundar sig på ett bristande samtycke. För att antas bör det dock vara klart avgränsat var gränsen går, vad som är att betrakta som ett nej. Detta för att den eller de tilltalade ska ha en möjlighet att förutse domen.

En sak som understrukits av kommittén är den hotbild som uppstår vid ett sexuellt övergrepp. En situation liknande den i Södertäljemålet där flickan var instängd i en bil med ett antal okända män, eller att bli omringad av ett pojkgäng i Rissne, måste vara skrämmande, oavsett om man är nykter eller berusad. Att i högre grad än i dag arbeta utifrån att en hotfull stämning, skapad av en eller flera gärningsmän, räcker för att anses ha försatt någon i hjälplöst tillstånd, skulle eventuellt kunna innebära en lösning för många fall av gruppvåldtäkt. Kommittén hävdar att även en berusad kvinna kan bli våldtagen enligt 6:1 om gärningsmannen/männen uppfyller de övriga rekvisit som uppställs i paragrafen.²²⁴ Detta verkar i och för sig rimligt, men återigen bör påminnas om de avsevärda bevisvårigheter som uppstår i våldtäktsmål. Om kvinnan över huvud taget inte kommer ihåg om hon känt sig hotad eller annat tvång använts, blir det väldigt svårt att bevisa att detta ändå skett. Där måste kvinnan anses befinna sig i vanmakt eller i hjälplöst tillstånd och sådana fall ska fortfarande, enligt min mening, sorteras under 6:3. En betoning av tvång medelst hot skulle dock i bästa fall kunna förhindra att en ny version av Södertäljemålet uppstår. Uttalade hot är något som redan idag kan grunda ett våldtäktsåtal. Kan då outtalade hot, eller uppbyggda hotfulla stämningar, konstituera våldtäkt? I utredningen sägs att utnyttjandet av en hotfull situation för att tillägna sig sexuellt umgänge redan enligt gällande rätt kan konstituera våldtäkt om hotet framstår som en trängande fara för offret²²⁵. I denna situation torde hotet inte behöva vara uttalat. Klart är dock att hotbilden måste vara allvarlig för att kunna jämföras med ett våldtäktsgrundande tvång, samt att gärningsmannens uppsåt täckt även det outtalade hotet eller den hotfulla stämningen. Försiktighet måste självfallet iakttas för att inte de tilltalades rättssäkerhet ska undergrävas.

Regeringens behandling av ärendet är i skrivande stund inte färdig. De olika remissinstansernas reaktioner på SOU 2001:14 går vitt isär. Kvinnojourer

---

²²⁴ SOU 2001:14, s. 171.

²²⁵ SOU 2001:14, s. 175, prop. 1983/84:105, s. 19, Brottbalkskommentaren, s. 285.

och andra liknande organisationer välkomnar förslaget, medan jurister generellt sett är mer skeptiska. Jag har avsiktligt inte tagit närmare del av exakt vad som framkommit i dessa remissvar. Detta för att få en så egen bild som möjligt av förslagets för- och nackdelar. Tyvärr kan det få till följd att min egen bedömning därför blir för snäv, då jag personligen aldrig arbetat med personer som blivit utsatta för våldtäkt eller gruppvåldtäkt, eller med personer som blivit åtalade för detsamma. Det är dock min förhoppning att jag på något sätt bidragit till förståelsen av den problematik som ligger bakom gällande sexualbrottslagstiftning och Sexualbrottskommitténs förslag.

Bilaga – utredningens förslag till ny lagtext

SOU 2001:14. Utredningens förslag till lagändring i relevanta delar.

6 kapitlet.

1§ *För våldtäkt döms den som med våld eller hot tvingar en annan person till en sexuell handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till tvångets art eller omständigheterna i övrigt. För våldtäkt döms också den som av en annan person tilltvingar sig en sådan sexuell handling genom att utnyttja att denna person inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller ett liknande tillstånd eller den hotfulla situation han eller hon befinner sig i. Straffet är fängelse i lägst två och högst sex år.*

Om brottet är grovt, döms för grov våldtäkt. Vid bedömningen av om brottet är grovt skall det särskilt beaktas om gärningsmannen har använt farligt våld, eller använt hot som har varit ägnat att framkalla allvarlig fruktan för liv eller säkerhet hos offret, har utnyttjat offrets särskilt utsatta situation, eller annars har visat särskild hänsynslöshet samt om brottet har begåtts av flera gärningsmän. Straffet är fängelse i lägst fyra och högst tio år.

Om sexuella övergrepp mot barn som inte har fyllt femton år finns särskilda bestämmelser i 6-8§§.

2§ *För sexuellt tvång döms den som i annat fall än dom sägs i 1§ första stycket första meningen med våld eller hot tvingar en annan person att företa eller tåla en sexuell handling. Straffet är fängelse i högst fyra år.*

Om sexuella övergrepp mot barn som inte har fyllt femton år finns särskilda bestämmelser i 6-8§§.

3§ *För sexuellt utnyttjande döms den som genomför en sexuell handling med en annan person och därigenom utnyttjar att personen står i beroendeställning till gärningsmannen, lider av en psykisk störning, eller i annat fall än som sägs i 1§ första stycket andra meningen inte har förmåga att värja sig. Straffet är fängelse i högst fyra år.*

Detsamma gäller den som genomför en sexuell handling med någon som inte har fyllt arton år och

- 1. som är avkomling till gärningsmannen,*
- 2. som står under fostran av eller har ett liknande förhållande till gärningsmannen, eller*
- 3. för vars vård eller tillsyn gärningsmannen skall svara på grund av en myndighets beslut.*

Om brottet är grovt, döms för grovt sexuellt utnyttjande. Vid bedömningen av om brottet är grovt skall det särskilt beaktas om gärningsmannen har

*visat särskild hänsynslöshet eller om brottet har begåtts av flera gärningsmän. Straffet är fängelse i lägst två och högst sex år.
Om sexuella övergrepp mot barn som inte har fyllt femton år finns särskilda bestämmelser i 6-8§§.*

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

- Ds. 1990:3 Kartläggning av våldtäktsbrotten. Analys av den aktuella situationen. Förslag till åtgärder.
- JuU 1983/84:25 Om sexualbrotten
- Prop. 1997/98:55 Kvinnofrid
- Prop. 1983/84:105 om ändring i brottsbalken m.m. (sexualbrotten).
- SOU 2001:14 Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor.
- SOU 1996:185 Straffansvarets gränser.
- SOU 1981:64 Våldtäkt – En kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet. (Leif GW Persson, Sexualbrottskommittén).

Litteratur

- Andersen, Heine och Kaspersen, Lars Bo (red.) *Klassisk och modern samhällsteori* 10:e upplagan. Studentlitteratur, Lund 1999.
- Boëthius, Maria-Pia *Skylla sig själv. En bok om våldtäkt.* 2:a upplagan. Liber, Stockholm 1981 (1:a uppl.1976). [cit. Boëthius (1981)]
- Boëthius, Maria-Pia *Mediernas svarta bok. En kriminografi.* 1:a upplagan. Ordfront, Stockholm 2001. [cit. Boëthius (2001)]
- Bring, Thomas (red.), Diesen, Christian, Schelin, Lena *Förundersökning.* 2:a upplagan. Norstedts Juridik, Stockholm 1999.
- Carlson, Per och Persson, Mikael *Processrättens grunder.* 4:e upplagan. Iustus, Uppsala 1996.
- Ekelöf, Per Olof och Boman, Robert *Rättegång, fjärde häftet.* 6:e upplagan. Norstedts Juridik, Göteborg 1995.

- Eliasson, Mona *Mäns våld mot kvinnor. En kunskapsöversikt om Kvinnomisshandel och våldtäkt, dominans och kontroll.*
1:a upplagan. Natur och kultur, Stockholm 1997.
- Elwing, Carl M,
Wallén, Per-Edwin,
Aspelin, Erland *Brott och brottmål.*
7:e upplagan. Norstedts Juridik, Stockholm 1993.
- Granström, Gudrun, m.fl. *Kvinnorna och rätten. Från stormaktstid till rösträttsstrid.*
1:a upplagan. Hallgren & Fallgren Studieförlag, Uppsala, 1996.
- Hedlund, Eva,
Lundmark, Birgitta,
Lundmark, Gunilla *Våldtäktskliniken. Att möta och arbeta med våldtäktsproblem.*
1:a upplagan. Prisma, Stockholm 1979.
[cit. Hedlund, Lundmark och Lundmark (1979)]
- Hedlund, Eva, m.fl. *Våldtäktskrisen. En bruksbok för socialarbetare, poliser, sjukvårdspersonal, jurister, anhöriga och andra som kommer i kontakt med våldtagna kvinnor.*
1:a upplagan. Liber, Stockholm 1983.
[cit. Hedlund (1983:1)]
- Hedlund, Eva och
Lundmark, Gunilla *Våldtäkt – vanmakt. 60 män berättar.*
1:a upplagan. Graphic Systems AB, Göteborg 1983. [cit. Hedlund (1983:2)]
- Hedlund, Eva *Med könet som vapen och värn.*
1:a upplagan. Sesam, Stockholm 1989.
[cit. Hedlund (1989)]
- Hellblom Sjögren, Lena *Hemligheter och minnen. Att utreda tillförlitlighet i sexualbrottmål.*
1:a upplagan. Norstedts Juridik, Stockholm 1997.
- Holmqvist, Leijonhufvud,
Träskman, Wennberg *Brottsbalken, en kommentar. Del I.*
8:e upplagan. Norstedts Juridik, Stockholm 2000.
- Jareborg, Nils *Allmän kriminalrätt.*
1:a upplagan. Iustus Förlag, Uppsala 2001.
[Cit. Jareborg (2001)]

- Jareborg, Nils *Brotten. Första häftet, grundbegrepp. Brotten mot person.*
2:a upplagan. Norstedts, Stockholm 1984.
[Cit. Jareborg (1984)]
- Jeffner, Stina *Liksom våldtäkt, typ... Om ungdomars förståelse av våldtäkt.*
1:a upplagan. Utbildningsförlaget Brevskolan, Stockholm 1998.
- Lees, Sue *Carnal Knowledge. Rape on trial.*
2:a upplagan. Penguin Books, London 1997.
- Mathiesen, Thomas
(övers. Sten Andersson) *Rätten i samhället. En introduktion till rättssociologin.*
1:a upplagan. Bokförlaget Korpen, Göteborg 1985.
- Periodica**
- Lernestedt, Claes *Är det viktigt att sexuella övergrepp mot barn rubriceras som våldtäkt?*
Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet
1998-99 s. 500-504, Stockholm 1999.
- Strömholm, Stig,
Freivalds, Laila och
Nycander, Svante *Skall lagreglerna spegla eller påverka den allmänna rättsuppfattningen?*
SvJT nr 2, 2001.
- Sutorius, Helena *Den rättsliga prövningen av våldtäkt och kvinnors sexuella självbestämmanderätt – reflektioner med anledning av en rättsfallscommentar.*
Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet
1997-98 s. 1297-1309, Stockholm 1998.
- Träskman, Per Ole *Recension av Nils Jareborg, Straffrättens ansvarslära.*
Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet
1995-96 s. 873-877, Stockholm 1996.
- Wennberg, Suzanne *Södertäljemålet och förhållandet mellan våldtäkt och sexuellt utnyttjande.*
Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet
1997-98 s. 506-512, Stockholm 1998.
[cit. Wennberg (1997-98)]

Wennberg, Suzanne   *Att välja och vilja – några synpunkter på tvångsbegreppet enligt våldtäktsbrottet.*
Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet
1998-99 s. 523-525, Stockholm 1999.
[cit. Wennberg (1998-99)]

Övrigt

Aftonbladet 2000-04-17

Apropå (BRÅ:s tidning), nr. 3/2001
Brottsoffermyndighetens referatsamling. Brottsoffermyndigheten, Umeå
2000. ISBN 91-973223-6-9.

BRÅ 2000/3   Statistik om gruppvåldtäkter.
Huvudförf: Jan Ahlberg

BRÅ 1999:3   Internationella jämförelser av brottsligheten.
Huvudförf: Lars Dolmén

BRÅ 1998:2   Brottsutvecklingen i Sverige 1995-1997.
Huvudförf: Jan Ahlberg

Expressen 2000-04-13

Telefonintervju med Kerstin Rönell (BRÅ) 2001-11-05.

Rättsfallsförteckning

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1997 s. 538
NJA 1996 s. 27
NJA 1996 s. 418
NJA 1996 s. 461
NJA 1992 s. 446
NJA 1991 s. 83
NJA 1988 s. 40
NJA 1981 s. 253
NJA 1980 s. 83
NJA 1980 s. 725

Rättsfall från hovrätterna

B 3935-00 (Svea HovR – Rissne)
RH 1991:51
RH 1989:48
RH 116:83
RH 104:83
RH 110:81
RH 10:81

Rättsfall från Europadomstolen

Asch mot Österrike. Datum: 26.4.1991, publicering i domstolens skriftserie: 203

Unterpertinger mot Österrike. Datum: 24.11.1986, publicering i domstolens skriftserie: 110.